

A ROMÁNIAI ÍRÓK SZÖVETSÉGE
ÉS A MAROS MEGYEI TANÁCS
SZÉPIRODALMI FOLYÓIRATA

Főszerkesztők:

MARKÓ BÉLA

(1989. december – 2005.)

GÁLFALVI GYÖRGY

(2005. december – 2007.)

Főszerkesztő:

Szerkesztők:

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

DEMÉNY PÉTER

LÁNG ZSOLT

SZABÓ RÓBERT CSABA

VARGA LÁSZLÓ EDGÁR

VIDA GÁBOR

Tördelőszerkesztő:

MOLNÁR ROZÁLIA

Korrektor:

SZÓCS KATALIN

Tipográfia:

BIRTALAN KÖLÖK ZSOLT

IRSAI ZSOLT

TARTALOM

100 AdyLátó

ACZÉL GÉZA:

Kétszer száz ■ 5

BALÁZS IMRE JÓZSEF:

Ady-remix ■ 7

BENEDEK SZABOLCS:

Most meg itt elvtársoznak megint ■ 10

BOGDÁN LÁSZLÓ:

Léda asszony kalapja ■ 17

BOKA LÁSZLÓ:

„Csókokban élő csóktalanok” ■ 22

DEMÉNY PÉTER:

Ady-album ■ 42

DEMUS GÁBOR:

elővettek újra (elővettelek újra) ■ 45

EGYED EMESE:

Selyem szívemmel...; Hódolat ■ 48

FAZAKAS ATTILA:

preparált emlékmű, abbamaradt tánc ■ 50

HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN:

A tetem ■ 52

HAVAS JUDIT:

Ady – Latinovits ■ 56

HEGYI KATALIN:

Egy muzeológus vallomása a költőről és örökségéről ■ 66

KÁNTOR PÉTER:

Ha feltámadna ■ 71

KARÁCSONYI ZSOLT:

Egy kisdedre. Vágáns dallam ■ 73

KOCSIS FRANCISKO:

A bál: idegen nyelvű álom (Demény Péter fordítása) ■ 74

KOVÁCS NIKOLETTA:

Ady csókja ■ 76

LACKFI JÁNOS:

Ady vs Kosztolányi ■ 79

LÁNG GUSZTÁV:

Az eltévedt lovas ■ 85

LÁNG ORSOLYA:

Ady Endre utolsó utáni fényképe ■ 89

LÁNG ZSOLT:

He-he-he ■ 92

MARKÓ BÉLA:

Száz év hiány ■ 95

MÁRTON LÁSZLÓ:

Hunn, új irodalmi kánon ■ 97

NÁDASDY ÁDÁM:

Adyhoz 2019 ■ 99

OZSVÁTH ZSUZSA:

Föltámadás az Ady InterCityn ■ 100

PÉTER I. ZOLTÁN:

Ady Endre zilahi költői szárnypróbálgatásai ■ 101

TASNÁDI-SÁHY PÉTER:

Ady-arc (mozaik) ■ 109

TÉREY JÁNOS:

Látogatás egy frontembernél ■ 110

TOMPA GÁBOR:

A száznegyvenkét éves Ady szonettje ■ 111

VARGA LÁSZLÓ EDGÁR:

ady-vázlatok ■ 112

VIDA GÁBOR:

Ezer szó (*Ady Endre levele Nietzschehez – apokrif*) ■ 113

WIRTH IMRE:

Mily magas a hajnali ég ■ 116

TALÁLT VERSEK

ADY ENDRE:

Rengj csak, Föld; Nagy lopások bűne ■ 117

NÉVJEGY

KOVÁCS ANDRÁS FERENC ■ 119

WWW.LATO.RO

archívum / szerzők / hírek / Látó Színpad – képek / linkek / szemle / Látó-repertórium

Aczél Géza

KÉTSZER SZÁZ

egy vers lábjegyzettel

ADY ENDRE LAKOMÁJÁN

Barátaim – nyálazhattok
a Messiás régen halott
nem veti nagy szemét hátra
nem tekint a Hortobágyra

Lába gyökér csontja kéklik
szájában vak titok érik
nem borogat az asztalon
nyálazhattok – az Úr halott

Romlásból már nem szó álmot
bús szeleknek új világot
nem idéz meg roppant lantja
kóstolhatja ki akarja

Forgassátok – proletár volt
csettintsetek – nagy lator volt
nevezzétek szentnek lángnak
lomha szárnyú apró bátrak

Csak legyen már minél messzebb
korhadjon el ne nevesse
tört fogait csattogtatva
ajtót rúgva ki a papja

Ordítva a bitang bálon
meddig ér a magyar átok
lógó hajjal űzve fázva
rárogyva egy kis csukára

Köpenyét a sárban húzva
káromkodva kivadulva
jaj közepén meg ne álljon
Vátesz itt ne kiabáljon

Mert eltörrik minden pohár
s felröppennek a lakomán
ragadozó szürke népek
felfalói a szívének

A fentebbi versnek kétszer van köze az Ady-centenáriumhoz. 1977-ben, Ady születésének 100. évfordulójára írtam, egy Miskolcon tartott JAK-émlékülés ösztönzésére. Eredeti szándékom az őszinte tiszteletadás volt, olyan időkben, mikor nemzedékem már egyre radikálisabban kezdte bontogatni a kor érdes kultúrpolitikájának korlátait. S ehhez bő szellemi táplálékot szolgáltatottak a zseniális életmű felől érkező költői áthallások. Magam végül ezt a lázadó attitűdöt avantgárd élményeimben vittem tovább, így versem kiadatlan maradt. Ady halálának 100. évfordulójához közeledve némi aktualitása talán ma is értelmezhető.

Balázs Imre József

ADY-REMIX

#MÁSSALHANGZÓCSERE

„Elvadult tájon gázolok”

Megfakult lángot mázolólok.
Őzsuta-pörkölt bújja búmat.
Sebtapasz, kenőcs mindenem.
Meghasad a tudat.

*

„Útra kelünk. Megyünk az Őszbe”

Új a fejünk. Betűk a bőrre,
Bíborral írva fejtetőnkre.
Még kacarászunk, kész a hatás.

Furcsa holmik agyadba másznak,
Agyvonattal turnékra járnak,
Múltadba forró tűk követnek.

*

„Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg”

Kolomp a csend, kimerít és nyúz.
Unott, absztinens vízmoraj,
Feltraverzezett pókfonal.
Vad zene szegélyzi, hiába,
Nem hagy képeket krónikákra,
Nem hagy zsebedben csókokat.

*

„Minden Egész eltörött”

Szinte zenész, de bögöly.
Szinte száll, ha képeden koppan.
Szinte szereted falatokban.
Szinte regény, de tömör.

*

„Sem utódja, sem boldog őse...”

Lebukó nap, lecsorgó lőre.
Legóvonat nyerít előre:
Letarolt szent liget!
Letarolt szent liget!

Ragyogni hirtelen kell, sejtként;
Nézd a gyógyítók szívszerelmét,
Ki mécsbe rejt reményt,
Ki mécsbe rejt reményt.

*

„Vak ügetését hallani”

Faültetvényért habzani
Nem kéne, haszna bizonytalan.
Blokktetők, szép, kopár partok
Sátorhelyein rímakol van.

*

„Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse”

Felém hajolt. Alattam forrt a főzet.
Öröm lettem az éhes tekenőknek,
Kövült a toll,
Remélt a toll: a katlan romba dőlhet.

*

„Góg és Magóg fia vagyok én”

Nónéjm hajód biza partot ért.
Vigyázz, a fürgeteg gyanús alak!
Bébitevéken őgyeleg,
S hallgat, de sízni a bányákhoz szalad.

MOST MEG ITT ELVTÁRSOZNAK MEGINT

A mozdony utolsót füttyentett, mintha egyszerre méltatlankodna és reménykedne, hátha valaki mégis válaszol, aztán sóhajtva megállt. A fékezésbe az egész szerelvény beleremegett, a vagonok alatti rugók fájdalmasan felnyöszörögtek, majd a vonat sértődötten elhallgatott. Attól fogva csupán a pályaudvar zajai hallatszottak: léptek kopogása, egy-egy kiáltás, távoli kocsizörgés.

„A megszokottnál és a vártnál mind haloványabb és kevesebb” – állapította meg utóbbiakról Ady Endre, aki, amióta beértek Budapestre, és az expressz a város belső területein haladt, a félig letolt ablak mögül figyelt. Most például azt, hogy a peron milyen lassan telik meg élettel. Igazából alig-alig. Pár vagonnak kinyílt az ajtaja, néhányan lekászálódtak, felszállók viszont, legalábbis egyelőre, nem látszottak. Az érkezőket se fogadta senki. Tömegről meg végképp nem lehetett beszélni, nemcsak a peront, hanem az egész pályaudvart tekintve sem. A hatalmas csarnok majdnem üresen ásított. Az övéken kívül egyetlen szerelvény sem állt a belső vágányokon. Arrébb, a külső peronok mellett ténfergett néhány ember, akiknek Ady rövidlátó szemeivel csak a körvonalait látta, így nem tudta megállapítani, mifélek. A csarnok oldalában perecárus várta sehol nem mutatkozó vevőit, pár lépéssel arrébb egy rikkancs böngészgette hang nélkül a kezében lévő és senki által nem keresett újságot.

– Húzd föl az ablakot! – szólt Adyra a felesége. – Bejön a füst.

– Nem húzom – mondta a költő. – Inkább szálljunk le.

Kicsit még lejjebb tolt az ablakot, hogy felsőtestével jobban ki tudjon hajolni rajta. Előbb a jobb karját, aztán a balt kezdte lengetni. A felesége továbbra is ülve maradt, és úgy tett, mintha az ülés bársonyhuzatát tanulmányozná. Közben lassan csóváltatta a fejét.

– Ne tedd magad megint neveltségessé...

Ady visszahőkölt az ablaktól:

– Mi az, hogy megint?

– Mint a határon. Amikor nem akartak fölismerni...

– Ostoba prolik voltak. – Ady arca az addiginál is vörösebbre gyúlt. – Látszott, hogy soha nem volt a kezükben könyv. Talán még az iskolában sem. Hiába beszéltem nekik a legveretesebb magyarsággal, azt hitték, hogy külföldi vagyok...

– Az intonációdban mindig van egy kis idegenség – szólt közbe Adyné.

– Azt még az első párizsi utamon szedtem fel. Azóta külföldön mindig előjön. De ha hazajövök, rögtön levetem.

Ady folytatta az integetést.

Végre odajött az ablak alá egy vasutas. Egykor sötétkék egyenruhája mostanra erősen megfakult. Az aranyozott gombok se csillogtak rajta fényesen, némelyikről lekopott a festék, némelyik hiányzott.

– Mi tetszik?

– Hordárt szeretnék – felelte Ady.

– Hordárt? – A vasutas olyan képet vágott, mintha nem értené a kérdést.

– Minek az magának?

Ady száján majdnem kibukott egy indulatos megjegyzés: hát miféle viselkedés ez megint? Hogy merészeli venni a bátorságot ez az ember is úgy beszélni velem, akár egy bugrissal? Aztán a felesége is megjelent az ablaknál, ő felelte helyette:

– Kérem, jóember, a férjem idős. És beteg is. Van két kofferünk. Csak kisebbek, mert a nagyokat... – Egy pillanatra elhallgatott. – De ezekkel is nehezen bírunk. Tudna segíteni?

– Nem az én dógom – a vasutas elfelé nézett, mintha a szerelvény oldalán volna valami sürgős tanulmányoznivalója.

Adyné a retiküljéből bankjegyet húzott elő. A vasutas szeme fölcsillant. Az ablakon keresztül átvette a pénzt, egy darabig tanulmányozta, majd mielőtt eltette volna zubbonyának belső zsebébe, körbenézett, és azt mondta:

– Tessék várni, kérem.

Azzal elindult a vagon ajtaja felé.

– Mindig a betegséggel jössz – zsörtölődött Ady. – Folyton temetni akarsz. Ha rajtad múlna, már rég nem élnék.

– Miért, talán egészséges vagy? – csattant föl Adyné. – Soroljam a bajaidat? Ha álomból fölvernek, akkor is azonnal tudnám őket mondani. Megvan mind, amióta ismerlek.

Elhallgattak, mert a kupé ajtajában megjelent a vasutas. Épp csak végigmérte őket, máris a kofferekért nyúlt a csomagtartóra. Látható elégedettséggel konstataulta, hogy alkalmi munkaadói igazat mondtak: a bőröndök

kicsik és könnyűk. Talán alig néhány ruha lapulhatott bennük. Pedig már itt volt a nyakukon az ősz. Ezek, úgy látszik, vagy rövid időre érkeztek, vagy Pesten fognak alaposan bevásárolni. Már persze ha lesz mit.

Mindezt azonban nem mondta ki. A kopott zubbony belső zsebében lapuló külföldi bankjegyek járhattak az eszében, amikor megszokásból pökött egyet-egyet mindkét tenyerébe, aztán megragadta a koffereket, és elindult kifelé.

– Igaza volt Jászinak – morogta Ady. – Itt semmi nem a régi. Már akkor tudnom kellett volna, amikor Párizsban másodosztályú vagonokat kapcsoltak a szerelvényhez. Az Orientnél ilyen korábban el se lehetett volna képzelni.

– Jászi, Jászi... – Adyné egyre csak a fejét csóválta. – Ha rajta múlik, talán haza se jövünk. Vénségedre se tudsz elszakadni tőle. Pedig korábban is visszatérhettünk volna...

– Lehet, hogy ő csinálta jól. – Ady csoszogó léptekkel próbálta tartani a hordárrá avanszált vasutas tempóját, de közben hátrafelé, a feleségéhez beszélt. – Hazajött, szétnézett és iparkodott is vissza. Igazából Károlyi is ugyanígy tett, csak nem ennyire látványosan. Kiment nagykövetnek. Mint a mesebeli leány: itt is van, de közben nincs is itt.

– Te viszont fél életedet arra pocskoltad, hogy kibékítsd egymással azt a két léhűtőt. Hát most mondd meg, megérte?

Adynak nem jutott energiája a felesége újabb zsörtölődésére válaszolni, mivel le kellett kászálódnia a vonatról. Reszketeg kezével megragadta a vagon ajtajába szerelt kapaszkodót. A vasutas letette a bőröndöket, hogy irányba igazítsa magát, és ahogy hátranézett, kikerekedett a szeme. A költő figyelmét nem kerülte el, hogy a férfi suttyomban, mintha csak a mellkasán lévő egyik fityegő gombot akarná megigazítani, keresztet vet. Hogy a takargatás neki szólt-e, vagy úgy általában a körülményeknek, azt Ady hirtelenjében nem bírta megállapítani. Különösebben azonban nem akadt fenn ezen: már odahaza, Érmindszenten megtapasztalta, hogy aki csak meglátja táltos hatodik ujját, mintha egyenest az ördöggel találkozna, azonnal hányni kezdi magára a keresztet.

„Persze – tette hozzá gondolatban – az is lehet, hogy én vagyok az ördög. Errefelé nemegyszer beszéltek így rólam.”

Talán a táltosujj láttán, mindenesetre a vasutas most akkora sebességre kapcsolt, hogy a párból egyedül Adyné tudta követni a tempót. A pályaudvar bejáratánál ketten várták, hogy a költő nehezen mozduló lábaival

odavonszolja magát. Adyné tekintetében hangtalanul is ott volt a mondat: „Én megmondtam.”

– Köszönöm, jóember – Ady megint zakójának külső zsebében koto-rászott. – Talán elfogadja még ezt ráadásnak. – Oda se nézett, miféle aprót szór a vasutas mohón elébe tartott tenyerébe. – Azt mondja már meg, kérem, mivel lehet most innét a Veres Pálné utcához jutni? Gondolom, botorság volna föltételezni, hogy teszem azt, foghatnék egy konflist.

– Konflist? – A vasutas a nadrágzsebébe csúsztotta a pénzt, följebb tolt a homlokán a sapkáját, és ahogy vigyorra húzta cserepes ajkait, szájából kivillant hiányos fogazata. – Az úr... vagyis az elvtárs jó régen nem járhatott idehaza. Konflist már bajosan talál, kivesztek mind...

Ady szempillái megrebbentek az „elvtárs” szó hallatán.

– A férjem taxit akart mondani – szolt közbe Adyné. – Csak hosszú volt az út, és sokáig voltunk idegenben, nehezen jönnek a szájára a szavak.

– Taxi – a vasutas az állát vakarta, a Baross tér tompa morajlásában is hallatszott, ahogy serceg a borosta. – Hát azt is lehet, kérem... Ámbátor én inkább ajánlanám az autóbust. Az egyenest az Erzsébet-hídhöz visz. Mármost ahol a híd vót, ugye... Onnét meg már csak pár lépés a Veres Pálné utca. – A kofferekre pillantott. – Csak el tudják már odáig maguk is vinni. Bár persze ugye az is kérdés, hogy melyik végibe mennek... De, ha akarják, leviszem a koffereket a lépcső aljára. Messzibb nem mehetnek, mert a szolgálat, ugye... Azért viszont már végképp nem kő' semmit se adniuk.

Mintha belement volna a szemébe valami, hunyorított egyet, majd meg se várva a feleletet, vitte le a koffereket a pályaudvar bejáratához vezető lépcső aljára.

Ady kinyújtotta a bal lábát, azután a jobbat. Végül utóbbival ereszkedett le a lépcső tetejéről az eggyel lejjebb lévő fokra. A felesége megcsóválta a fejét. Ő már valamivel lejjebb tartott, úgyhogy most visszalépett, és ahogyan nagybeteg emberbe szokás, belekarolt a férjébe.

– Ne mondjál semmit – dűnnyögte Ady.

– Nem is mondok – dűnnyögte vissza Adyné.

Ebben a hirtelen jött békés egyetértésben evickéltek le a lépcsősor aljára.

Mintha csak erre várt volna, a felhők közül kibukkant a nap. A Baross tér egyszeriben fénytel telt meg. Ady pislogva nézett körül. Az éveket számolta magában, immáron sokadjára, ahogy az út során nemegyszer. Nem is éveket, hanem évtizedeket. Mennyi is? Lassan három. Vagyis hát huszonkilenc év. Erre már azt mondják, hogy egy teljes emberöltő. Immáron az is családot alapított, aki akkor született, amikor ő elhagyta az országot.

A térre azért rá lehetett ismerni. Olyan volt, mint régen. Ugyanazok a házak és a közülük induló kis utcák. Csak éppen a színek hiányoztak. Szürkében és barnában feslett minden. Sehol a pompa, a ciráda, a ragyogás. A falakon hatalmas vakolathiányok, némelyik ablak betörve, a tetőkről több helyütt hiányzik a cserép. Amott meg egy hatalmas téglahalom. Valószínűleg ház volt egykor, ami a háború alatt akkora károkat szenvedett, hogy nem volt értelme újjáépíteni, a romokat pedig nem volt, aki elhordja.

Háború? Hiszen akkor is háború volt, amikor ugyaninnen, a Keleti pályaudvarról útra indultak. Csak azóta volt még egy. Vagy az is ugyanaz a háború?

– Ennyi holmijuk vót csupán?

Ady tépelődését a vasutas kérdése szakította félbe.

A férfi néhány másodperc leforgása alatt megváltozott. Talán csak anynyi volt a titok, hogy ki kellett lépnie a szolgálati helyéről, és rögvest embe-ribb lett az ábrázata. Vonásai megenyhültek, tekintete érdeklődve, már-már együttérzőn csillogott. Hangja is barátságosabban csengett. Talán már a táltosujj se zavarta nagyon.

– A holmink nagy részét odahaza hagytuk – hadarta Adyné, majd amúgy is vérvörös ajkába harapott. – Mármint a kinti lakásunkban. Talán valahogy el tudjuk egyszer hozni. Volt még két nagy kofferünk. De a határon elvet-ték tőlünk. Azt mondták, vámeljárás. Majd visszaadják, ha kifizettük az illetéket. A férjem egy darabig veszekedett velük, ám nem ment semmire. Adtak egy darab papírt, hogy majd azzal keressük föl a vámhivatalt. És meg-fenyegettek, hogy örüljünk, hogy megúsztuk ennyivel. Pedig hát nem csem-pészek vagyunk...

Mindezt egy szuszra mondta végig, mintha olvasná.

A vasutas megint följebb tolt a sapkáját, és azt kérdezte:

– Hunnét tetszettek gyönni?

– Párizsból.

– Párizsból – ismételte a vasutas, és ahogy kiejtette ezt a szót, hanglej-tésébe végtelen gyöngédség simult. – Hát nem tudom, kérem...

– Művészek vagyunk – magyarázta Adyné. – A férjem híres költő. Ami-
kor eljöttünk innét, mindenki ismerte a nevét meg a verseit: Ady Endre.

Néhány pillanatig csak a Baross tér morajlása hallatszott, meg valami távoli kocsizörgés a pályaudvar hátsó traktusa felől.

– Párizs – ismételte a vasutas. – Persze, hát tudhattam volna, hiszen az expressz... Az még rendesen közlekedik... Egyelőre legalábbis... Hát – szalutált – Isten áldja magukat! Sok szerencsét. Az mindnyájunkra ráfér.

Megfordult és elindult a lépcsőn visszafelé. Az aprópénz csörgött a zsebében.

– Nem kellett volna hazajönni – így Adyné.

– El se kellett volna menni – így Ady.

– Ugyan! – csattant föl Adyné. – Hiszen mindenki azt mondta, hogy menjünk. Kunfi is, Károlyi is, Jászi is... Ignótus is elment. Hatvany is. Te meg írtad azt a verset, hogy sohase hull le a vörös csillag... Bebörtönöztek volna. Talán agyon is lőnek.

– Ignótus hazajött. Babits el se ment. Móricz Zsiga is maradt. Az a vers – Ady tekintete a Baross teret pásztázta, de közben a messzeségbe révedt – egyike a leggyengébbjeimnek. Zsengének se mondanám. És hát mikor írtam még? Több mint tíz évvel a kommün előtt. Ki emlékezett volna arra? Különben is, akkor még azt hittem...

– Mindenki azt hitte. Most meg itt elvtársoznak megint. Te is tudod, fiam, hogy amire akarnak, arra ebben az országban emlékeznek. Amit meg el akarnak felejtetni, azt villámgyorsan elfelejtik.

– Na, hát engem már el is felejtettek. Ezért nem kellett volna elmenni. Inkább állítottak volna falhoz a Margit körüti fogházban, de legalább emlékeznének rám. Így viszont itt vagyok, és mégse vagyok itt.

Adyné egy pillanatig úgy látta, hogy egy soványka könnycsepp készül kigördülni a férje szeme sarkának mély ráncai közül. Ám erről nem tudott megbizonyosodni: Ady megragadta az egyik koffert, és kissé imbolygó járással elindult a tér Csikágó felőli oldala felé.

„Tisztára mintha ittas volna. Pedig most nem iszik. Nem mondom, volt olyan idő, amikor igen, meg is lett a foganatja, de mostanában nem. Akkor se ivott, amikor a németeket kiverték Párizsból. Örömében se.”

Adyné ekkor vette észre, hogy nem csupán gondolja, hanem félhangosan duruzsolja ezeket a mondatokat. Elszégyellte magát. Hiába, ő se fiatal fruska már.

Ki tudja, honnét keveredett oda az a fekete autó. Egyszeriben ott volt. Éktelen csikorgással megállt mellettük, ajtaja kinyílt, s az Ady házaspárnak megijedni sem volt ideje. Energikus, fess fiatalember pattant ki a hátsó ülésről. Frissen vasalt inget és makulátlan öltönyt viselt. Tekintete csillogott, pirosposzgás arca kicsattant az örömtől.

– Ady Endre! Hál'istennek! Akarom mondani: szerencsére! Mert Adyék, ugye? Nagyon igyekeztünk, hogy a vonat érkezésére ideérjünk... Hamarabb ért be az expressz?

Hamarébb? Ady a pályaudvar homlokzatán lévő órára pillantott. Dejszen pont miatta állt a kelletténél többet Hegyeshalomnál. Persze meglehet, utána loholt, hogy behozza a késést.

A fiatalember a kezét nyújtotta.

– Elnézést, be se mutatkoztam: Kádár János vagyok. Most éppen belügyminiszter. A barátjuk, Márffy Ödön értesített, hogy félreértés történt a határon. Nyugodjanak meg, a kofferokat vissza fogjuk adni. Természetesen érintetlenül.

Ady gyanakodva vont össze ritkás, ősz szemöldökét:

– Maga ismer engem?

– Hogyne ismerném magát! Hiszen azt a gyönyörű versét számtalanszor szavaltuk az illegalitás idején. Tudja, *A csillagok csillagát*: „Vörös csillag, ragyogj és trónolj, / Mióta ember néz az égre, / Vörös csillag volt a reménye.” Alig vártam, hogy személyesen is megismerhessem!

Még el se engedte Ady kezét, most újra megrázta.

– Az a vers... – dűnnyögte a költő, és megcsóválta a fejét.

– Na, jöjjenek hát! – Kádár a fekete autóhoz penderült, amelynek elülső üléséről közben egy egyenruhás férfi is előkászálódott. – Csak bátran! Van hely mindenkinek.

Kádár már bent ült a hátsó ülésen, amikor Ady még odakünn a feleségére nézett:

– Hát mi lesz ebből, Csacsinszka? Hova megyünk most?

– Nem megyünk sehova, Csacsinszky. Nem látod, hogy visznek?

Föltámadt a szél. Adyné letette a koffert, és két kézzel fogta meg a klapját. El ne repüljön, kár volna érte. Régi, becses darab. Nem a párizsi ruhahatárából való, hanem még az itteniből. Egy doboz mélyén őrizte, és most direkt erre az útra vette elő.

Bogdán László

LÉDA ASSZONY KALAPJA

Ady Párizsban, hajnalban egy hotelszobában, a hasán fekvé mélyen alvó Léda kalapját próbálgatja. Háta mögött megjelenik az *ős Kaján*, noha nem látja a tükörben, hallja rekedtes hangját, amint fel-felbukkanó és hangosan kimondott verssoraihoz fűz maliciózus észrevételeket, s időnként fejével int a félig telt borosüveg felé, amely ott áll Ady lábainál. Ilyenkor Ady felemeli az üveget, és iszik néhány korty bort. Ha ez hangjáték lenne, hallhatnánk a semmivel össze nem téveszthető gurgulázást. Ha film lenne, látthatnánk is, de hát ez se nem hangjáték, se nem film. Csak képzelet, mi?

Léda asszony kalapja alól látszik az ország.

Feltűnik a geszti bolond is. Szárazon beszél az eljátszott esélyekről. A mamelukok bólogatnak. Az ellenzék füttyül. „Obstrukció! Obstrukció!” *Komp-ország*, a Te országod pedig ott imbolyog a ködben, kelet és nyugat között. *Ideálisták és gonosztevők összeálltak, álság levegő-köveiből várakat csináltak, teleujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépült Európa. A Nyugattal szórványosan – hitted is, vagy csak áltattad volna magad? – már régen elmátkázódtak itt lelkek, Magyarország durva ember-matériájából már kicsillan egy sereg differenciálódásra érett és alkalmas molekula. A nagy Humbug nem Európának ártott meg, a hazugságot itthon hitték el. Miért hazudtak már az apáitoknak, és miért adták a hazugságot tovább? Tinektek váltig azt mondták, hogy itt Európa van, kultúréletre készültünk, s megfeszített idegekkel rángattuk magunkat egyre előbbre.*

Népét veszejtik, földjét eladják, bitorolják.

Járkáltál a kanonokson, az alvó falvak felett elrobogó vonat becsukott ablakán át is hallottad az eltévedt lovas ügetését. Fiuméből indultak a hajók az új világ felé, a reménykedőkkel a fedélzeten. Te pedig ültél a kávéházban, és a délután végén fantomok jelentek meg előtted a vendéglői homályban. A délután végén, amikor már világosság sincs, de még a sötétség

se tör ránk. A pincérek éppen bóbiskolnak, nem gyújtanak világot. De hát itt amúgy sem lesz világosság soha!

Léda asszony kalapja alól párizsi Bakony.

Talán mégis inkább a Bakonyba vesztél volna el, de ez is csak ellenségeidnek lett volna jobb, s amúgy sem veszhettél volna el, Veled akartam valamit, nem hiszem, hogy tévedtem volna. Persze védekeztél, ahogy lehet!

Uram, van egy anyám: szent asszony.

Van egy Lédám: áldott legyen.

Van egy pár álom-villanásom,

Egy-két hívem. S lelkem alatt

Egy nagy mocsár: a fürtelem.

S ebbe süllyedtél el, szájperemig ért már, de nem adtad fel. Nektek Mohács kell!

Sűrög hetvenhét kanonok. Ország a ravatalon.

Hagyjad a kanonokokat, a grófokat, a *bélyeges sereget*, a fene fátumokat, az örökös bűnbak-kereséseket. A magyar fajtában öntudatlanul és rettentően él egy átok sejtése, azé a kielégületlenségé, mely a féllelkek átka. Féllelkűek lehettetek, mint szép és harcias barbárok is már, s nem ok nélkül, sőt, jogos keserőséggel döngöttétek a kultúrás Bizánc kapuját, s kellemetlenkedhettetek a nyugati Európának.

Léda is egy nő. Kis női csuka. Eb ura fakó.

És a *héja-nászok az avaron?* Ne légy hálátlan, legalábbis egyelőre ne. Hagyjad az elbocsátó szép üzeneteket. Mindennek eljő az ideje, mint Léda asszony kalapjának. De megsúgom, becsüld meg, előle nem muszáj rejtegetned italos üvegeidet. Mert eljön majd az a szerelmed is, aki elől igen. A földi vonulásod befejeződése után – Ti halálnak nevezitek, de már most elárulhatom Neked, nincsen halál – jön egy másik író, hozzád hasonlóan feminin, egzaltált, borongó és rejtőzködő lélek, s mámor nélkül szintén nem bírja elviselni életét! Regényében hőse (vagy alteregója?), a konzul szintén a vulkán alatti kertjében rejtegeti, bokrok között, az üvegeket. Ő nem bort iszik, hanem elsősorban tequilát és mescalt. Megnézhetjük, hogyan él, ha velem jössz.

Jöttünk a ködből. Eltévedtünk. Van itt valaki. Habó!

Igen, az eltévedt lovas megint, vak ügetését hallani, s Ti, a félllek. De egyszer elszáll a köd, s a legszörnyűbb az lesz, amikor egymás elszánt vagy szomorú arcába meredhettek. De Te ezt már nem éred meg, még üdvözlöd ugyan a győzőket, miközben Csinszka, ő lesz Léda utóda, csucsai kastélyának kertjéből nézed a rossz szekereken menekülőket. Bosszúállók a győzők! Futnak az ágrólszakadtak. Török, tatár és muszka, labancok, martalócok, áradás, visszavont kegy. Ok van elég. Hajójegy, aszály, adósságok. Itt mindig ez volt, ez van, ez lesz. Nem bírod nézni a földönfutókat, a kertben kóvályogsz, a bokrok alatt keresed a Csinszka elől rejtegetett boros üvegeket.

Jöttünk ködből. Eltűnhetne már. Világosságot!

Nem tűnik el soha, s ha felszáll, annál rosszabb. Mindaz, ami ezer éven át történt Veletek, s amit szeretnétek a sorsharag számlájára írni, amit szépítgettek, s mártír-aureolával ékesíttek, egyszerűen tökéletlenségetek bűne, következménye. *Ki-ki úgy oldja meg a maga nagy problémáját, ahogy tudja. Száz évvel előbbre élni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Kompország Keletnek indul, kérezkedjék fel reá a gyenge. És látod az új áldozatot Hadúrnak, az új Gellért-papokat. Élén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok. Szomorú embereket vonultatnak el. Akinek a homlokán ott vi-gyázatlanokodik a Gondolat, akinek a szeméből új érzések máglyája világít, akire rábizonyul, hogy szívesen áldozott az Eszme idegen és ékes isteneinek: az elveszett. Azt belesüllyesztik a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba. Ez a Te országod!*

Léda asszony kalapja alól egy új világot

Kíváncsiságból megkísérelted egyszer, hogy van-e erőd nyolc-tíz hónapig egy csöpp alkohol nélkül élni. Volt: gyönyörűen bírtad, de szenzibilitásod, ami a legelőkelőbb művésztulajdonság, s az új-román fajták után, csak a szemita fajtákban s talán a japánban van meg nagyobb mértékben, az örületig kezdett fokozódni. A szürke, por-színű magyar élet még szürkébbé és átkosabbá borult előtted, s a halál veszedelmesen neked indult. Gyávább voltál, és még ma is jobban szereted az életet egy-két negyedóraig valaminek látni, mintsem elen-

gedjed magad *a mámor turistakötele nélkül a meredélyen*. Pedig nem zuhanhatnál le, nincsen lennebb.

Lát az a szempár. Beleborzong a világosságba.

A művész, aki egy kicsit zseni is, és magyar, természetesen ezer méter-mázsával súlyosabb teherként cipeli lelkén az átkot. S megint magyar oka van annak, hogy nem hasist eszik hozzá, ami magasabb, finomabb idegrendszerek mérge, de kényszerűen és stílusosan boroskupát fog, vagy pálinkás butykost.

Mégiscsak itt s most. Duk-duk afférok. „A kutyafáját!”

Hagyd már az örökös afférokat, *a rímek ősi hajnala* múltóban. Vigyelek magammal? Rajtad áll, ahogy úri kedved óhajtja. Sok mindentől megszabadulnál akkor, a fullasztó élményektől, s ettől a világtól, amit Te látsz egyedül, ami Benned, a Te rettenetes elmédben képződik meg, és ami, akár egy rossz szekér, zötyög a végzete felé. Gyere velem! Rád adom *bíbor-palástom*, láthatatlanná válsz, leszel is, meg nem leszel, de látni fogod, amiből kimaradsz.

A geszti bolond hiába dühöng. Vége lesz! Vége!

Nem lesz vége soha! Más hangok jönnek, más évek, más szeretők, más szobák, más bolondok, más világ. Igen, a másik világ is, a Másvilág! Közledik, mint egy expresszvonat a jövő, de Téged nem gázol el. Akkor már Te leszel az ország a ravatalon. Körötted állnak, akiket észre sem vettél soha, a gyűlölködők, az irigyeid, a széplelkek, a kékharisnyák, a mamelukok, a cimborák, a téged istenítőik, de azok is, akik csak a szemedbe hazudják, hogy Te vagy a legnagyobb. Se lenyelni nem tudnak, se kiköpni. Se retusálni. Vagy, aki vagy! A torkukon akadsz, és ifjú szívekben élsz tovább. Ezt akard, még van idő, Te nem a délibábok hősének születted, még elragadhatlak magammal, nem kell fenéki kiinni minden poharat. Ha nem akard, akkor jósolj csak tovább. Minden jóslatod beválik. Sőt!

Léda asszony kalapja repül. Tűnik az égbe.

Gyere, ébredszik Léda, és kitarja karját, testéről lecsúszik a lepedő, mit csinálsz a kalappal a fejedben, a tükör előtt. Megbolondultál? Az *ős Kaján*-t hallgatom. De hát ő nincsen is, csak a te vízióidban, te szegény, szegény! Gyere! Az *ős Kaján* eltűnik, ha ugyan volt, csak rekedt röhögését hallani.

Száll Keletről tovább Nyugatra,

Új, pogány tornákra szalad

S én fészülettel, tört pohárral,

Hűlt testtel, dermedt-vidoran

Elnyúlok az asztal alatt.

Oda be se férnél, kacag Léda, inkább mellettem nyúlj el, de hagyd a fejedben a kalapot, az ingeddel takard le a tükört, még mit akarnál látni? Ki látott téged? Fejedben kalappal biztosan senki, lengedeznek, felélednek a tollak a huzatban. Mintha rácsok mozgó árnyékát látnám az arcodon. Gyere, borítsam be szép, szomorú arcod a hajammal, a hajam eltakarja. És ne képzelődj az *ős Kaján*-ról, méghogy a hangját hallottad volna, ugyan, ugyan. Ő csak, mondtam már, a vízióidban létezik, s egy nem valóságos személy hangját hallani nem lehet! Képztelegjél inkább rólam!

A szövegben jelöletlen, részben módosított idézetek találhatóak Ady Endre az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* és *A magyar Pimodán* című írásaiból, s „elhangzik” két szakasz *Az ős Kaján* című versből és egy sor *Az eltévedt lovasból*.

Boka László

„CSÓKOKBAN ÉLŐ CSÓKTALANOK”

A MINDENSÉG-KERESÉS ÉS A LÉDA-SZERELEM
FORDULÓPONTJAI 1908–1909-BEN

„Áldjon meg az Isten, akiben hinni kezdek (bár neki nem lehet ebben nagy öröme). Idegeidre vigyázz, de ha kedvelsz egy nőt, add oda az utolsó szálát is. Ez az egyetlen, ami az életért kárpótol, s legrokonibb a Halállal s az Istennel, kik valószínűleg – egy személy.” A fentebbi sorokat érmindszenti magányában, elkeseredésében a világ és immáron barátai elől is elmene-
külő Ady Endre írta 1908 decemberében, Hatvany Lajosnak.¹ *A duk-duk affér* hullámverései után bő másfél hónapra Érmindszentre visszavonult költő egy meglehetősen sűrű és vitáktól zajos, részben nagyon sikeres, részben kudarcokat és meghasonlásokat hozó, így szükségszerűen önelemző időszakban, bizonytalanságban, helykeresésben, környezetével és önmagával is megbékülni képtelen állapotban írja. Mégis, valami alapvető bizonyosság sugárzik e sorokból, mely Ady Mindenség-vágyának erős kifejeződéseként értelmezhető, s ezt a vágyat leginkább az örök nő és a szerelem révén gondolta elérhetőnek. Az alábbiakban nyilvánvalóan nem lehet szándékom Ady és Léda viszonya kapcsán egy fergeteges szerelemnek a szépségeiről és gyötrelmes vívódásairól, harcairól, megakadásairól és újrakezdéseiről a teljesség igényével írni. Leginkább a 110 évvel ezelőtti helyzetükre, 1908–1909 fordulójára fókuszálok, mely időszak nem csupán a modernitás-történetben jól ismert, irodalomtörténeti jelentőségű folyamatokat és ekkor születő fórumokat tekintve kiemelt jelentőségű, de a Léda-szerelem fejlődésrajza felől is annak mondható. Kettejük esetében a viszony – mint azt mára könyvtárnyi szakirodalma mutatja – valóban vonzó és ugyanakkor fájdalmas, tökéletesen ellentmondásos volt egyszerre: férfi és nő, animus és anima, ellentétek és hasonlóságok kiütkezésének a terepe maradt, mely szabadság és korlátozás, szenvedély és szenvedés közti vékonyka mezsgyén formálódott, miközben a Mindenséget kívánta megragadni. E szerelem Ady számára ugyanakkor több is volt, mint életét s költészetét formáló tényező: olyan önismereti tükör, mely az egyénben magában létező két (női és fér-

fiúi) minőség együttállására, megoszlására ébresztette rá, aminek egyensúlya vagy éppen kínzó és megnyilatkozásaiban fölényeskedő egyensúly-eltolódásai is leginkább az említett évektől mutatkoztak meg.

Az Ady-filológiában és általában a századelő magyar irodalmának e ki-magasló lírikusi életművére fókuszáló értekező prózában többé-kevésbé konszenzus övezte, elfogadott ténynek számít, hogy Lédával való kapcsolatuk delelője az 1908-as év második felére, legfőképp a szeptemberi *A Holnap* matinéra tehető, amikor – több párizsi és európai közös út után – végre „itt-hon” is együtt állhatnak a színpadon, méghozzá reflektorfényben. Tudjuk, hogy Ady Érmindszentre is elviszi ekkor Lédát, hogy bemutassa az édesanyjáéknak. Ezen időszakot követően azonban törés, változás, kiábrándulás, végső lejtmenet következik kapcsolatukban, s tulajdonképpen 1909-től több éven át húzódik az általános veszekedésekkel tarkított szakítási hullám. Amennyiben ehhez akarunk kissé közelebb férkőzni, érdemes lehet az alábbiakban az előzményekre, illetve a külső eseményekre és tényezőkre, s ezen túlmenően a belső egyéni fejlődéstörténetre részletesebben is rávilágítani.

A világi, valóban nagyvárosi, már férjezett Adél művelt, érzékeny, büszke, szeszélyes és feltűnő jelenség volt. 1903-ban, megismerkedésükkor harmincegy éves, a nagyváradi újságíró Ady Endre mindössze huszonhat. Mint 1909-es ismert önéletrajzában visszatekintve maga Ady írta ezen évei kapcsán: „Újságot csináltam, vezércikkeket írtam, s nyilván elpusztulok vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. Asszony volt, egy hozzájutott versem küldte, megfogta a kezemet, s meg se állt velem Párizsig.”² Az első párizsi kinttartózkodás egy teljes évre szólt, ami a férfi életében és művészi pályáján is totális fordulópontot jelent: célt ad vágyainak.³ Nem csoda, hogy Ady az *Új verseket* Lédának, pontosabban egyedül neki ajánlotta. Az Ady által később oly tudatosan és akkurátusan megkonstruált költőelőd Petőfi (és annak Júliája) analógiájára a fiatal poéta is felnézett a hozzá képest világot látott, tanult úri nőre, vonzalma egyszerre egy magasabb (legalábbis az Adynak örök gondot jelentő anyagiak tekintetében mindenképp tehetősebb, s így nagyobb mozgástérrel és szabadsággal bíró) társadalmi rétegbe való feljutást is implikált, ennek minden belső – az egyénisége megszabta – ellenálló formáival, kételyeivel, visszásságaival. Az elvágyódás, a kiszakadás nemcsak hazája aktuális viszonyaiból, hanem a szűkebb környezetéből is messzemenően meghatározta, de a nyugalmat ideig-óráig találó egyén ettől kezdve folyton „úton van”, s ez a szerelmi viszonyokban is

megmutatkozik: itt is el- és visszavágyó, tehetetlenségi erőinél fogva kény-
szerűen visszahulló, „föl-földobott kő”-lét jellemzi.

A mindkettejüket formáló, sorsszerű, ám nagyon is komplikált szerelem lehetőségeit, törésvonalait (és ennek költészettörténeti implikációit) tekintve kiemelendő, hogy az első éveket követően elmaradt a várt beteljesülés, s 1907-ben egy óriási traumán estek át: Léda augusztus végén halott lánygyermeket szült, s mindezt megelőzte édesanyja korai elvesztése is.⁴ A várandós asszony elől családja először igyekezett eltitkolni édesanyja betegségét, de amikor annak állapota válságosra fordult, táviratban értesítették, s hívták haza Párizsból. Ady Budapestről elébe utazott Bécsbe, s Medve Miklósékkal együtt várta a Westbahnhofon. Még ott, Bécsben érte őket a hír, hogy az édesanya meghalt, így Ady elkísérte összetört szerelmét, s együtt utaztak Nagyváradra, immáron a temetésre. Ady 1906 júniusától 1907 nyaráig, tehát a szülést megelőző időszakban, amikor csak tehetett, eleve együtt volt Lédával: Párizsban, illetve egy Földközi-tengeri úton és a Riviérán. Léda várandóságának örömhírét már igen korán ő maga közölte Itókéval és Bölöni Györggyel. Ezt követően pedig – ahogyan Péter I. Zoltán fogalmazott – „Ady az aggódó »szülőapa« féltő izgalomával kíséri végig Léda nehéz hónapjait”⁵. Az asszony az utolsó napon sürgönnyel s telefonon őt – s nem férjét – hívta magához Váradra.⁶ A késő nyári és az őszi hónapokban Ady élete tehát Budapest és Nagyvárad között zajlik. Egyrészt megrendülten osztozik Léda gyászában, apátiájában, igyekszik mellette állni, másfelől vele együtt, kettejük tragédiájának tekinti, átokként éli meg leánygyermekük 1907. augusztus 26-i halálát.⁷ 1907 ősze–tele ezt a hangulatot, ezt a fájdalmat és félt átkot, kétségbeesést vetíti ki ekkor születő verseiben is. „Isten, kétség, bor, nő, betegség / Testem, lelkem összeszebezték” – írja az év szeptemberében a *Sötét vizek partján* soraiban. Ady Isten-képének első feltűnése ebből a csüggedésből, elfáradásból, valamint intellektus-válságból is ered, de ez az isten már megszületése pillanatában is más, mint a valóságos misztikusok istene: a „magányosan küzdő, meggyötört, beteg Ady Endre istene volt”.⁸ Vezér Erzsébet szavaiból leginkább a magányos jelzöt érdemes kiemelni ekkortól. 1907 karácsonyának közeledtével megkezdett istenes verseinek a sorát 1908-ban is folytatja, az új esztendő pedig egy erős vers nyitja (amely később *Az Illés szekere*n kötet nyitóciklusának címéül is szolgál): *A Sion-hegy alatt*.

1908 nem indul tehát túlságosan biztatóan egyikük számára sem. Ady mindeközben a *Budapesti Naplónál* állását is elveszti. Igaz, az év elején megjelenik a *Nyugat* (melynek első számában éppen *A Sion-hegy alatt* is olvas-

ható lesz), de egzisztenciát ez messze nem tud biztosítani számára. Közben Nagyvárad is újfent „keblére öleli”,⁹ de tavasszal még nem tudni, nem is sejteni semmit a később berobbanó *A Holnap*-antológia sikeréről, ahogyan arról sem, hogy a *Nyugat*, mely alig pár hónapja létezik csak, megmarad-e, konszolidálódik-e, vagy a mából ismert úgynevezett előzménylapjai sorsára jut, s tiszavirág-életű lesz. Ady számára egyelőre a biztos menedék Érmindszent marad, s ott a fullasztó magány. Egyik levele tanúsága szerint Pesttel végképp leszámolt. Maradt Párizs, mint egyre inkább elérhetetlen vágy, s maradt egykori szeretett városa, Nagyvárad, a „fiók-Párizs” – ahogyan Márai nevezte még évtizedekkel később is a várost –, ahol viszont hívei mindig örömmel fogadják. Legbelül azonban Ady végképp a nagy álmok és tervek összedőlését, csalódásokat, megalkuvásokat sorát éli ekkor át, a kényszerű lemondások időszakában ez minden, még csak gyöngén érzékelhető, biztató jel ellenére is.

Állapota 1908 áprilisának második felében – leveleinek tanúsága szerint – súlyosan leromlott. Diósy Ödönéknek küldött április végi soraiból az is kiderül, hogy tervezett, vágyott újabb párizsi útját idegállapota miatt el kellett halasztania: „Sajnos olyan félelmetesen rosszul vagyok (heteket nem alszom, fantáziálok, rohamaim vannak), hogy megint elmaradt az utam.”¹⁰ Az Adyra oly nagyon jellemző önmarcangolás gesztusa minden korábbiánál erőteljesebb lesz ekkor, az önkritika odáig fajul, hogy a lírai én már a környezetét is óvja önmagától. Átokszerű magányáért nem a külvilágot ostromozza ugyanis, hanem önnön lelkének romlottságával, pusztító erejével magyarázza azt. (Így az *Akit én csókolkolok* soraiban.) De ugyanebben az évben születik jól ismert soraival *Az Úr érkezése* is: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten.” Az ismert költemény az *Ádám, hol vagy?* párdarabjának tekinthető, vagy ahogyan Benedek Marcell állította: a párvers egyes sorainak ez amolyan „mélyebb parafrázisa”.¹¹ Ott még „nagy, fehér fényben” jött az Isten, itt már fényesként, nagyszerűként szerepel. Ott a költő a szívében „megtalálta és átölelte” Istent, itt az Isten ölelte át őt, s mindezt csöndesen és váratlanul, „nem tüzes nappalon, de háborús éjjel” történt. Ott a halálban – tehát az öröklétben vagy az időtlenségben – váltak eggyé, itt úgy fogalmaz Ady, hogy abból arra következtethetünk, belső vívódásai, álmatlanságai vagy rövidke alvásai közt, de mindenképpen éjjeli egyedüllétében történik mindez, ami révén immár *mindörökre* látja. Belső látással tehát, s e ’meglátás’ ontológiai ereje a krisztusi megváltás már eleve-adott-voltán, elvégzettségén, beféjezettségén túl a mindörökre megtalált, remélt belső békének az erő-

teljes szimbóluma, bizonyossága. E belső béke ugyanakkor Adynál csak rövid ideig megtapasztalt, átmeneti állapotokat jelentett.

Mindeközben Léda folyamatos vádaskodásaival, féltékenykedéseivel kínoztta. 1908. április 21-i levelében írja Ady Lédának: „Életem, drágám, Jóm, vagyok, élek, de csak azért, hogy téged még egyszer lássalak. [...] Nem kellett s nem kell más, mint Te, mióta ismerlek. Mindenben, amit még hajszoltam, téged láttalak és kerestelek. Soha méltatlanabb vádat nem hangoztattál, mint hogy hazudok. Az egész lényem egy szomorú, kényszerű, folytonos önleplezés. Nagyon rosszakat várok, de legalább látni foglak még egyszer, látni akarlak mindenáron. Akarom, hogy csókolj, beismerd, hogy szeretsz. [...] Nagyon rossz a mi istenünk, nagyon kell nekünk szenvednünk minden ok nélkül. Borzasztó az, hogy még egymásnak is több fájdalmat okozunk, mint boldogságot. Addig is, amíg eléd állok: higgyél. Senkim sincs, senki se kell, csak te vagy, s azt is akartam, hogy Te légy és maradj a Minden. Nem tudok levélben beszámolni az életemről s dolgokról. Majd személyesen, hiszen annyi időnk ugy-e lesz rá? Azután – így is érzem – jöjjön, ami elrendeltetett. Lássalak, csókoljalak, s legyen vége az életkomédiának, ami egyre jobban rángat és zaklat.”¹²

Ha figyelembe vesszük az egzisztenciális nyomorúságtól szorongatott, sőt haláltudattal élő költő ezen hónapjainak alakulását, kora nyári újabb kiutazását, szó szerinti Párizsba menekülését, akkor abban egyszerre az enyhülés reményét, ugyanakkor már az esetleges szakítás lehetőségével is számot vető ambivalens férfiúi attitűdöt is megfigyelhetjük. Nem csoda, hogy a Párizsban töltött idő első egy-két hetének jobb közérzete után Adyra újra rátört a nyugtalanság, a csüggedés. *Az éjszakai isten* sorai is ezt igazolják: „Jön néha-néha egy jó napom, / Mikor egész valóját látom, / De soha-soha napvilágon. / Velem van s mindig éjszakán.” Ahogyan N. Pál József írta, a pár héttel „korábbi megbékélés emléke, de az asszonyokhoz való hasonlítás (»Olyan ő, mint az asszonyok: / Imádtatja nagyszerű lényét, / De elszalad, nehogy megértsék.«) már azt sugallta, hogy a korábbi ambivalens lelkiállapot s vele a gyötrelenség és a bizonytalanság napjai újultak meg.”¹³

Isten és Asszony párhuzama, vagy a földi és földön túli létben megtapasztalni vágyott Mindenség, szerelem és halál egysége több ekkori versében is megjelenik már. A *Nyugatban* 1908. június elsején megjelent *Léda ajkai között* soraiban is visszatér a motívum: „Szomorú, zöld, nagy szemeidben / Dőzsölnek az én cimboráim [...] A Mámor, a Halál s az Isten.” Léda ajkai itt még egyfajta menedékként jelennek meg Ady saját belső rémei, félelmei és gyöngeségei ellenében is, ezért kéri: „Csókolj, Lédám, sem-

mivé csokolj, / Hogy hiába jöttek legyen.” Az életet valójában az örök Asszony, a szerelem jelenti, mely ugyanakkor halállal, önként vállalt megsemmisüléssel, később pedig elmúlással is szükségszerűen átítatott. Az, hogy a Léda-versek állandó kísérője lett a halál, tulajdonképpen visszatérő motívuma ezen időszaknak, de túl is mutat magukon a Léda-verseken. A totális feloldódás-vágy lesz tudniillik az, ami a későbbiekben átível a halál motívumába is. Ahogyan Gintli Tibor is kifejtette: „A halál nem elsősorban biológiai változásként értendő, hanem az én feladásával elnyerhető tökéletes teljességet jelöli. Olyan beteljesületlen vágyat jelent, amelyet a mámor, illetve a szerelem ekstázisával szemben éppen el nem ért volta miatt nem követ a Minden-élményből való visszazuhanás s az ennek következtében beálló csömör.”¹⁴

Ady „hajszás élete” – ahogyan Bölöni fogalmazott –¹⁵ s benne az ehhez szükséges pénz állandó hiánya, a *Nyugat* körüli bizonytalanságok, a Lédával egyre gyakoribb konfliktusok, a meg nem lelt Mindenség az év nyarán kikezdték egészségét és idegrendszerét, bizonyos hetekben szó szerint rettegett, hogy munkaképességét is elveszítheti. Közben hosszú levelekben vitázott Párizsból Osváttal és Fenyőékkel, s rendre a neki járó pénzeket sürgette.¹⁶ A folyóirat megjelenésének átmeneti bizonytalansága miatt július elsején összevont szám jelent meg. A júliusban publikált, de keletkezését tekintve még 1908. júniusi vers, *A szív komédiája* tulajdonképpen szintén hiány-vers, melyben az elérhetetlen női szerelem révén a Mindenség-keresés motívuma is megjelenik. Az ekkor születő versekben talán emiatt is sorra bukkanak majd fel a régi szerelmek emlékei vagy az új nők utáni vágyakozás. (Az elsőre példák az *Egy régi színész-leány* és *Az első asszony*, az utóbbiakra a még Érmindszenten írt *Várom a másikat*, s az otthoni napok emlékéből fakadt *Májusi zápor után*.) A harc azonban itt nem a nőért, nem is a férfi és a nő, hanem a lírai én emlékeiben élő kétféle asszony-csapat között zajlott. Az Adyért bomló, epekedő s a költő által el nem ért, el nem hódított asszonyok szívben zajló képletes küzdelmét a piros és hófehér, a csókos és a csókolatlan ellentét motívuma jeleníti meg. S a múltat, a marandót Adynál – fájó beismerés – a „mindig győző hófehér vértűek”, vagyis a csókolatlan „igaziak” uralják, akiket a költő hasztalan, elérhetetlenül, csupán vágyakozva s nem valóságosan szeretett. A csók és a komédia közös motívuma a néhány hónappal később született *Híven sohase szerettem* című versben is megjelenik,¹⁷ illetve az év végén írt, de kötetbe majd csak 1909 végétől került (ott viszont cikluscímet is kapó) *A Hágár oltárában* is felbukkant, erősítve azt a sejtelmet, hogy a megkapott nő szerelme „hiábava-

lóságként, önáltatásként, értékvesztett állapotként, a teljes élet birtokbavételének lehetetlenségeként élt ekkor Ady tudatában”.¹⁸

1908 augusztusában három teljes hétig Adynak egyetlen verse sem jelent meg.¹⁹ Elek Artúrnak azt írta augusztus 17-én, hogy tíz napja nem tud íróasztalhoz sem ülni, s hogy keserúséggel, neuraszténiás kínokkal van tele.²⁰ A nyár végére, Párizs és főképp egy rövidebb, ám meghitt velencei út után azonban Nagyvárad következett, ahol *A Holnap* sikeres bemutatkozó matinéján a költőt harsány ünneplés fogadja, hívei, barátai s nem utolsósorban Léda jelenlétében. Az antológia, a tavasszal indult szervezkedések után, végül 1908 szeptemberének első napjaiban jelent csak meg. Ennek alkalmából rendeztek a hónap végén (szeptember 27-én) nyilvános ünnepséget a nagyváradai városháza dísztermében, Vajda János emlékére, akinek az új versantológiát is ajánlották. A telt házas esten az *Egy néhai költő* (később ez lett a *Néhai Vajda János*) című Ady-verset a Holnap Irodalmi Társaság legifjabb tagja, Emőd Tamás olvasta fel Ady és Léda jelenlétében. Az ő visszaemlékezéséből is tudjuk, hogy eredetileg: „Ady azt kívánta, hogy a Vajda-ünnepség bevezetőjéül én adjam elő a *Találkozás Gina költőjével* című verset. Én ezt nem éreztem irodalmi programversnek [...] Őszintén: valami harcosabbat szerettem volna megnyitó proológusnak előadni. Kérlelni kezdtem őt, privát szorgalomból, a társaság tudtán kívül, hogy írjon egy újat – olyat, ami program, harckialtás. Ady eleinte bosszankodott. Aztán – a Káptalan-soron sétáltunk – hirtelen odafordult hozzám. – Jó, megírom neked, de csak úgy, ha benne lehet ez a szó: *frász!*”

Előbb nevettem, aztán – látva, hogy makacsul ragaszkodik a bizarr ötlethez – nagyon meghökkenem. Ismertem: tudtam, hogy nem fog engedni. Így – gondoltam – még nagyobb baj lesz. Versben még nem olvastam addig, hogy frász. És a közönség? A program? Az ünnepélyesség? Megbocsátható volt az izgalmam: húszéves voltam. Másnap délután Léda aszszonyékhoz hívott. Ott folytattam a rimánkodást: hagyja ki a *frászt*. [...] Ady hajthatatlan maradt. – Ha nincs *frász*, nincs vers!”²¹ Ady a valóban programversnek beillő, szeptember legvégén született költeményt Érmindszentről küldi Emődnek. Érmindszentről, ahová ezúttal Lédát is magával viszi. Nagyjából ez az a pont, amikortól kezdve a már korábban is baljós-latú, sokáig meghittnek és a Mindenséget ígérő kapcsolatuk, remélt közös életük leginkább már csak visszafelé pillantva, a múlt kódéba merülő emlékképként, kultikusságában s nem életszerűségében, vagyis nem valós vitalitásban képződik meg. A *Csókokban élő csóktalanok* – 1908 októberében – még hasonlóképpen zár, mint a következő év nyarán publikált önéletrajz

vonatkozó mondatai („A Végtelent hogy szeretjük: / Sírunk, csókolunk s újra kezdjük”, illetve „írok, vívok, elalélok s újrakezdem”), vagyis az örök küzdelem abbagyhatatlanságában hisz, de központi motívuma, a Minden, egyúttal az elérhetetlennek lesz fájó szimbóluma. „Túl vánkoston, lepelen, ingen / Sírva láttuk meg: ez se Minden.”

Ady nemcsak a szerelemben s a mámorban, hanem az Isten után való vágyában is a teljességet akarta megélni. A bizonyosság, a kétely és a lemondás attitűdje ezért hullámozott végig Istent kereső versein. A még 1907 végén született *Álmom: az Isten* bejelentett teljességvágyától 1908 folyamán *A Sion-hegy alatt* gyermekkori képzetén és a *Krisztus-kereszt az erdőn*, illetve az *Egy régi Kálvin-templomban* rátalálás-, megbékélés-vágyán át az *Uram ostorozz meg* önvádjáig vezetett az út az 1908-as esztendő első felében, amíg az *Ádám, hol vagy?* és *Az Úr érkezése* című költeményekben a rövid életű bizonyosságé lett a fő szólam. Ez a nyugalmasabb állapot hetek alatt szertefoszlott azután. Október első heteiben Lédával való kapcsolata még némileg kiegyensúlyozottabbnak mondható, rövid ideig nem jellemzi a később végképp állandósuló vádaskodás és egymást bántás. Az, hogy ebben szerepet játszott-e a nagyváradi nyilvános felléptük, vagy Léda ezt követő kétnapos érminszenti látogatása a költő szüleinél az újonnan felépült házban, pontosan nem tudható. Tudható azonban, hogy az Ady-szülők 1908. november elején Léda értelmi fogyatékos húgát, Brüll Margitot is magukhoz vették, s hogy az októberben született versek nagyobb része mégiscsak harmonikusabb világképről, vagy legalábbis harmóniavágyról, a megtisztulás egyértelmű vágyáról is tanúskodott (*Az én testamentumom; Lenni kell, lenni; Szeress engem, Istenem; Az első asszony; Seregély és galamb*).

Az év utolsó két hónapja más téren is komoly harcokat és ebből fakadóan önvizsgálatot tartogatott Adynak. Egyre dagadt szeptembertől karácsonyig a külső, társadalmi-politikai botrány a váradi hetesfogat antológiája kapcsán, ami némiképp meghasonlásokhoz vezetett a poétikai újításért, a megrekedt, XIX. századi költészeti eszményektől tudatosan távolodó, modern költészeti hangért, valamint az autoriter irodalmi társaságok béklyóitól szabadulni igyekvő egyéniségek érvényesüléséért elviekben egy platformról küzdők soraiban is. Az antológiáról megjelenő, nem túl számos, ám érdemi kritika mellett (többek közt Hatvány, Lukács György, Schöpflin vagy akár Kosztolányi tollából) valódi „hadi készülődések”-nek lehettek tanúi a kortársak, amint az úgynevezett konzervatív irodalmi körök kikezdték, s valóságosan is kiátkozták az antológiában szereplő hét poétát, elsődlegesen persze Adyt.²² Konzervatívok és modernek, nemzetiek és „külföldöt

majmolók”, öregek és fiatalok országos polémiája kezdődött ekkor, melynek botrányköve természetesen Ady lett. Rákosi Jenő odáig ment, hogy december 20-i hosszú cikkében örültek gyülekezetének nevezte az új, véleménye szerint „beteges” irodalom e karakteres kezdeményezését, s mint emlékeztető, Adynak *A Tisza parton* című verse révén igyekezett bizonyítani, hogy Ady maga a legfőbb magyargyalázó. A kialakult, valóban háborús állapotok (a cikkekre Hatvany, Fenyő, Ignótus s mások is feleltek) állandósultak, a harcok áthúzódtak 1909 tavaszára is,²³ miközben a konzervatív hivatalosságon túl 1909 januárjától már a szociáldemokrata *Népszavában* is tiltakoztak egyesek (így például Csizmadia Sándor) az Ady-féle „tébolydaköltészet” ellen, mely a munkásosztályra is veszélyes lehet...

Fontosabb szempontunkból, hogy mindezek előtt már, 1908 október-novemberében felütötte fejét a belső széthúzás is. Egyrészt a *Nyugat* ambivalens, részben számító hozzáállása miatt,²⁴ másrészt Ady belső meghasonlása okán, mindmáig talányos, sokakat megdöbbenítő, az ellenfél lapjában közölt cikkével, *A duk-duk afférral*.²⁵ A november közepén kirobbant affér válságos lelkiállapotba hozta a költőt. Mindenki megsértődött, s mindenki magára vette ugyanis a cikket, mely „ravasz, kicsi” belékapaszkodókról írt: a *Nyugat* szerkesztői is, *A Holnap* is.²⁶ Azoknak az embereknek – Osvátznak, Fenyőnek,²⁷ de elsősorban Hatvany Lajosnak – a haragját is kiváltotta Ady, akiktől úgy érezhette, egzisztenciális helyzete is függött. „Az Új Idők cikke miatt az egész világ becsapta az ajtót (remélem: pár hétre, ha én kibírom) előttem. Rémes levelek jöttek s jönnek; se aludni, se dolgozni nem tudok” – írta öccsének, Ady Lajosnak november 26-án.²⁸ S valóban: az Érmindszenten töltött télvég gyötrődéses napjaiban egy hónapon át magyarázkodni kényszerül. „Hülye cikk volt” – írta később Lédáéknak.²⁹ Ugyanezt erősíti egy Rozsnyay Kálmánnak szóló dedikáció *A Holnap* első antológiájába, mely „őszinte, de egyelőre diszkrét megbánás”-ról tanúskodik.³⁰ Schöpflin Aladár, akitől Ady a felzúdulást látva, kétségbeesésében tanácsot kér, szintén keményen fogalmaz: „írjon verseket ihletből, írjon novellákat pénzért, írjon cikket arról, amiről akar – de irodalomról ne írjon!”³¹

Mindeközben – a szeptember végi szép napok s október első heteinek nyugalmasabb magánéleti időszakához képest – Lédával való viszonya is újfent ambivalenssé válik az év végére. A távolság s a hírek hiánya, illetve szorongatott helyzetében Léda részéről a levelek elmaradása is aggodalommal tölti el. Verseiben sorra jelennek meg azok a gondolatok, melyek a szerelemről és csókról mint rontó méregről beszélnek, vagy amelyek a jelen állapottal szembeni régi, még tisztának érzett kötődések emlékeit idézik fel.³²

Egyes értekezők szerint az életébe elsőként belépő egykori nő, az „első asszony” otthoni, érmindszenti felidezésére is azért volt szüksége, mert a megtapasztalt, felnőttkori szerelmek nem azt hozták, amit annak idején még remélni lehetett. Adyban öt év elteltével a Léda-szerelmek lazulása (egyéniségükből, habitusukból is adódó vitáik, az áthidalhatatlannak tűnő távolság, a folyamatos úton levés és az örök meg-nem-érkezés érzése, gyermekük halálának évfordulója, kilátástalan helyzetük végérvényessége) megrendítette a teljesség, a Minden szerelemben való megélésének költői és emberi bizalmát.

1908. december 29-i, Lédának küldött levele elesettségről, kiszolgáltatottságról, betegségről tanúskodik. Ugyanekkor küldi dedikálva új könyvének (*Az Illés szekerén*) egy-egy példányát „Magának s Dodónak”, hozzátéve, hogy „az összes nekem eddig juttatott példány ez a kettő...” A Lédának szóló dedikáció meglehetősen visszafogott: „Diósyné Brüll Adélnak küldi ő s új illúzióiért, melyek ha halottak és tehetetlenek is, fölérnek sok aktuális illúzióval és boldogsággal –, hálásan, meghatottan, sírva.”³³ A halott illúziók sokat sejtető sora ellenére, a Nőről, az Asszonyiságról mint olyanról ekkor, ezekben a napokban írja le a bevezetőben már idézett gondolatokat Hatvanyanak, miszerint mégis ez az egyedüli lényeg, ami bármilyen földi mulandóság helyett kárpótlást nyújthat. Nő és Élet, Isten és Halál: négy fő princípium, melyek egy nagy egésznek az „örök” mivoltát hivatottak Adynál megmutatni, annak körforgásában is egységét, szétválaszthatatlanságát, a mindenséget és a mániákusan vágyott, hajszolt Minden-élményt.

N. Pál József mutatott rá találóan, hogy ezen túlsúfolt, változatos és minden téren vitákat hozó év végére „ami gyötörte őt, az a felismert és átélt – a mellette álló szellemi társaival szemben is átélt – magány volt valójában. Innen nézvést 1908 számára az elbizonytalanodás, a környezetével s önmagával is megbékülni képtelen ember »helykeresésének« az esztendeje lett”,³⁴ s mindezt – tegyük hozzá – a szerelemben is belső magányként élte át! Lédának szóló levelei egy elvágyódó, sóvárgó, olykor fennhéjázó, máskor egy hálás, reménykedő, nyíltan alávetett, magyarázkodó, de alapvetően magányos és boldogtalan állapotról tanúskodnak. Ady pár nappal később, 1909. január 5-én már Párizsba készülve írja: „Mindennem, vágyom utánad, ha akármi lesz, ha belehalok, látni akarlak, s megyek hozzád. [...] nem tud visszatartani semmi most már a halálon kívül. Rosszakat érzek, sejtek, halálosakat, mindegy. Az a fő, hogy még egyszer hadd lássalak, csokoljalak. Csokoljlam édes mindenedet, testedet, lelkedet, múltadat s holnapodat. És a szádat, te drága, édes, egyetlen minden. [...] Ezerszer, vég-

telenszer, halálig csókol a te hűséges kóbor kutyád.”³⁵ Újabb öt nap múlva következő levelét így zárja: „Adyd, aki úgy szeret, ahogyan soha senki, még ő se szeretett, még Téged sem, mint most.”³⁶

1909. január közepén negyedszer utazik Párizsba. A fentebbi sorok ellenére, az első napok után Hatvanynak már csalódottan arról ír, hogy „Páristól nem kaptam több enyhülést, mint Érmindszenttől”. Ez elsődlegesen vonatkozik ekkor a Léda-szerelemre, hiszen többek közt Bölöni György visszaemlékezése pontos leírását adja Ady ekkori közérzetének, aki a párkapcsolati viták közepette „elfogyni” akar ugyan az ölelésben, ám ekkorra már a francia főváros életforgása törvényei szerint létezik: „Pénzhajsza. Mámorok. Nők. Veronál. A férfi és az ember nagy krízise ez, viaskodnak benne egészség és betegség. Fáradt. Idegei tépettek. És Léda semmiképp sem az számára többé, aki volt.”³⁷

A szerelem az érzéki elemek ellenére Ady költészetében nem egyszerűen érzékiséget jelöl. „A szerelmi eksztázis nem csupán érzéki eksztázist jelent, hanem az érzékfeletti teljességnek az érzékiségen keresztül való megközelítését. Olyan mármorkeltő eszközként is felfogható, amilyennek *A magyar Pimodán* az alkoholt tekinti. Szerepe az, hogy általa az én elnyerje azt az érzésképeséget, amely alkalmassá teszi arra, hogy »agyát és szívét befogja a mindenség«, hogy megértse a Minden megmutatkozó szándékát.”³⁸ Ez a totális feloldódás-vágy átível a halál motívumába is, mint szó volt róla. A halál nem elsősorban biológiai változásként értendő, hanem az én feladásával elnyerhető tökéletes teljességet jelöli. „Most én a Halál szárítóján lengek / Tele gondolatokkal. / Óh, talán testem sincs már. / De test nélkül is vágyok és esengek” – mondja már kilenc hónappal korábban, 1908 áprilisában Ady *A lelkeddel hálni* című versében. Földessy Gyula is rámutatott e sorok kapcsán az „érzéki élvezetek utáni törtetés s a lelki tisztaság utáni vágy egyforrásúságá”-ra.³⁹ Az istentapasztalat utáni vágy és a csók vagy bárminemű mesterséges mámor így egymás mellé kerül. Mindkettő valahol önmaga át- vagy feladásával, halálközeli állapotot feltételez. A mesterséges mámorok hitető erejének megkopásával, csömörével, Ady vitalitásának gyengülésével, kiábrándulásaival azonban istenélménye is látszólag kioltódik. Az istenkeresés verseiben ugyanakkor az említett magány újszerű félelmével párosul. Ady, akárcsak az általa gyakran megidézett Jób, egyszerre bízik és elcsügged, hiszi és káromolja Istent, de 1909-re a kevélysége s korábbi gögje miatti félelem az, ami leginkább riasztja (*Ne sujts bénasággal*). A korábban említett csömör, alkohol vagy testmámor után a kijózanodás, a Mindenség-érzet elmaradása, korábban kétségbeeséssel vegyes bűn-

bánattal járt, később inkább iróniát és rezignációt (utóbbit erősen pátosmentes formában) szül. „Van-e túrni másokért erőd, / Van-e nagy igazi hited? / Nincs, de meghajlok a Hit előtt” – írja *A könnyek haszna* című versében.

Akárcsak ez a vers, az 1908. év végén született *A Hágár oltára* is helyet kap 1909 tavaszán *A Holnap* második kötetében, de igazán hangsúlyos pozícióba majd csak a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben kerül, kerekén egy évvel keletkezése után. Ebben írja Ady: „Leköpöm és csókolom őket, / Ők: a semmiség és a világ / S nekik viszem az Élet-vásárból / A legszebb vásárfiát. [...] // Úgy csókolok én, mint egy isten: / Friné és Genovéa rokon, / Mikor én csókolok. Nem a némbert, / Én magamat csókolom. // De szeretem őket mindegyig, / Magdalénát és szűz Máriát, / Szeretem e nememölő tábort / S a csókos komédiát.” A csókos komédiát s a nagybetűs Nők seregét egyszerre szerető s megvető Ady, a nemét-ölő táborban egy fenséges és ugyanekkor alantas női, asszonyi lényeket emel ki, mely „egyszerre Magdaléna és szűz Mária” jegyekkel bír. Együtt van itt minden, amitől bírálói közönségét már 1908 előtt is óvni igyekeztek: egotizmus, testkultusz, dekadencia, titánkodás. A vers viszont olyan egyéb költemények környezetében kerül majd kötetyszerű publikálásra 1909 legvégén, mint az akkor frissen született *Igy szaladsz karjaimba*, mely tulajdonképpen a hat éve tartó Léda-szerelem összegzésének is tekinthető, s amelyre még visszatérek. Míg a Léda-szerelem versei, értékfelfogása, sokakat meghökkentő, intim vagy éppen blaszfém s pogány motívumai (s egyáltalán Adynál a „szerelmes vers” műfajának végletes megújítása) a korábbi konvenciók szerinti világ felrúgását jelentették, addig a csók-motívumokban általánosított (s olykor saját magában is fellelt) kiemelt nő-princípium révén Ady egy Lédától akár függetleníthető, eksztatikus állapot-keresésben egy mélyebb, gondolatibb, ontológiai tartalomra, a Halál és az Isten egységét önmaga feladásában megtapasztaló sors kijelölésre jut végső soron. A Párizsból 1909 februárjában a *Nyugat*nak küldött *Elfogyni az ölelésben* sorai révén Ady azt sugallja, hogy a bűn nemcsak ellentéte az erénynek, hanem „a kettő törvényes életközösségben is áll egymással, amivel szemben mi, emberek tehetetlenek vagyunk”.⁴⁰

Mindeközben s mindezek ellenére, a Léda-kapcsolat a külvilág (és az irodalmi nyilvánosság) előtt látszólag változatlan: megmaradnak egymást támogató, szétválaszthatatlan, kultikus egységben. A hódolatteljes elismerés hangjai 1909 nyarán is megerősítést nyernek, akkor, amikor a kultuszt egyrészt Léda kapcsán nemcsak Ady építi immáron tudatosan, de az őt ma-

gához láncolni igyekvő, második évfolyamában járó *Nyugat* is: éppen Adyról. 1909 nyarán tematikus Ady-számmal rukkol elő ugyanis a konszolidálódó, kéthetente megjelenő lap. Ady ismert, részben idézett önéletrajzát is ekkor, 1909. június elsején közlik. Ebben, a Léda-szerelem kapcsán visszatekintve így értékeli Ady: „megfogta a kezemet, s meg se állt velem Párizsig. Ekkor rám erőltette az ő akaratát s magtalan hiúságát, hogy bennem hajtsom ki, ha tud. Öt éve elmúlt már ennek, hat éve maholnap, s azóta írok, vívok, elalélok s újrakezdem: vagyok”.⁴¹ A „rám erőltette az ő akaratát” – nagyon fontos sora már *Az asszony jussa* című, 1908. novemberi versében is felbukkant: „Hirdetni fogod: te akartad / S mindent, mi történt, te akartál”. A vers alapszituációja Vezér Erzsébet szerint is a *Szeptember végénre* emlékeztet, benne egy saját halála utáni látomást jelenít meg Ady. Léda ugyanakkor itt már egyáltalán nem „aranyoszobor”, csupán egy piros–fekete glóriás asszonyból „mályva-színűvé” fakult s mégis mindörökké álló, bús obelisz a sírnál, aki „volt nőként” – tehát már nem is fizikai valójában jelenlévő hús-vér szeretőként – egyedül kapta meg a kivételes jussot ahhoz, hogy hirdesse: az ő akarata formálta, hozta létre, alkotta meg végső soron a férfit s a költőt.

Mindezek után érdemes még a kapcsolat belső természetrajza és alakulástörténete felől is néhány jeles külső eseményt felidézni 1909-ből. Az év nyarán Bölöni György, aki hat év után települt haza Magyarországra, Kolozsvár, Nagyvárad és Arad útvonalon szervezett reprezentatív vándorkiállítás a magyar *Vadak*-ról, amit egy erőteljes Gulácsy-szekcióval egészített ki. A váradi „megálló” programjait (két vasárnapon) természetesen *A Holnap* szervezte – leginkább Juhász és Dutka –, akik, túl a személyes ismeretségen, Gulácsy festészetéhez, misztikára hajló, ködös szimbolizmusához eleve vonzódtak,⁴² így nem csoda, ha a június közepén megtartott két tárlatmatiné közül a második különösen is szenzációszámra ment, melyen a Párizsból hazatérő Ady személyesen is jelen volt. A rendezvény azért is említendő, mert akárcsak Gulácsy, aki festményei előterében egy később megfestendő képnek a fantázia-leírását is felolvasta, Ady ugyanitt maga olvasta fel a közönségnek frissen komponált versét, a *Szeretném, ha szeretnéneket*, mely a váradiak szemében – a napilapok tudósításai szerint is valóban könnyeket fakasztott: „egyszerre volt bocsánatkérés és magyarázat a duk-duk affér miatt. A jelenlévők pontosan értették”.⁴³ „Soha meghatottságnak ilyen jelenetét nem láttam – írta évekkel később Dutka is –, Gulácsy Lajos hosszú szerzetesalakja, mint a kivert testvér árnya, sírva borult a nyakába, és alázatosan megcsókolta. Ez volt Ady megdicsőülésének második

váradai ünnepe.”⁴⁴ 1909 ősze–tele szakmai téren ráadásul további sikereket is hoz: Ady november 14-én elnyerte a főváros 2000 koronás irodalmi díját, a hónap végén 27-én a Royal Szállóban Ady–Beretvás Hugó estet tartottak, s még ezt megelőzően októberben Nagyváradon zajlik óriási érdeklődés mellett a *Nyugat* és a holnaposok közös matinéja, ami Ady elismerését, végső beérkezését jelenti.

A kettejük kapcsolatában azonban a belső félelmek és gondok folyton ki-kitűnnek az újabb versekben és levelekben. Pár hónappal a *Nyugat* júniusi emlékezetes tematikus Ady-lapszáma után (s egy évvel *A Holnap* bemutatkozása után) érthető volt, ha Léda szülővárosában s egyáltalán, kettejük szeretett városában a Léda-kultusz továbbnövelése, éltetése afféle kiemelt programpont maradt, s nem e kapcsolat belső eróziója, erősödő kételyei fogalmazódtak meg a közönség előtt felolvasott szövegekben. Az év szerelmi lírájának termését ugyanakkor az 1909 végére összeálló *Szeretném, ha szeretnének* kötetbe felvett, immáron „névtelen” Léda-versek alkotják, melyek leginkább a profán himnuszok szókapcsolattal jellemezhetők. Asszonyzoltárok, melyek szükségszerűen a múltba, s nem a jelenbe, legkevésbé a jövőbe tekintenek. Az említett matiné alkalmával Váradon, 1909 októberében született *Hiába hideg a Hold* sorai például már nem vad és nem tüzes sorok, a múltba tekintésben, visszaemlékezésben viszont a Másikra való egykori rátalálás, egybeforrás felidézett mámorát és dacát egyszerre hordozzák. Óhatatlanul is deklarálják mindemellett a jelen elválasztó hidegségét, az Idő törvényszerű múlásával az érzés megkopását, ámbar remélik az együtt maradás egyfajta metafizikai dimenzióban megnyilvánuló erejét. „Mindig ezt az asszonyt szerettem, / Szájában és szívében voltam / S ő volt a szám és a szívem, / Mikor ittasan kóboroltam / Kárhozottan, a váradai éjben, / Mikor már eltemettem a trónom, / Pórrá paskolt a suta Sors / És voltam a senkibbnél senkibb. // S akkor volt, amikor ő ment itt, / Hozzám-hajtott, édes néemberem / S akkor volt, amikor nagy-ámulva / Tárta ki karját két szakadt / Egy-ember és megint egy lett újra. / És nem is volt ez szerelem, / Csak visszaforrás újra itt, / E választó, bitang időben.”

Ady magányérzete 1909-ben minden hangos, látványos sikere ellenére végképp kiteljesedik: „Szívbelileg a leghitványabb, legmegnemérdemeltebb, legjövendőtlenebb a sorsom. Senkim sincs és nincs merre menjek” – írta Hatvanynak egy temesvári felolvasóestról a fővárosba visszatérve.⁴⁵ Mint szó volt róla, az 1909 késő őszén keletkezett *Így szaladsz karjaimba* a hat éve tartó Léda-szerelem összegzése, a szerelemé s a konfliktusoké, külső ellenségek és irigyek, külső veszedelmek, Adyra támadók és őt „kirudalók” pil-

lantásai közepette, illetve a belső folyamatos félelmeké, kettejük vitáié és civakodásaié, köztük a férfi el-elvágódásaié s a nő örökös féltékenykedési hullámaié. Ady 1909 novemberében írja Lédának egyik ilyen, féltékenységtől kirohanó levelére, hogy abban újfent szakítási szándékot érez Léda részéről.⁴⁶ E viták és egymást bántások mégis összekötő kapocsként, egy ideig megtartó erőként is funkcionálnak. Egy hónappal később, 1909. december 13-án immár ötödször utazik Ady Párizsba. A feltehetően itt, ekkor Lédának dedikált friss kötet (*Szeretném, ha szeretnének*) tintával írott sorainak hangvétele érezhetően ragaszkodóbb, bensőségebb, mint az egy évvel korábbi, postán feladotté: „Adélnak – mindenért, a halálig hálásan, a legkisebb szaváért és a legvéletlenebb észrevevéséért is. Mindenért hálásan, sohasem volt ellágyulással, egyetlen ragaszkodással, halálig, mindig, örökké. Párizs, 1910 – Ady”⁴⁷

A bitang idők, az 1908 végén indult s 1909-ben kiteljesedő lejtmenet azonban megállíthatatlannak bizonyult. A „héja-nász” folytatódott ugyan még az ezt követő években is: egyre nagyobb kihagyásokkal, félrelépésekkel, vagy éppen egyre intenzívebb vádakkal, átkokkal és szitokszókkal. Ady még ekkor is áld, imába foglal, szeret, hálásan őriz, de ha szükséges, sír, követel, tépelődik és átkozódik is, attól függően, hogy vére, életszeretete, ereje és temperamentuma mit diktál. Az *Aki helyemre áll* leginkább az utóbbit mutatja meg gyönyörűen, hogy majdan az *Elbocsátó, szép üzenet* kegyetlen sorai következzenek, 1912 tavaszán. A konkrét kapcsolaton túl a költészet-történeti kapcsolat, mely az *Új versek* kötet *Léda asszony zsoltárai* ciklusával kezdődött, s a *Vér és arany*, illetve *Az Illés szekerén* című kötetekkel folytatódott – hiszen ezekben mindenütt külön ciklust kapott még Léda –, a következő két kötet szerelmes verseiben már végképp elhalt: itt nem is említődik a korábban áhított Asszony neve. A folyamat az 1908 telétől keletkező verstermést összegző *Szeretném, ha szeretnének* verseiben érhető legelőször tetten, de abban az említett Asszony-himnuszok még elfedik némiképp e nyilvánvaló változást.

1911-ben jelenik meg az első nagy búcsúvers, az *Áldásadás a vonaton*, de ennél is erőteljesebb az 1912. áprilisi *Valaki útravált belőlünk*, ezeket követi csak a végleges szakítás ismert, kegyetlen költeménye. Ady énje asszonyi fele vagy a benne létező – így s ezért is önszerelmes! – „asszony-rész”, a sokáig mindezt megtestesítő Léda-szerelem észrevétlen elmúlása, fájó elkopása, az amúgy Schöpflin Aladárnak ajánlott *Valaki útravált belőlünk* soraiiban érzékletes a leginkább: „Mint elárvult pipere-asztal, / Mint falnak fordított tükör, / Olyan a lelkünk, kér, marasztal / Valakit, ki már nincs

velünk, / Ki után ájult búval nézünk. / Egy régi, kényes, édes dámát, / Kegyetlen szépet siratunk, / Bennünksarjadtat: asszony-részünk. / Valakit, kiért hiúk voltunk, / Apródok s cifra dalnokok / S kit udvarunkban udvaroltunk.” A korábban nyilvánvalóvá vált erős Baudelaire- vagy Verlaine-hatások, Maeterlinck dekadenciája, Nietzsche én-kultusza, Wilde „asszonyisága” kiegészül itt némiképp Poe mélységeibe merülő lelkének titokzatosan filozofikus komorságával.

A Léda-szerelem a maga harcaival és fájdalmaival sötét, kegyetlen, erőszakos, végletesen ellentmondásos, felkavaró és megnyugvást hozni nem tudó marad mindvégig. Valóban *Örök harc és nász*, ahogyan Ady még a *Vér és arany*ban közölt verse kilenc sorában mindezt előrevetítette. Benne gyakorta felcserélődtek a konvencionális párkapcsolati szerepek, a segítségre szoruló, elesett s a támaszt nyújtó, segítő szerepei. De ugyanígy a bántó, majd meaculpázó, síró és váró, ölelő és elűző, gyűlölő és gyűlölt arcmások is. Már a kezdetektől benne rejlett ebben a viszonyban a menekülés vágya, az egyéni megváltódás óhaja, ám valószínűleg Léda is, Ady is túl sokat, a Mindent várta ettől a felfokozott érzéstől, olyan lobogást, melyet pillanatokra, „élet helyett órák”-ra lehetett csak szükségszerűen megélni. Diszharmonikussá váló együttléteik s a kapcsolatot kísérő tragédiák üdvösség és kín, öröm és gyötrellem időszakait születték. Szerelmüknek állandó kísérője lett a hiábavalóság tudata, a reménytelenség és a halál tragikus hangulata. Ady pedig nem az az egyén volt, aki hosszú távon elviselte volna az együttérző részvétet, s valamiféle közös emberi szenvedés elviselésére hivatott, óvó menedékként tekintett volna csak egy kihűlő, ámde többre érdemes szerelemre. Az ő számára egyedül elfogadható, vágyott állapot mindig is a Minden-élmény eksztázisa maradt.

A konkrét viszony kihűlésén túl azonban az Ady által is épített kultusz révén a „volt nő” mégis megdicsőülhet. Léda költőt formáló, teremtő akaratú – mely *Az asszony jussa* című versben s részben Ady említett önéletrajzi sorában is felbukkant – visszahat, s épp az Ady-versuniverzum révén helyezi őt magát a Halál fölébe, s metszi ki az időtlenségbe, nekiadva az isteni princípiumot és jussot. Nem véletlen, hogy az 1934-ben elhunyt asszony sírkövére is e vers utolsó hat sorát vésték...

*Tudom én, hogy magad őrzöd csak,
Mikor az én síromat őrzöd,
De a Halált s ami több nála,
Megelőződ.*

*Ott fogsz pompázni tompa fénnyel
S mikor síromhoz latrok jőnek,
Hirdetni fogod szent, nagy jussát
A volt nőnek.*

*Hirdetni fogod: te akartad
S mindent, mi történt, te akartál
S hogy nálam is hatalmasabb vagy
S a Halálnál.*

JEGYZETEK

¹ Lásd Ady levelét Hatvanyinak. In: *Ady levelezése II.* (1908–1909), s. a. r. Hegyi Katalin és Vitályos László. Akadémiai–Argumentum, Bp., 2001, 678. sz. levél, 132–133.

² Lásd Ady önéletrajzát, melyet elsőként a *Nyugat* közölt 1909. június 1-jén. Az eredeti autográf az OSZK Kézirattárában található.

³ Ahogyan Szerb Antal fogalmazott, ekkor és itt „vált világnézzé benne, hogy az élet szép, itt nőtt bátorsága vállalni önmagát fenntartás nélkül, hibáival együtt, és bátorsága kimondani az új szavakat, új képeket, új ritmusokat, a magyar nyelvnek azt az egész új rendjét, amely az ajkán égett Nagyvárad óta. Párizs nem adott hozzá sokat, de önmagára ébresztette.” Vö. Szerb Antal: *Magyar irodalom-történet.* [1934], Magvető, Bp., 1991, (9. kiadás) 442.

⁴ Özv. Brüll Sámuelné sz. Stern Cecília 1907. július 3-án halt meg Nagyváradon.

⁵ Lásd Péter I. Zoltán: *Egy százéves velencei sír titka.* Várad, 2006/6.

⁶ A férj szerepéről a korabeli, fennmaradt forrásokban egyáltalán nem esik szó, Léda is csak Adyt említi, mint aki oltalmazólag, gyakran lejár hozzá Pestről, a szülés utáni napokban is.

⁷ 1907-ben a halva született gyermek leány voltát Léda nagyvárad-i visszaemlékezése is egyértelműen igazolta: „Itt született meg szegény kislányom holtan.” De ugyanezt tanúsítja a Nagyváradon kiállított zsidó hitközség anyakönyve is, amelyet Dénes Zsófia még látott.

⁸ Lásd Vezér Erzsébet: *Ady Endre.* Gondolat, Bp., 1969, 193–94.

⁹ Ahogyan mások mellett Dutka Ákos fogalmaz. Vö. Dutka Ákos: *A Holnap városa.* Magvető, Bp., 1955. *A Holnap* körüli szervezkedések 1908. februártól

májusig zajlanak. Korán eldől, hogy havi revü helyett „egyelőre” csak egy reprezentatív antológiával ugyan, azzal azonban mindenképpen előállhatnak.

¹⁰ Vö. *Ady levelezése* II. köt., 531. sz. levél, 48.

¹¹ Lásd Benedek Marcell: *Ady breviárium* I–II. Dante, Bp., 1924, 99.

¹² Lásd *Ady levelezése* II. köt., 527. sz. levél, 47.

¹³ Vö. N. Pál József szakszerű kommentárját az egyes költemények keletkezéstörténetéhez és kontextusaikhoz az *Ady Endre Összes Versei* IV. (Költemények, alkalmi versek. 1908–1909) c. kötetben. Argumentum, Bp., 2006.

¹⁴ Vö. Gintli Tibor: A Minden-élmény jelentősége Ady lírájában. *Irodalomtörténet*, 1994/1-2, 37.

¹⁵ Vö. Bölöni György: *Az igazi Ady*. Szépirodalmi, Bp., 1966, 166.

¹⁶ Osvát Ernőnek írta június 13-án: „Itt van három vers és Dutka-kritika, mely most már *jöjjön*.” A kiemelt szó a második Dutka-kötetről – *A föld meg a város* – még 1908 tavaszán írt kritikára utalt, amelynek első változatát Osvát átdolgoztatta a költővel, egyes mondatait pedig Vezér Erzsébet kutatásai szerint egyenesen kihúzták. Erre is utalhat majd az őszi, *A duk-duk affér* Adyra zúduló vádaskodó visszhangja kapcsán tett keserű megjegyzése, miszerint őt még a *Nyugatban* is cenzúrázzák.

¹⁷ Ez kötetben a *Halálvirág: a Csók* ciklus bevezető darabja lett!

¹⁸ Lásd N. Pál József kommentárját *A szűv komédiája* c. versről. In: *Ady Endre Összes Versei* IV. (1908) 64.

¹⁹ Ez példátlanul hosszú időnek számít ezekben az években!

²⁰ Mindennek persze belső érlelő, teremtő ereje is van. Ezt követően születik például a *Magyar jakobinus dala*.

²¹ Vö. Emőd Tamás emlékezését. In: Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről* IV. Bp., 1990, 176-177.

²² Ady maga – aki nemcsak ambicionálta, de képes is volt előidézni saját kultuszának kiépítését – ráérezve az adódó lehetőségre, rá is játszott némiképp minderre. „Öljük meg” mindazokat az „élő halottakat”, kik utunkba kerülnek – mondta –, bár ez is fölösleges, hiszen az intellektuális forradalom „egy ideák nélkül élő ország”-ban végre „megvan”. S „Jenőnek, Pálnak, Zsoltnak, valamennyinek nincs közük ahhoz, ami történt”. Vö. Ady Endre, [A Holnap], Nagyvárad Napló, 1908. szept. 29. In: Ady Endre *Összes prózai művei*, IX. kiad., szerk. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Bp., 1973 (*Ady Endre Összes Művei*), 269.

²³ Minderről lásd részletesen Boka László: „Szellemi erupció” és hadi készülődések. A Holnap és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja. In: Uő: *Peremek és középpontok*. Balassi, Bp., 2018, 13–34.

²⁴ A lapban októberben *A Holnap*ról leközölt Kemény Simon-kritika révén: Juhászék ezt fájlalták leginkább, hiszen a konzervatív hangokra valamelyest felkészültek, a *Nyugattól* azonban éppenhogy bajtársias kiállást reméltek. Ehelyett e felületes, a szerkesztők által hivatalosan vélemény-pluralitásra hivatkozva leközölt kritika az antológiában szereplők közül tulajdonképpen mindenkit Ady-epigonként mutatott be, s Ady mögé sorolt be, érlelve ezzel is tulajdonképpen *A duk-duk* megszületését.

²⁵ Adyt sikerült lépre csalni. Az *Új Idők* szerkesztője igyekezett „leválasztani” öt holnapos társairól, s egyáltalán megosztani a modern poézist vallók komolyabb tehetségeit, s úgy tűnt, sikerrel. A nagy port fölvert cikket Ady már Budapesten, az *Új Időket* is tulajdonló Singer és Wolfner céggel való tárgyalása és megegyezése – ez a cég lett később *Az Illés szekere*n kiadója – közben, tehát valamikor 1908. november 10. és 15. között írta meg.

²⁶ Ady több magyarózkodó levelet kényszerül írni pesti s váradi barátainak. Csak az első másfél héten belül több mint egy tucat levelet váltott, a legtöbbet Hatvanyval, aki a *Nyugat* és feltételezhetően *A Holnap* által is osztott álláspontra jutott: „Czikked tehát köztünk *elféledhető*, de nem excusálható.” (Kiemelés az eredetiben.) Vö. *Ady levelezése*, II., 624. sz. levél, 101.

²⁷ Utóbbi például levelében írja november 20-án Adynak: „De hát miért, uram? Ha azt látnám, hogy a barátainak ebből a felrúgásából önnek haszna van, akkor azt mondanám: ez ugyan perfidia, amit tett, de hát ő genie, a genie-nek Schopenhauer barátom szerint sok mindent szabad, ha ez érvényesüléséhez szükséges; szóval okosan tette. [...] Egy szemrehányó sort sem szóltam volna. De így... minden ok és okosság nélkül beugrani Herczeg Ferencnek, kijelenteni, hogy ön bennünket még Herczegnél is jobban utál, hogy ez mit jelenthet önnek: nemigen tudom belátni”. Lásd Fenyő Miksa levelét. In: *Ady levelezése* II., 622. sz. levél, 99.

²⁸ Vö. *Ady levelezése*, II., 633. sz. levél, 107.

²⁹ Vö. *Ady levelezése*, II., 635. sz. levél, 108–109.

³⁰ Lásd a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött, egybekötött két *A Holnap* antológiát: *'A Holnap' antológia szerzőinek dedikációja Rozsnyay Kálmánnak az antológia lapjain [és mások bejegyzése] 1908–1921*. PIM, Kézirattár A 144.

³¹ Lásd *Ady levelezése* II., 627. sz. levél, 103. 1908 karácsonyán az Adyt ért irodalmi támadások sorozata kapcsán a vele végül megbékélő Hatvany is azt tanácsolja neki: a legjobb verseihez méltó módon szólaljon meg, „úri, őrszi”, büszke módon, s ne „érzékenyen, hysteriásan, asszonyosan, nyavalygósan”. Uo. 674. sz. levél, 129.

³² Lásd erről különösen: Schöpflin Aladár: *Ady. Nyugat*, Bp., 1945, 137.

³³ Lásd *Az Illés szekerén* Lédának dedikált példányát az OSZK Kézirattárban.

³⁴ Vö. N. Pál József 212.

³⁵ Vö. *Ady levelezése* II, i.m., 689. számú levél, 137.

³⁶ Uo. 692. számú levél, 138.

³⁷ Bölöni György: *Az igazi Ady*. Bp., 1947. 200.

³⁸ Lásd Gintli Tibor: *A Minden-élmény jelentősége Ady lírájában*. i.m., 137.

³⁹ Vö. Földessy Gyula: *Ady minden titkai*, Bp., 1962. 62.

⁴⁰ Uo. 67.

⁴¹ Az OSZK Kézirattárban őrzött önéletrajz a *Nyugat* hasábjain kívül is megjelent nyomtatásban, többek közt a Budapesti Újságírók Egyesületének 1911-es, Zuboly (Bányai Elemér) által szerkesztett *Almanachjában*, mely az előző év zsurnalisztikai történéseit volt hivatva közzétenni, s ebben az évkönyvben újságírók, publicisták egész sorának (közel 120 személynek) önéletrajzát közölték alfabetikus sorrendben, elsőként az Adyét.

⁴² Lásd erről Rockenbauer Zoltán: *Apacs művészet. Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók (1900–1919)*. Noran Libro, Bp., 2014, 97–103.

⁴³ Uo. 103.

⁴⁴ Lásd Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Magvető, Bp., 1955, 73.

⁴⁵ Lásd Ady Hatvany Lajosnak címzett levelét. In: *Ady levelezése* II., 928. sz. levél, 273–274.

⁴⁶ Vö. Ady Endre Diósi Ödönnének [Budapest, 1909. nov. 13.?] In: *Ady levelezése* II., 945. sz. levél, 287–288. „Édes Egyetlenem, aki – úgy látszik – el van szánva, hogy minden erejével tönkreteszi az én szerelmemet, igazán csak azért írok most Magának, mert én Magát magamnak mégis meg akarom tartani még Maga ellenére is. Ez után az utolsó, már majdnem tébolyos levele után nincs reményem, hogy Magával beláttassam: szeretem, s nincs senki, aki asszonyt még ennyi fanatizmussal és becsülettel szeressen. [...] Mindig kételkedni, mindig félreérteni, mindig gyanúsítani, mindig szenvedést okozni, ez már majdnem gonoszság, avagy szándékos, eldobó módszerus.”

⁴⁷ A dedikált kötetet az OSZK Kézirattára őrzi.

ADY-ALBUM

Csinszka – fogalma sem volt, mibe vág bele, elkényeztetett úrikisasszony az internátusban, aki felnéz a nagy költőre, és nem tudja, mert nem tudhatja, milyen egy sebzett ember. Adynak a tervezett menedék, amelyet annak ellenére sem tud nyugodtan szeretni, hogy ő maga vágyott rá – de hát hogy legyen nyugodt egy nyugtalan ember, aki ebből a nyugtalanságból él?! Ismert történet, ahogy az éjjeli Csucsán bor után kajtatnak, hogy legyen Adynak. Szörnyen megalázó lehetett, szörnyen macsó és reménytelen.

Közben pedig a vágy a nyugodtság után, az *Őrizem a szemed*, a *Nézz, Drágám, kincseimre*, amikor a lehetetlen egy pillanatra lehetségesnek tűnik.

Esze Tamás – költészete egyik legszebb vonulatának emblematikus alakja. Ki lett volna, ha nem Esze Tamás komája, aki a kígyók nyakára akart lépni? Más kérdés, hogy bármilyen képzavar, mindig a kígyók lépnek az ember nyakára. A híres kalap és a szomorúság mellett ez a kurucság kapott szépen visszhangot mai nagy költők költészetében. És az örök rímpár hangulata: merre – semerre.

Ides – egyesek szerint Ady pusztulásának legfőbb oka. Mindent el tudok képzelni, hiszen miután a zord apák abbahagyják a vegzálást, mert egyrészt semmi értelme, másrészt méltóságukon aluli, az anyák veszik át, ők ismételtetik jóval eltökéltebb megátalkodottsággal. A fényképeken a boldogság látszik, hogy valakihez mégiscsak tartozik, valakihez, akit szeretni nem választás, és akiből nem ábrándult ki, talán mert nem akart.

Isten – a mindig keresett, a mindig áhított, az el soha nem ért, az, akivel többször találkozott, de mindig eltávolodott tőle, vagy inkább eltávolodott egymástól. *A Bocásd meg, Úristen* óta nem volt ilyen Istenlára magyar földön. Ady nem azért emlegeti, mert szokás – látszik, hogy személyes vele a viszonya. „Ő nézett reám szomorún, / S harangozott, harangozott.” Ebben a költészetben mindig harangoznak, egy pillanatra sem áll el a kondulás.

Léda – Az asszony. A híres fénykép, amelyen Ady pompás fiatalember, szinte remeg a horpasza, miközben a könyökére dől, hogy egészen mélyre fúródjon a démon tekintetébe, Léda pedig csodálatos, érzéki, érett nő, mindent elmond. Léda olyan lehetett, mint Várad és Párizs: az érettségbe ve-

tette ezt a kamasz fiút. Vagy inkább az érettségbe ragadta, hiszen ő is ott volt már, jóval korábban.

És nemcsak a varázsos érzékiség lehetett az ok, amely persze mindig a legjobb téboly egy fiatalembernek, hanem a triolizmus is, amely nem volt az. Nem tudok róla, hogy Ady bárhol is beszélt volna erről, de megdöbentőnek kellett lennie annak a vidéki fiúnak a számára: egy férj, aki van is, nincs is, aki mindent elfogad, semmiért nem haragszik, sőt, talán inkább örül... Hiszen még ma is az „a férfi” nagymagyar vidékeken, aki „nem osztja meg”, és „az asztalra csap”.

Az *Elbocsátó, szép üzenet* kegyetlen, óriási vers. Esztétikai jelentősége természetesen nem vigasztalhatta Lédát. Egy kései fényképen megöregedett a haja és a teste is, szomorú vége lett ennek a nőnek, aki „mindent vitt”, és mindent megadott a magyar irodalom legnagyobb pimaszának. Ezt szeretettel, sőt, bizonyos értelemben tisztelettel mondom.

Makkai Sándor – én nem győzöm bámulni ezt az embert. Református püspök, mégsem a bezárulás lovas szobra. Még csak nem is olyan költőről ír, akit mindenki szerethet akár, ellenkezőleg, olyanról, aki még nincs szeretve eléggé, sőt, támadva van. A germanizmusok kellően érzékeltetik a problémát és az esszé jelentőségét. Mint egy lelkiismeretes védőügyvéd, úgy megy végig az Adyt ért vádakon, és mindegyik alól felmenti, méghozzá módszeres értekezői jegyzeteléssel és meglátásokkal. Mai szemmel kissé megmosolyogtató ez a pozitívista hevület, de semmilyen szemmel nem megmosolyogtató az a keresztyén részvét, amellyel egy költő életművét próbálja megérteni. Egy olyan költőt, aki életmódjában minden volt, csak visszafogott nem. Ha a *Nem lehet* helyett a *Magyar fa sorsa* lenne annyira népszerű, egy árva gondunk sem lenne költő és közönség, költő és közösség problémakörében.

Móricz – a nagy barát és sorstárs. Ha az *Erdélyben* valóban a barátságukat írta meg, akkor újabb tanújelét adta zsenialitásának. A kibírhatatlan, fergeteges Báthory Gábor és a belső démonokkal küszködő, azokat többnyire sikerrel elnyomó, ezért önmaga előtt is gyanús Bethlen. De ha olvasuk őket, akkor is érezzük a rokonságot: azok a nagy rátalálások, azok a feneketlen mélységből jövő képek, Báthory Anna a mézzel, a héják tusakodása, a nagy kan az *Uri muriban*, a disznófejű Nagyúr ebben a villamos költészetben... Mintha valami papír előtti tudás szólalna meg mindkettőjük életművében, nagyon kevesen tudnak nemhogy többet, legalább ennyit szerelemről, huzakodásról, nőről, férfiről, hatalomról, áskálódásról, magyarságról, bármiről. A *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* egy magányos lélek öröme és

szomorúsága: két magány csak kicsivel vigasztalóbb, mint egy; nincs olyan, hogy hegycsúcsok teadélutánja.

Petőfi – a nagy példakép annak, aki végül belé is rúg: „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.” De mindezen túl, ahogy Petőfi, Ady sem alkuszik. Csakhogy akinek már nem maradt forradalom, olyan forradalom, amelyet ő is vállalhatna, annak muszáj önmagát pusztítania.

Petőfin senki sem uralkodhatott, Petőfi Vörösmartynak éppúgy megmondhatta a spród véleményét, mint Mészáros Lázárnak is, „felfedezhet-e” Arany Jánost, és barátjává fogadhatta: magát tartotta a világ centrumának, és egy centrumnak kell lovaggá ütnie a költőt is. Petőfinek még nem kellett maga ellen fordulnia, mert számíthatott egy viszonylag tágas közönség egyetértésére, vagy legalább álmodhatott erről.

Ady korában már nincs magyar nemzet, megszűnt a kompaktsága, már csak a gög kompakt, a semmire sem tekintő, üres nagyképűség. Hiába beszél a testvériségről, a belátás muszájáról, a magyar hatalmasok távolba tekintő rövidlátásáról, hiába írja meg éles publicisztikáját és az iszonyú *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című sikolyt, senki nem hall meg semmit, mindenki pöffeszkedik tovább.

Nem utolsó feladat látónak lenni a boldog vakok között. És közben megöregedni, hiszen Petőfivel szemben ez is megadatott neki, ez a szomorú ajándék. Negyvenegy éves volt csupán, de már megtört, szétesett ember, s ebben a szétesettségben nem a legjelentéktelenebb szerepet játszotta a kisserűség, amely körülvette, és az előrelátás, amelyben nem volt társa. Meg kell annak halni, aki egyedül lát.

ELŐVETTEK ÚJRA (ELŐVETTELEK ÚJRA),

a XX. századot, mérget (a nagy, fölpántlikázott
pálinkát) mertem venni, hogy még egyszer
„így” nem. szégyenletesen gyöngö
jelző az ostoba és a naiv
ostobaságomra és naivitásomra, a kifúló diktatúra
kultúramezelésének tapasztalatára bázíroztam: „halott
nagyvadakra módjával lövünk, ha index, akkor
index, tűrünk, akit tűrünk, akit engedünk, végül
megöleljük” (megannyi kínos pillanat).
nem voltak profik.

ha új nincs is, a régi más arccal pirul a nap alatt,
finomabb stratégiája lett az utálatnak, a bizonytalanító
hatalom leképzi magát, kreál
esztétikai ingoványt: tudni ne lehessen,
kit szabad szeretni. mondjuk./,
világos volt/lett, hogy kassák
hamar borul (megint), meg
józsef attila (viszont valamiért
illyés nem billeg, igaz, figyelembe
sincs véve), még szegény
szabó lőrinc lehetne favorit,
talán radnóti, aki józsef attilánál is
elevenebben tudott juhász gyulára
hangolódni (csak, magyar táj, bori ecsettel.
irgalmatlan szeplő, és picit volt ő is kommunista.) petőfink
számtalanul sebezhető, a franciamánia, s egész
egyszerűen, királyokat gondolt
akasztani. esetleg arany
és weöres, akik
beszoríthatók
lennének, ám

befolyásoltatásra
használhatatlanok.

folytatódhat így, hogy hullik,
hullik a múltam, zuhan az egyik serpenyő,
dobbannak kilók, tömör dekák, holott a mérleg
hibátlan, akár egy patikában. „zsidó szerelem, szabadkőművesség,
vérbaj, eszmék és barátok balról”, csoda, hogy eddig
a polcon maradtál.

elővettek újra minden mérget. ha így folytatják,
majd csokonai vagy nemes nagy is téved.

bár sosem szüntelek meg olvasni (új
szél a vitorlákbán) újra, új szemekkel.

*

lenyűgöző az igaz, nem az igazság, az inkább
unalmas is, de ez a körözés, mely a végesség
megélésével kérdez mindenekre (és bankjegytől
várfokig mindenre), újra és újra hozza magát
vonatkozásba, leplez le, törődik-tükröződik.

viszonylag laza, de katolikus vagyok, ő meg
sztárom volt kamaszként, sokáig nem vettem észre,
hogy a „krisztus-kereszt az erdőn” nemcsak az apáról
és a fiúról szól (ez kicsit latinovits vétke),
hanem egy katolikus megértése, keresztvetés.

*

öreg adym, a sárga hártypapíron átüt
a másik oldal, sok-sok hullámos emlék ráfolyt,
valódi három- (ha nem négy-)dimenziós könyv lett,
váratlan pecsétek, harmincegy éve vettem kézbe

komolyan. meg is rendít, milyen a „kultúra”, semmit,
semmit sem értettem (az anyám könyvespolcát, ha
nem lenne képzavar, kibontanám: volt, mint a bő zsák),

de eszmélés előttől világot építő elem
a könyvek gerince, a címek, a nevek, ma is
tudom, melyik hol állt, a helyet. aztán leemelés,
beleolvadás. semmit sem értettem. majd mégis

kellett tápot találnia a figyelemnek,
meg kellett gyűlnia, túl a *gerincen*, az addig
elképzелhetőn, tanultakon, elvártakon.

*

a távolság már nem akkora,
párizsba két és fél óra oda.

már tudom, mi a „gare de l'esten”,
és sejtem, mit jelent a „vissza”.
(persze nem tudhatom, mi volt, mikor
mozdonyok dohogtak a monarchiában.)

látom a *dámát*, a gótikát, nem hanyagul egy franciát,
ül a nővel, eszik, figyel és cseveg.

ahogy ott sétálsz, szabadabb vagy,
s minden bilincs kegyetlenebb.

SELYEM SZÍVEMMEL...

Selyem szívemmel
padlót súroltak,
anyám sírjára
szemétdomb épül.

Suttoghatsz, hallom,
mindenütt látlak,
fekete voltál,
szürkülsz szűkölve,

szürkék szürkéje:
szemem kiloptad,
vesém metélted,
vesémen híztál,

sorsomon híztál!

Élet volt? Sokszor
éltem hiába,
nyargaló lázak
holt paripája.

Vissza ne nézzünk:
sóbálvány leszünk.
(Mit adtál érnünk
vágyunk, vezérünk?)

HÓDOLAT

Vigyor Jehann
kapu alól kinéz.
Madár se jár
Párizs utcáin. Ész
fel nem foghatja, mit keresek itt.
Köröm közül falom a reggelit.

André von Ad.
Diósad messze van.
„poète hongrois”
Szent Párizs faluban.

Kalapom ott
Szajnába fúttatott:
magam vagyok,
vadidegen vagyok.

PREPARÁLT EMLÉKMŰ, ABBAMARADT TÁNC

nagy színház az Ady-színház
nagy rettenetes színház

uras jelmezek benne bő papi
stólák és egyéb országos cafrangok

sok hideg félelem és fűthetetlen gyász
megannyi átok és kihordhatatlan magány

tűz ha ég benne vér ha ég benne sár
disznók a szalmán habban forgolódnak ott

kihalt váteszi bálványok a falakon
elhagyott mondatvégek ostor nyomai és elkoszolt gög

szegen a nyelv elnyűtt tágas rongyai
és porfinom ujjlenyomatok az egykori dörgedelmeken is

nagy látvány az Ady-látvány
nagy összehuttyant látvány

hétfőn zárva kedden zárva vasárnap
zárva összes szerelme ha még erre járnál

a félelem kirakja a rettegés beveszi hű tárgyait
borral locsolkodj ha ott ha itt aludnál

az önimádat sűrű tükrei betörve
kéz lóg az időben hogy asszonyi derekat engedett el

kiszegzett angyal sem siránkozik már
elárverezték alóla mind a kegyelmet

nagy árnyék az Ady-árnyék
nagy terjedelmes árnyék

bevakolt száj bevakolt szem bevakolt fülek
a törpeség maszkjai hűen viczorognak lenn
fenn mindenütt örök idejű morgás marakodás

itt egy táncot próbálnék egy néma izzó táncot
mozdulat mit visszanyújtok hang amit visszaadok végül

mellettem vizslató múltnyomozók oknyomozók
szétdobált pénzdarabkák és legyilkolt kék szabad harangok

nézd az Élet piros labdái milyen ráncosak már
s a kiszáradt hangok medrébe nem húzódik senki

a függönyök félúton elakadva megfeszítve
a függönyök is félúton örökre elakadva megfeszítve

A TETEM*

Múlt év novemberében a harmadlagos szifilisz jellemző szövődményeként kisebb szélütése volt. Ettől beszéde szaggatottá vált, de elméje tiszta maradt. December elsején a Vörösmarty Akadémia alakuló gyűlésén már „romokban”, de még ott volt, sőt beszédet is mondott. Január elején elkapta a spanyolnáthát, s az ebből kialakuló magas lázzal járó tüdőgyulladását két hete a ligeti Park Szanatóriumban kezelik.

Agóniája január 27-én hajnalban kezdődik. A nagybeteg ágyánál ekkor csak egyetlen ápolónő, Papp Mariska tartózkodik. Este még megvacsorázott, kisvártatva elszenderedett. Az egész napos harminckilenc fokos láz alábbhagyott. Éjfél tájt elkezd köhögni. Aztán elalszik. Reggel nyolc körül már nehezen lélegzik. Az inspekciós Reiss doktornő kámforinjekciót ad be neki, de már ez sem segít. Reggel negyed kilenckor exitus Ady Endre.

A kórboncolás alapján a halált a főverőér megrepedése okozta, melyet a harmadlagos vérbaj jellemző megnyilvánulása, az aorta idült gyulladása miatt kialakult főverőértágulat előzött meg.

*

A ligeti szanatóriumban a halott első látogatói között van Móricz Zsigmond is: „Leveszik a kendőt, már eléggé fagyott, jobbról nézem, halott, balról nézem, halott, rémüldözve lélekben járom körbe, halott, halott. Halott. Halott, s lassan új objektummá lesz. Amint felismerem az idegen tömegben a múltat, egyre közelebb ér hozzám, lassan már él. Döbbenetes. Új test, új ember, soha nem láttam, ő biztos, de ez egy más, egy új s szép. Egész új s merész. A halál kiváltotta belőle a költő szilaj dacát. Hátravetett feje a barna, rideg kópárnát megnyomja, s haja, mint viharban csapzik homlokára. (...) Elszánt búsmagyar, soha egész életében ilyen vizionárius, ilyen sasképet nem mutatott. Csak a szája fájdalmas. A homloka kemény, mint a sárga márvány, orra éles és fénylő, arca kékesen árnyalt, tegnap borotvált.”

*

Babitsnak még aznap kézbesítik a *Nyugat* gyászjelentőjét:

A NYUGAT folyóirat mély fájdalommal tudatja, hogy szerkesztője
és legnagyobb büszkesége

A D Y E N D R E

meghalt.

Szellemi vezére volt ő munkásságunknak a NYUGAT bölcsőkorá-
óta, s szelleme vezérünk marad a jövőben is! Ezzel a fogadalommal
búcsúzunk nagy halottunktól. Nem akarjuk őt elveszteni soha!

*

27-én délután a *Pesti Napló* szerkesztőségében találkozik Hatvany Lajos,
Jászi Oszkár, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Czakó osztálytanácsos,
a kultuszminisztérium kiküldöttje, aki egy nagy, kék dossziét szorongat a
kezében: – A Mikszáth temetéséről szóló akta, ehhez a költségvetéshez
kell tartanunk magunkat – suttogja bennfentesen.

Közben megérkezik a temetkezési vállalat képviselője is, és magabizto-
san kijelenti: – Én tudom, hogyan kell csinálni az ilyet. Görgeyt is a Mú-
zeumból temették, meg Justh Gyulát is. Erre Jászi Oszkár megjegyzi, hogy
a temetésnek a mai időkhöz méltóan, azaz a Mikszáthénál kisebb pompá-
val kellene lefolynia. Mire a vállalat vonogató temetkezési vállalkozó előter-
jeszti a költségvetést. Az urak minden egyes tételnél külön megállnak, ta-
nakodnak. A végén aztán megállapodnak a gyászbeszédék sorrendjében.

*

Január 28-án Hatvany Babitscsal, Móriczcal a Kerepes úti temetőben,
hogy kiválasszák a város által adományozott díszsírhelyet.

A költő holttestét közben felravatalozzák a Nemzeti Múzeum gyász-
drapériás előcsarnokában.

Móricz a temetőből Hamburger Jenőhöz, a szocialista párt titkárához
siet, hogy a Vörösmarty Akadémia elnökeként megkérje, gondoskodna
munkásokról, akik a temetés alatt fenntartanák a rendet. Hamburger, aki
civilben röntgenorvos, a kedélyes tudós szerepét játszva biztosítja Móriczot,

hogy „neki semmiség egy ilyen parányi ügy elintézése... hogyne, ő ad száz elsőrangú szervezett munkást, akiknek a legnagyobb gyakorlatuk van a rend fenntartásában”. Ha Móricz tömeget akar, azzal is szívesen szolgálhat. És felveszi a telefonkagylót.

Ki tudja, talán Kun Bélával vagy csak egy titkárral beszél, aki azt harsogja a telefonba, hogy „Ady Endre a polgárság költője volt, nem a munkásságé, mi sem elmenni, sem el nem menni nem fogunk, nincs semmi dolgunk ott! Öröknek igen.” „Tudniillik a szocialistáknak” – gondolja Móricz, és lógó orral távozik.

*

Január 29-én eltemetik Adyt. Móricz izgatottan állapítja meg, hogy egy óraker még nyoma sincs rendfenntartónak, noha a szocialista vezetőség még ötven tengerészt is megígért. De két óraker, sőt háromkor is ugyanez a helyzet. Közben „a Múzeum rácsánál óriási néptömeg szorult”. Akármikor kitörhet a fejvesztett verekedés, és egyetlen rendező sincs a helyszínen.

A szertartás kezdetén a Magyar Nemzeti Operaház énekkara énekel, majd az Általános Munkásdalárda, miközben a koporsót leveszik a gyász-kocsiról.

A beszédek elhangzása és a pap imája alatt özvegy Ady Endréné egyfolytában Babits Mihály tekintetét keresi.

Aztán a Munkásdalárda gyászáneke mellett elföldelik a koporsót.

*

Január 30-án Babitshoz Érmindszentről megérkezik a családi gyászjelentő:

Szívetszagató, mélységes fájdalommal tudatjuk minden jó emberünkkel, hogy kicsiny családunk büszkesége, fejünknek ékes koronája, a mi drága jó fiunk,
A D Y E N D R E
a Vörösmarty Akadémia elnöke
élete 41. évében, f. évi január 27-én hosszas szenvedés után
csöndesen elhunyt.

Hazájának s anyyi költeményében sírva ostorozott nemzetének tragikus sorsa felőrölte testi és lelki erejét: keserű szívvel,

tört reményekkel távozott el tőlünk s hagyott bennünket
a sötét kétségbeesésben.

A magyar literatura súlyos vesztesége mellett oh, ne tűnjék
fel hivalkodásnak a mi külön, mélységes gyászunk, keserű bánatunk,
hiszen mi mindenünket elveszítettük Benne!

Drága halottunkat ideiglenesen Budapesten temették el,
s a közlekedési

viszonyok miatt szülei és testvére nem lehettek
ott koporsója mellett, de mihelyt lehetséges lesz, – annyiszor
hangoztatott kívánsága szerint, – hazahozzuk Őt szülőfalujába,
Érmindszentre, s itt helyezzük el végleges, örök nyugalomra
családunk közös temetkezőhelyén.

Siratjuk keservesen, amíg úgysis kihalásra predesztinált kis
családunknak csak egyetlen tagja is életben lesz.

Érmindszent, 1919. január 30.

Ady Lőrinc és Ady Lőrincné

Özv. Ady Endréné

Ady Lajos és felesége.

*

Az elfogult Móricz Ady temetésének másnapján, január 30-án nyilatkozni akar Hamburger Jenő mulasztásáról, de előbb felhívja telefonon. A lelkes hangú Hamburger azzal védekezik, hogy a tengerészeket sajnos felrendelték a várba, ahol délben véres tüntetés volt, s hogy maga is ott volt, és majd megőrült, hogy nem tudott segíteni, és a temető közönségre hárít minden felelősséget. Móricz elhiszi a hazugságot, és visszavonja a nyilatkozatát. „Beugrottam neki – fogja írni augusztusban a naplójában. – Váratlanul s meglepőnek tűnt föl ez az idea. Igaz, a közönség elképzelhetetlenül barbár volt. Úriemberek és úrinők, s egymást legázolták. Akik soha egy Ady-verset el nem tudtak gúny nélkül olvasni, rendőrrel pofoztatták fel magukat, mégis betörtek. Zsidók voltak. A zsidó frechség akkor világosodott ki először előttem. Azért is írtam meg azt a nyilatkozatot, mert még öntudatlanul ugyan, de az tört ki belőlem.”

ADY – LATINOVITS

„Gondolatom az, hogy az előadóművésznek magát a költőt kell megjátszania, vagyis az alkotás hosszú folyamatát kell olyan röviden összefoglalnia, mint maga a vers, a költőt kell életre keltenie úgy, ahogy ő a költőt a mű első élményében, az alkotás küzdelmében elképzeli.” (Latinovits Zoltán)

Latinovits kiváló volt Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Nagy László, Juhász Ferenc verseinek előadójaként.

Verset mondott már az elemiben, később is iskolai rendezvényeken, s ahogy ő fogalmazott: a viharos élet-hajózáisaiban is, Debrecenben és később még inkább.

Vallotta: „A vers olyan emberi beszéd, ami a dallal, az ősi dallal rokon. Rokon avval a kimondhatatlannal, ami már-már titkos, sámáni mesterség. A vers az ember legtöményebb megnyilvánulása, leganyagtalanabb röplése, legforróbb vallomása a létről.”

A Surányi Ibolya szerkesztette *Verset mondok* című gyűjteményes kötetben olvasható: „A fiatal Latinovits még nem rendelkezett azzal a kifejező és vivőerejű hanggal, azzal a gazdag modulációval, amely az érett művészt jellemezte.” Latinovits saját elemzésével igyekezett közelebb kerülni a költőhöz és a műhöz, próbálta megtalálni a kulcsot a versek feldolgozásához. Rajzos ábrákat készített Petőfi, Ady verseihez. Sajnos az Adyról szóló magyarázatok elvesztek. 1969 januárjában az Egyetemi Színpadon rendezett Ady-esten Latinovits versmondásával megtörte a generációk hosszú sora óta megszokott ünnepélyes–magasztos előadói stílust az *Ifjú szívekben élek* előadásával. Szótagolásával, szüneteivel, szuggesztív jelenlétével magával ragadta a hallgatóságot. Az első önálló estjét, amelynek gerincét Ady versei adták, 1969. március 3-án mutatta be az Egyetemi Színpadon, Mezey Mária és Cserhalmi Anna közreműködésével. Húszéves versmondása éri el a csúcst ezen az esten – írta Surányi Ibolya. B. Nagy László kritikájában megjegyezte: „Lehet [...], hogy Latinovits törvényszegő, tilos fogásokkal él; de a közönség magát a költőt látta a színpadon megelevenedni.”

Miért Ady?

Tán életrajzi hasonlóság okán is? Apai „örökség”? És a pálya: Latinovits színésznek készült, de édesanyja s a család nyomására építésztechnológusnak tanult.

Ady életrajzából tudjuk: „Jogásznak kellett mennem Debrecenbe, mert így leendett volna belőlem apám kedve szerint valamikor főszolgabíró, alispán, sőt mit tudom én, mi, ám igen gyöngye jogászocska voltam. Budapesten, újra Debrecenben, később még Nagyváradon is megújítottam kényszerű jogászkiérelteimet, de már rontóan közbenyúlt szép, kegyes terveimbe a hírlapírás. A hírlapíráshoz – természetesen a magyar viszonyok között – régen ápolt s titkolt írói, költői ambíciók juttattak el. Hétéves koromban verset írtam, második vagy harmadik gimnázista koromban írott újságlapot csináltam, Zilahon ötödik gimnázista koromban már verseltem az önképzőkörben, s mint zilahi diáknak jelentek meg költeményeim a helyi lapban. Debreceni félig jogász, félig újságíró, kissé csokonaiaskodó életemből sikerült kiszabadulnom, s 1900. január elsején Nagyváradon kezdtem dolgozni egyik napilap szerkesztőségében és már véglegesen és hivatásosan hírlapíróként. Nemsokára a Nagyváradai Napló szerkesztője lettem, sokat írtam, de kevés verset, dacból, öntemetésből, mert hát költőnek lenni hóbortos és komikus dolog.” (Életrajz 1913. szeptember. *Az Érdekes Újság Dekameronja I.* [1913])

Latinovits úgy tartotta, hogy a költő „az égi antennás ember, a legérzékenyebb ember a társadalomban, aki mindent fölér.”

„A poéta égi fogantatású, mégis emberformájú gyerek-ember. Olyan talán, mint mindnyájan voltunk, vagy inkább szeretnénk lenni. Játszó ember, hívó ember, gyerek ember.”

A költő „ritka kócsagfajta: olyan rebbenő, mint az égi pacsirta, olyan hegyentúlról szerkesztett, mint a rózsza-flamingó, olyan vājárkodó, mint a földtúró vakond”.

„Lehet, hogy VAN és NINCS között biztos hajósunk a poéta? (...) Hitem szerint az, nyilván hajtja őt valami, az örökkévalóság retúrjegyével utazót, hogy szóljon, toporzékoljon, és tanítson, hogy közvetítsen.” S ezeket az elvárásokat Ady Endre verseiben találta meg.

Ady kiemelkedő egyéniség, aki másként gondolkodik a szerelemről, pénzről, életről és halálról, másként szereti hazáját. Szeretne változást hozni, nem érzi jól magát a feudálisan elmaradott Magyarországon; vádlón jegyzi meg: „Tunya álmainkat jég verte / S még a Templomot se építettük föl.” (*A szétszóródás előtt*)

Verseiből, cikkeiből árad a harc, a lázadás a kor tunyasága, maradiságot sugalló szellemisége ellen.

„Azzal vádol a B. H. cikkecske írója, hogy Máriát, Jézust, a szabadságot és a szegény nagyurakat bántom.

Nem válaszolok rá csak ennyit: fiatalabb koromban írtam egy vezércikknekrológót, mely tüzesebb, magyarabb, szebb volt a B. H. akármelyik cikkénél. Rákosi Jenőnek szántam, de a cikket, egy szerencsés ötlettel, tűzbe dobtam: éljen Rákosi harminc esztendeig még, éljen engem jóval túl, hiszen elég bűnhődés az neki, hogy testében élvén, éreznie kell már régi halottságát. Utolsó eset, hogy a B. H.-val szóba állok, s tőlem akár a feje tetejére állhat: a fejének már nem árt meg.” (Harc és gyűlölet. Válasz a BH-nak. *Világ*, 1913. december 30.)

S Latinovits? „Kicsit unom, hogy mindig nekem van igazam, az emberről – arról maximálisan tudok.”

Ma is úgy látjuk, Ady költészetének egésze lázító, lázadás, egyszóval forradalom. Messiás-sorsnak érzi a költő életét: Magyarországon duplán kell szenvedni, mint máshol a világban, ha valamit el akar érni az ember. A küzdésvágy és a reménytelenség érzése, Isten keresése és a vele való perlekedés állandóan jelen lévő és nyomon követhető a verseiben, írásaiban. Ady vátesz.

„Én a jöhető veszedelemkor arra gondolnék, hogy a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Hibáit, melyek óh nagyon-nagyon hibáim is, akkor félretolnám egy kicsit feledni, s csak az jutna az eszembe, hogy bármi áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát.

De itt már azt is muszáj feltennem, hogy egy aulikus ősz magyar gróf, ki tavaly még minden nyugtalan magyart leöletett volna, véletlenül nem a maga kiskirályságát védi, hanem a magyarságot. Valószínű, hogy nem sok akadna ilyen, de akadna, s harcolhatok-e én akkor ezekkel, akik a veszedelem múltán megint azok lennének, akik voltak?

Ma úgy képzelem, hogy még ilyen katasztrófa esetén is külön harcolnék és védekeznék, de ki tudja, [...] nem mást parancsol-e felébredt, romantikus patriotaságom.

Íme a patriotizmus, vagy ha úgy tetszik, az én patriotizmusom problémája, s íme itt az én vallomásom a patriotizmusról.

Leírtam, mert lehető, emberi, magyar és érdekes s biztató arra, hogy ki ki keresse meg a maga magyar patriotizmusát, vizsgálja meg, s hasonlóképpen cselekedjék minden benne rejtőzhető, de minden tudománynál erősebb

babonával vagy mondjuk egyszerűen érzéssel.” (Vallomás a patriotizmusról. *Szabadgondolat*, 1913. október)

Latinovits nem tudta magáévá tenni az illyési gondolatot: ha az angolok, franciák nem ismerik Adyt, József Attilát, azt bánják ők. Kis nemzet művészetét, történelmét nem ismerik – s össze is keverik Budapestet Bukaresttel – megbocsáthatatlan.

„Nem tudom, nem akarom elhinni, tisztelt barátom, Goga Octavian, hogy meg ne értsd az én riongó beszédemet, te, ki tudod, hogy szeretek minden népeket, s utálni csak az aljasságot tudom. Ezt is Ésaiás próféta mondja: »mindenestül megromol a föld, mindenestül megpusztul a föld, mindenestül meghanyatlik a föld«. Te biztosan úgy hajtod le patrióta fejed most, olyan búsan, mint én, Goga Octavian, s szeretnéd, ha a dolgokat nem kellene megoldani, mert ez nem poétának dolga.” (*Magyar és román. Levél Goga Octaviánhoz*. Budapest, január 24.)

S mi a művész dolga? Ablonczy László tanulmányában közli Latinovits töredékes számvetését: hol tart? Mire van szükség? Álljon itt néhány hiányt jelző bejegyzés: „Összefogás (lengyelek–csehek), / Úgy van szervezve, ne jöhessen létre / Széchenyi (TANULMÁNY) oda kell visszavezetni. / Alap kell / Európához tartozni, nemzeti alapon.”

Ady megtépázott idegrendszere a teljes Élet igénye okán megbicsakolva lipótmezei sétára „hívta”:

„Be kell látogatnom az én ellenségemhez – gondoltam –, s a szerencse úgy hozta és akarta, hogy a Lipótmező Paradicsomából szinte hívtak látni. S azóta, igen, hát azóta megint megvidámodtam, megint meggőgösödtem, de nem a régi vidámodással és gőgösödéssel, jóval különbbel: meggőgösödtem, megvidámodtam, mert a szép megbolondulás beállott annak a sornak a legkívánatosabb helyére, melyet a Sors nekünk rejteget és tartogat. A szép megbolondulás (ugye így mondtam?) a legboldogabb menekülés az életből az életbe, s jaj, hogy a megbolondulás olyan nagyon emberi, mert nem mindig szép és boldog. Olykori eszmélések, gonosz rögeszmék, fizikai kínok rontják vajmi sokszor a legemberebb embereket is, a bolondokat, akik néha alig szerencsésebbek a gyermekeknél, a boldogsághoz legtöbb jussú s mégis mártírizált életkezdőknél.” (*Lipótmezei vigasztaló séta*, 1913)

S Latinovits? Ő is megjárta a maga sétáit...

„A depresszió tovább üldöz, [...] borzalmas, ronda állapot, most megpróbálok tornával, yogalégyzésekkel, kevés cigarettával és semmi itallal védekezni ellene. Ezek mindenképpen hasznosak, ha még segít is, külön öröm.”

Összeférhetetlennek, „rendszerellenesnek” tartották egyéni véleménye, meg nem alkuvó életszemlélete, nehéz természete miatt. A *Ködszurkáló* megjelenése után nagy vihart kavart színházi körökben, a Pártközpontban s a lapokban. Támadták. Ki így, ki úgy: a könyv szakmailag jó, sőt nagyon jó, csak politikailag elhibázott, sőt káros. Volt, aki úgy védte: politikailag ártalmatlan, csak szakmailag dilettáns és lila. Voltak, akik dicsérték, voltak, akik fanyalogtak. Tény: tízezer példány órák alatt elfogyott a könyvesboltokból.

Latinovits mindenkinek az igazat mondta, ha néha kíméletlenül és túlzottan szigorúan is, de mindenképpen találóan és bátran. Latinovits – a pejoratív ítéletek ellenére – nem volt botrányhős, csupán tudatos, felelősségteljes művész. Örök idealista. „Én a szakmámat szenvedélyesen szeretem, és szenvedélyes ember is vagyok; különben nem szerethetném szenvedélyesen.” Meggyőződésből lázadó ember, jobbító szándékú haragját megfogalmazva védi igazát; szeretetszínházat akar.

„[...] összeférhetetlen vagyok mindazokkal szemben, akik nem értenek a szakmájukhoz, mégis gyakorolják, sőt vezető helyen gyakorolják.”

Ahogy Ady is: „Újságot csináltam, vezércikkeket írtam, s nyilván elpusztulok vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. [...] Tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem, mert éltem, s mert nagyon éreztem az életet. Éreztem, akartam, teljes egészében, hatványán, ezért a nagy, féktelen életakarásért vizsgálnak ma fejcsóválva az orvosaim. Mindent el akartam mondani, ami ma élő magyar emberben támadhat, s ami ma élő embert hajt, mint szíj a gépkereket. Elmondhatom ma már: a mai magyarság, kultúr magyarság lelkiismeretének hiszem magam, ez a lelkiismeret pedig nem lehet mindig tiszta. Hogy mit csináltam, körülbelül tudom, s hogy mit lehetne még nekem csinálni – ha lehetne –, azt is. Egyelőre nem várom senkitől, hogy annak lásson, aki vagyok, s magam se szeretném, ha igaz értékeimért lennék ismert vagy híres Ady Endre. Egyelőre szeretnék az élettől még két-három-négy tűrhető esztendő tiszta kizsarolni, s szeretném, ha aludni tudnék, egy-két olyan dolgot megírni, amit csak én írhatok meg.”

Latinovitsot elméleti kérdések foglalkoztatják. „A »jellel« megjelölt magyar költőket próbálok versen érni” – írja könyvében, amelynek kérdését így exponálja: „Mondani vagy közvetíteni?” Gondolati, elemzési rendje szerint tisztázza az előadó pozícióját: „A múlt: a költő életének origója”, „A jelen: a vers születésének pillanata”; és: „A jövő: a születés és elhalás rendjének jövő felérzése.” Izgalmas megkeresni a költő, az író „rezonancia-köze-

gét” – mondja Latinovits, s ebben verssorainak ejtési technikájától a sejtelmek titokzatos rétegéig számba veszi és példákkal utal a versben rejlő titkokra. Egy helyütt Kassák Lajos (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*) és Juhász Ferenc levelét is idézi, amelyek igazolják a művész számára: Költő és Versmondó szívüteme egygyé forrt a mű megidézésekor. Latinovits nagy versmondó korszaka 1972-től 1976-ig, haláláig tart.

„Ady tulajdonképpen próféta, és nem költő” – nyilatkozta Latinovits a rádióban.

Mert számára az Adyval való foglalkozás a legnehezebb, de ugyanakkor a legörömtelibb feladat volt.

1974. december végén készül az az Ady-lemez, amely 1976 júniusában jelent meg. Az Ady-lemez felvételére Latinovits versmondása érezhetően átalakult, és a sokak számára ijesztő, már-már kiabáló, érzelmekkel telített szavalás megváltozott. Ahogy Molnár Gál Péter írta kritikájában: „Extatikusan túlfokozott, dagályig eltúlzott retorikus szenvedéllyel ordította a verset.” A kritikus 1968-ban a *Népszabadságban* így írt róla: „Szép szavú verses játék címszerepét játssza Latinovits Zoltán az Irodalmi Színpadon...” „A versekről vallott felfogása, azok szerkezeti felépítése, sőt az egyes hangsúlyok alkalmazása nem változott meg jelentősen, de megváltozott a versmondás dinamikája, emellett újabb, inkább zenei hatású Ady-versek tolmácsolására vállalkozott. (...) A régi Ady-műsorban még nagy hangerővel tört ki az indulat, harsányan a nézőtérre kiáltotta az *Ifjú szívekben élek* kezdősorát, a »Nem adatik meg ez mindenkinek« sort szótagolta a »mindenkinek« ki- szótagját külön, magasabban intonálva hangsúlyozta, még szünetet is tartva, s mérhetetlen zord indulat fűtötte a »mint koporsó kemény« szavakat, az utolsó »örök« szó pedig kalapácsütésként koppant.”

Az 1976-os bakeliten, amelyen Ady Endre versei és írásai hangzanak el, megváltozott a stílus. Szigorú a szerkesztői elv, és visszafogott, de szenvedélyes, lenyűgöző az előadási mód. Jó néhány kritikus Latinovitsot főleg versbeli megszólalásai okán modorosnak, beszédtechnikáját zártnak bélyegezte. Való igaz, a zártságra vannak példák a különböző felvételeket hallgatva. De az én véleményem is azokéval egyezik, akik vallják, az artikuláció tisztasága idegállapot kérdése. S a fáradtságé, teszem hozzá.

Mint hajdani Latinovits-tanítványnak reveláció számomra újrahallgatni a remek összeállítást: az A oldal négy, a B oldal három egységből áll. Versek, cikkek, tanulmány-részletek váltják egymást. Különleges élmény Ady és a művész Latinovits egymásra találását megtapasztalni. S a tény: Ady 100 éve nincs közöttünk. 1976-ban Latinovits Zoltán utolsó nagy munkája ez

a fekete lemez, amelyen hite s üzenete szólal meg a halála előtt nem sokkal. Ady gondolataival vall magáról, vágyairól, magyarságtudatáról, istenkereséséről, félelmeiről, bizakodásairól, szerelméről, elbukásról és újrakezdésről. Mindenről beszél, üzen nekünk, itt-maradóknak. Igen, vallomás ez a lemez.

A lemez nyitóverse, a *Sem utódja, sem boldog őse* már tudatos zenei kompozíció. Ne mulasszuk el megemlíteni Török Tamás nevét, akivel szívesen dolgozott együtt Latinovits Zoltán, s ez az Ady-lemez rendezőként is őt jegyzi. (A borítón társként Böjti János neve is szerepel.) A művész megbízott a rendezőben, s az elképzeléseit, javaslatait is elfogadta. Ezen a lemezen Latinovits Zoltán előadói stílusa bensőségesebbé, zártabbá vált. A költővel való azonosulás képességét így fogalmazta meg: „...a színésznek a költő szerepét kell eljátszania – hol Petőfiét, hol Adyét, hol Weöres Sándorét. Ahogy Illyés írja: »az alkotás hosszú folyamatát kell összesűrítenie egy vers előadási idejére.«”

Önéletrajzi elemeket is ki kell emelnünk a lemezről: *Az anyám és én* 1906-ban született vers mindjárt a második az összeállításban. A Gundel-famíliából származó anyja, Gundel Katalin egész életében meghatározó személyiség volt fia életében. Ahogy Ady is „idesnek” írta meg legbensőbb érzéseit, szándékait, Latinovits is heroizálta Őt. (Édesanyja később Frenreisz Károly belgyógyászhoz ment férjhez, e házasságból született Bujtor István színész és Frenreisz Károly zenész. Latinovits tisztelte nevelőapját.)

„Csak azért volt ő olyan szép, / Hogy ő engem megteremjen, / Hogy ő engem megfogadjon / S aztán jöjjön a pokol. // Bizarr kontyán ült az átok. / Ez az asszony csak azért jött, / Hogy szülje a legbizarabb, / A legszomorúbb fiút.”

Születése után édesapja, Latinovits Oszkár elhagyta őket. Hogy ki is volt ő?

Kerényi Sándor visszaemlékezése alapján tudhatjuk, hogy Latinovits Oszkár (1905–1954) délvidéki földbirtokos (Madaras – szerb–magyar határ, Bácsalmás közelében) volt. „Közvetlensége, bohémsége miatt a kisgyerekektől a legidősebbekig mindenki csak Oszkárnak nevezte. Nem vetette meg az italt, a kártyát. Sokszor hetekre eltűnt birtokáról, és a budai vagy pesti vigadóknak, kaszinóknak költötte a nagyszerű és Madarasért sokat áldozó ősei pénzét. Így adódhatott, hogy birtokának egyharmadára rátette kezét valamelyik bank, majd a nagycsaládosoknak azt hosszú lejáratú kölcsönre eladta. Apám is vett a kastély közvetlen szomszédságában nyolc hold földet. Így lettünk 1939-ben szomszédjai Latinovits Oszkárnak. A mezőn

dolgozva nyaranként láttuk, hogy a fiákerese a vasútállomásról egy hölgy kíséretében hozott egy hozzánk hasonló korú fiút. Kiderült, hogy nálam két évvel idősebb volt. 1944 teljes nyarát a bombázások miatt a madarasi kastélyban töltötte, akkor igen jól összebarátkoztunk vele, a két Kerényi gyerek, öcsém és én. Amikor már közeledtek az oroszok, Zoltán eltűnt, de apja végig ottmaradt, őt nem izgatták az oroszok. Az évek múltak, az ötvenes évek szegénysége nyomasztó volt. A műemlék kastélyt barbár módon lebontották, és annak tégláiból építették (én is!) a határőr laktanyát. A faluban egy nagy vegyeskereskedő, Zillich Pál legidősebb leánya, Aliz szakemberek kezébe juttatta Oszkár bácsival történő levelezésüket. A remek stílusban, sok-sok öniróniával átszótt levelek, a rendezett kézírás arra utal, hogy Latinovits Oszkár tökéletesen tisztában van helyzetével. Ebből a levelezésből tudtam meg, hogy mi is történt az ötvenes években a Latinovits Zoltán által a *Ködszurkálóban* »vidéki gazdálkodó«-nak nevezett, Dohnányi Ernőnél tanult Latinovits Oszkár zongoraművésszel.”

Latinovits Oszkár úgy dönt, zenésznek áll. Ezt vizsgához és működési engedélyhez kötik. „...Örömmel közlöm, hogy a szakvizsgán egyhangú dicsérettel átmentem – számol be Zillichéknek. – Első darabom Rachmaninoff cisz moll prelűdje volt. Amikor elhangzott, mind a négy zsűritag mosolyogva bólintott.” A zenészi karriernek hamar vége lett, Cserhalmi Györgynek szemérmesen elmondta Latinovits, hogy egy VIII. kerületi ház pincéjében fűtőként dolgozó édesapját egyszer messziről megnézte. De nem ment oda hozzá. S nem tudott a levélváltomásról sem, amely tán édesapja utolsó latinovitsos üzenete volt. „...helyzetem rendkívül súlyos. És életem biztosítására minden lehetőséget meg kell ragadnom. Nyakig ér a víz, s most már a végső bevetéseknél tartok” – írja Latinovits Oszkár 1951. március 21-én.

Mély nyomorban pusztult el, munkája végzése közben 1954-ben.

A „Színészkirály” édesapjától, akire nagyon hasonlított, a nemesi vér büszkeségét és a hagyományokhoz fűződő szoros viszonyát örökölte. Tán nem véletlen az sem, hogy a B oldal első verse, a *Krisztus-kereszt az erdőn* mindjárt egy 1913-ban Zilahról írott cikk, a *Szép a város sorai* – „az élet a csodáké, a sorsé, s megrendülni nem szabad se a csodákon, se az életen, se a sorson” – után hangzik el. Van magyarázat is: mert sorscsapások után is még mindig élünk.

S ezután megszólal Latinovits hangján a vers, emlékidézőn, szeretetvágy szinten, belefeledkezve az együtt röpülés boldogságába. S tán áttételesen kis bocsánatkérő színezettel is.

„Az apám még vidám legény volt, / Dalolt, hogyha keresztre nézett, / Én meg az apám fia voltam, / Ki unta a faragott képet / S dalolt, hogyha keresztre nézett. // Két nyakas, magyar kálvinista, / Miként az Idő, úgy röptünk, / Apa, fiú: egy Igen s egy Nem, / Egymás mellett dalolva ültünk / S miként az Idő, úgy röptünk.”

Latinovits Zoltán a saját rendeltetését fogalmazza meg mindvégig a szövegválasztásban és az interpretációban: „Üdvözet s hála hát / a törvény- és fény-hozóknak”. Mert a költő, a művész felelőssége óriási: rajta keresztül fejeződik ki a hivatástudat, az az erkölcs, amely nem elégszik meg a tökéletlennel, a talmival, a féllal, az egészet akarja, s nem adja fel a teljesség igényét. És figyelmeztet:

„Őrzők, vigyázzatok a strázsán, / Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba fenések. // Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillagszóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbeszótt hitét, / S akik még vagytok, őrzön, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

Latinovits ezt az üzenetet finoman, felsorolásos, enyhe crescendóval kezdi, mely aztán felerősödik, hogy végül visszahalkuljon, mintegy sokat tanító bölcs tanítóé, s szinte lehelve mondja ki az utolsó gyönyörű sort: „Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

Kik a költők? *Az izgága Jézusok*, akik kimondják, hogy „annyi hit együnkben sem volt, hogy megfeszítettünk”, s hogy a „világ istállóí tele van marhákkal”, s hogy sok-sok vakmerőségre, vérre, tűzre és hitre van szükség!

Igen, hitre! Latinovits forradalmiasította a versmondást. A megtörtségében mondott imájában a Nagyokat, az őt felfedező Bajort, Ódryt, Csörtöst, Tímárt emlegeti. Nem véletlen, hogy Mezey Máriával együtt készül estre s lép pódiumra 1969-ben. Már főként Adyval. A lemezen a *Petőfi nem alkuszik* sorai.

„A vers az ember legtöményebb megnyilvánulása, leganyagtalanabb repülése.”

Utolsó rádiófelvételén, 1976. június 3-án a *Rákóczi induló* című dokumentumjátékban Ady *Két kuruc beszélget* című versét mondta el. Színpadi alakításait szuggesztív indulatok, belső tűz, az érzelmek és az értelem harmóniájából fakadó ábrázolás, egész munkásságát a megszállottság és a kérelhetetlen igényesség jellemezte. Hogy Latinovitsnak mennyire sikerült a költőkkel azonosulnia egy-egy vers előadási idejére, az is érezteti, hogy ha-

lála után és az azóta eltelt több mint negyven év óta Illyés Gyula, Szécsi Margit, Juhász Ferenc, Somlyó György és több más kortárs költő verset írt róla. Ő maga mondta: „Igazságomból nem engedtem soha, káros szenvedélyem a dohányzás, meg az, hogy tehetségtelen, ezért rosszakaratú emberekkel összeférhetetlen vagyok”. Latinovits gyötrődött, kirohanásokkal teli jeleneteket rendezett a kritikákat hallva, de tanult hibáiból. Mindig újrafogalmazta a verset. Ahogy *Legkedvesebb verseim* címmel a Rádióban mondta: „Versről, a legkedvesebbekről kellene beszélnem, de lehet-e a csillagos égi mezőről a legkedvesebb csillagot kiválasztani, a tengerben a legszebb vízcsepről, a legszebb hullámról beszélni. Lehet-e választani a megfoghatatlanból, amit csak érzékeinkkel érzünk, rá lehet-e tapintani, belső érzéseink közt a legszebbre, a legkedvesebbre.”

Sokat viaskodott a hatalom képviselőivel és színházi feletteseivel, de soha nem hozhatta létre az általa elképzelt színházat a hozzá hasonló szemléletű színészek és színházi emberek közreműködésével. Idegei felőrlődtek, egymást érték a kórházi kezelések, állapota egyre rosszabbodott. A mai napig vitatott, hogy 1976. június 4-én öngyilkossági szándékkal lépett-e a vonat elé a balatonszemesi vasúti átjáróban, vagy pedig baleset történt.

Hegyi Katalin

EGY MUZEOLÓGUS VALLOMÁSA A KÖLTŐRŐL ÉS ÖRÖKSÉGÉRŐL

Ady Endréről s a hozzá fűződő kapcsolatmról szeretnék mesélni. Hiába, hogy halálának 100. évfordulóján emlékezünk rá, az idő múlása ellenére is töretlenül hat ránk. Vagy legalábbis rám hat.

Szakmai életem jelentős részét Ady Endre költészetével, hagyatékával töltöttem. Mégis nehezen mesélek róla. Végiggondolom, hogy mi mindent tettünk mi, muzeológusok, könyvtárosok, filológusok, irodalomtörténészek azért, hogy Ady szellemi örökségét a köztudatban megtartsuk. A leltár gazdag. Ha csak felsorolnám, amit teszünk, inkább tűnne önigazolásnak, mint elhivatottságból végzett érdemi munkának. Ezért e számbavétel alkalmával inkább személyes élményeimről mesélek.

Gimnáziumban Király István hatalmas Ady Endre-monográfiáját forgattam. Ma már nem divat beismerni, hogy 1975-ben ez a munka alapműnek számított. Szerettem benne böngészni, Lédáról olvasni, Ady szerelmi költészetében elmerülni. Megértettem Király periféria-elméletét, elábrándoztam a hosszú, sötét falusi esték ábrádozásra, gondolkozásra alkalmas hangulatára. S csodáltam őt, Ady Endrét.

Emlékszem egy iskolai őszi kirándulásra, amikor Érmindszenten jártunk. Flegma voltam és érdektelen, fáztam, és nem akartam átadni magam az élménynek. Azóta legalább tízszer jártam ott, egyre több Ady-verset tudtam kívülről, egyre többet tanultam a költő életéről. A falu felé zötykölődve már „a hepehupás vén Szilágyban, hét szilvafa árnyékában” sorok zenéltek a fülemben. Ha születésnapjára ködös, hideg novemberi napon érkeztem, a maga teljességében éltem át a „kődgubában jár a november” sor jelentését. Ha az útszélen keresztet láttam, márpedig láttam Nagykarolyból Érmindszent felé tartva, akkor a *Krisztus-kereszt az erdőn* című örök érvényű nemzedéki vers járt a fejemben. Az apák és fiúk, az Igen és a Nem örök harcában a költő édesapja fényképén visszaköszönt a vers „nyakas kálvinis-

ta” jelzője, mint ahogy a költő fényképén a „kúnfajta nagy szemű legény”-t láttam, s Ides (Édesanyja) képe is két verssort illusztrált: „Sötét haja szikrákat szórt, / Dió-szeme lángban égett.”

1982-ben, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum épületének lepusztult kapuján megilletődve beléptem, tudtam, ha rajtam múlik, innen megyek nyugdíjba. Ismerkedtem a kollégákkal, köztük Sára Péterrel, aki az én szememben idős embernek számított akkor, halk szavával, bölcs mosolyával szerette volna átadni az Ady-gyűjtemény örökségét akár nekem is. 1977-ben az ő feladata volt, hogy a Veres Pálné utcai Ady–Csinszka-lakás érvényes, érdekes tartalommal, tárgyakkal teljen meg a látogatók öröme. Korabeli fényképek tanulmányozásával, a Márffy örökösök által megőrzött s eladásra felajánlott bútoraival rendezte be a lakást. Újsághirdetéseket adott fel, hogy az esetleg másoknál megbúvó Ady-relikviákat megszerezhesse a köz javára. Akkor még nem gondoltam, hogy későbbi szakmai életemre ennyire komoly hatással lesz. Ő hamarosan nyugdíjba vonult; több kollégám nagyon magas szinten foglalkozott a költővel és hagyatékával: Láng József, E. Csorba Csilla, W. Somogyi Ágnes, Benkő Andrea, de helyet találtam magamnak én is ebben a sorban. 2001-ben az én szervezésemben, közreműködésemmel jelent meg az Ady-lakásról készült katalógus, Fráter Zoltán *Nincsenek itt már farsangi hajnalok* című tanulmánya, Dobóczy Zsolt fotóival a Láng József által vezetett Argumentum Kiadó gondozásában.

A 2000-es évek elején Koczkás Sándor kérésére csatlakoztam az Ady kritikai kiadás munkatársaihoz. Hosszú éveken keresztül nagy tudású emberek társaságában lehettem. Eszembe jut Vitézy László nagypolgári lakása, ahol meleg kardigánban kávé vagy tea mellett olvastuk össze Ady levelezését, javítottuk az apró-cseprő hibákat, s közben hallgattam Vitézy tanár úr minden részletre kiterjedő kutatásainak eredményeit, az érdekebbnél érdekesebb történeteket. Az *Ady Endre levelezése* II. kötetének így lettem egyik sajtó alá rendezője. Itt kerültem közelebbi kapcsolatba a már említett Koczkás Sándorral, később Schweitzer Pállal, aki az *Ady szerelme: Ada* című exkluzív múzeumi kiadványunk (amelyet Varga Katalinnal közösen készítettünk, a kötetet T. Nagy György tervezte) szakmai lektora is volt. Ugyanekkor egy fiatal generáció is bekerült az Ady kutatócsoportba, ami ígéretes folytatása lett, lehetett volna a folyamatos munkának. Most csak Borbás Andrea nevét említem, aki a PIM Kézirattárának munkatársa, s máig fő kutatási területe Ady Endre munkássága.

Kiállítások! 1997-ben Ady 120. születésnapján kicsi kamarakiállítás, majd öt évvel később a nagy Ady-kiállítás, végül egy kis unikális tárlat

2002-ben Párizsban az egykori Hotel de l'Europe (ma Quality Hotel Opéra St-Lazare) halljában a Constantinople utca 15. alatt. Ez a kedves, szeccsiós épület pár percnyi sétára van Lédáék egykori Rue de Levis 92. számú házától. Minden reggel végigsétáltam azt az utat, amit Ady is megtett egykor, hogy szerelmét meglátogassa. Sétaútvonalamon, december lévén, nagy karácsonyi vásár volt, kipakoltak az árusok, jobbnál jobb sajtok garmadája csábított, és finom francia borok sorakoztak. A napidíjamból utolsó reggelen sajtokat, vörös bort és egy üveg Calvadost vettem. Calvadost, mert kamaszkorom óta izgatott, hogy Remarque *A Diadalív árnyékában* című regényében miféle ital lehetett az, amit a főszereplő állandóan kortyolgatott. A kiállítás megnyitóján Méray Tibor nyugtatott meg, hogy jó minőségű az almapárlat, amit vettem. De mindennél érdekesebb, miként jutott eszébe egy francia szálloda igazgatójának, hogy egy magyar költőről megemlékezék ott, ahol ez a magyar költő lakott párizsi tartózkodása idején. Harada Kijomi japán fordítónő az ELTE ösztöndíjasaként egy alkalommal meghallotta Ady *Párizsban járt az ősz* című versét, s a magyar nyelv, a vers zeneisége teljesen lenyűgözte. Japánba hazatérve megtanult magyarul, s Ady és József Attila verseit fordította. Párizsban végigjárta Ady útvonalait, s egy alkalommal betért a Quality Hotel Opéra St-Lazare-ba, megkereste az igazgatót, s elmondta, hogy egy nagy magyar költő gyakran szállt meg ebben a hotelban. Az igazgató ismerte Ady Endre nevét, s néhány versét, mert egy magyar festő barátja sokat mesélt neki róla. De azt sem a festő barát, sem ő nem tudta, hogy ebben a szállodában volt Ady lakhelye. Régi vendégkönyvekből kiderítette, hogy Ady mindig a harmadik emelet 36-os számú szobájában szállt meg. A felfedezés örömeivel felkeresték a párizsi Magyar Intézet akkori vezetőjét, Szabó Magdát, aki lelkesen támogatta a gondolatot, hogy kiállítás legyen a szálloda halljában. Így kapta meg a Petőfi Irodalmi Múzeum ezt a szép feladatot, melynek megvalósítója Kemény Gyula látványtervező kollégám és én voltunk.

A munkák során én is ebben a szállodában kaptam helyet a legfelső emeleten. Életemben először voltam Párizsban, késő este értünk oda. Az ablakomon kinézve a francia regényekből oly jól ismert és elképzelt párizsi háztetők látványa fogadott, s szinte karnyújtásnyi távolságra a kivilágított Eiffel-torony kápráztatott el. Gazdagnak éreztem magam életemben először nemcsak gondolatilag, érzelmileg, hanem a világi „hívságok” valóságában is. Telefonon osztottam meg kiskamasz gyerekeimmel a felemelő élményt, s boldogan éltem meg az ő örömeiket is. Évekkel később, amikor a családommal voltunk Párizsban, még mindig állt a kiállítás. Hihetetlen él-

mény volt Európa közepén egy magyar költő fényképeit, kéziratait, könyveit látni.

Az irodalmi emlékházak nemcsak civil látogatóként, hanem muzeológusként is egyre jobban érdekelték. A legmeghatározóbb élmény 1998-ban egy családi nyaralás alkalmával ért. A Szajki-tavaknál pihentünk, s autóval többször tettünk kisebb kirándulásokat a környéken. Így jutottunk el Csöngére. Nehezen találtuk meg Weöres Sándor szülőházát. Számomra jellegtelen, romos épület volt, otthonosságnak nyomát nem leltem. Csalódottságomat elmondtam Fráter Zoltánnak, aki egyáltalán nem fogadta el az én berzenkedésemet, hanem azt mondta: Nem tudja elképzelni ezeket a sorokat itt? „Falu végén van a házunk, / A bozótból ki se látszik, / De a cinke, ha leröppen, / Küszöbünkön vacsorázik.” (Részlet a *Ha vihar jő a magasból* című versből. Az 1975-ös *Egybegyűjtött írások* harmadik kötetében a cinke helyett már angyal szerepel, de nekem ott egy cinke keltette életre a házat, így ezt idézem.) És el tudtam képzelni. Élettel telt meg a ház a fantáziámban. (Azóta gyönyörűen fel van újítva a Weöres Sándor és Károlyi Amy Emlékház, amely gazdag kiállítással várja a látogatókat.) Közvetlen tapasztalás volt számomra, hogy az ismeret mennyi többletet ad egy emlékhelynek.

2008-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum nagyszabású feladatot kapott. Az irodalmi emlékházak reneszánsza program keretében komoly anyagi forrással támogatta a minisztérium az írók emlékhelyeinek felújítását, új kiállítások létrehozását. A programba később kapcsolódtam be. Feladatom a határon túli irodalmi emlékhelyek gondozása volt. Így került sor arra, hogy Csucsán és Zilahon Ady Endrének méltó emlékhelyet teremtsünk. A csucsai Boncza-kastély vadromantikus története, sőt vadromantikus természeti adottságai óriási élményt jelentettek számomra. Ha a kastély mellett leültem egy padra, szinte láttam az echós szekerekkel menekülő magyarokat 1916-ban, hallottam a vonat füttyét, a katonák énekét, láttam Ady fáradt alakját, ahogy lesétál az állomásra, postára, boltba, láttam Csinszkát és Török nagymamát. Sok versrészlet, prózai sor jutott eszembe, „ott kinn fegyver pusztít, otthon halál vagyon” (*Jeremiás siralmi*).

Ugyanakkor élveztem az „oltalmazó Csucsá” idilli érzését is.

A kiállítás létrejöttét Magdó János kolozsvári magyar konzul kezdeményezte és szorgalmazta, diplomáciai lépéseket tett, hogy létrejöhessen az emlékhely. E. Csorba Csilla főigazgatónk teljes odaadással állt az ügy mellé, és Aurel But, az Octavian Goga Múzeum igazgatója is támogatta a szándékot. Az évi 10-12 ezer látogató többnyire magyar csoportokból áll.

Az internet világában egyre több nyilvános kritika érte a két tárlóból, kifakult lapkivágatokból összeállított Ady-kiállítást. Egyre fontosabb lett, hogy korszerű kiállítás valósuljon ott meg. Az úgynevezett nyári lakban, két szobában csináltuk meg a kiállítást Kemény Gyula látványtervező kollégámmal. Balog Zoltán személyes miniszteri keretéből finanszírozta. 2014. március 8-án nyitottuk meg. Akárhányszor arra visz utam, betérek a kiállítást megnézni, és örömmel tölt el, hogy mindig mindent rendben találok ott.

Végül egy múzeumról s annak gyűjteményéről ejtek néhány szót. Nagyváradon az Ady Endre Emlékmúzeumba 2014-ben új vezető került. A fiatal és agilis Imre Zoltán felkereste múzeumunkat, s szakmai segítséget kért a gyűjtemény feldolgozásához. Együttműködési szerződést kötött a Körösvidéki Múzeum főigazgatója, Aurel Chiriac és a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója, E. Csorba Csilla. Két munkatársammal (Parragi Mártával, Borbás Andreával, majd őt váltva Sidó Annával) négy éven keresztül egy-egy hétig dolgoztunk a gyűjtemény feldolgozásán. Nagyon érdekes és értékes filológiai adalékokra leltünk a gyűjteményben. A kutatók számára ezek a dokumentumok könnyen megtalálhatók, előkereshetők, s így pontosíthatják vagy hitelesíthetik az Ady-hagyatékkal kapcsolatos tudásunkat.

Ezeknek a feladatoknak az örömteli teljesítése Ady Endre költészetét hétköznapijaim részévé tette. Ha a hold fogy az égen, akkor a *Kocsi-út az éjszakában* sorait mormolom: „Milyen csonka ma a Hold, / Az éj milyen sivatag, néma...” Ha a „Minden egész eltörött” sor jut az eszembe, akkor az is eszembe jut, hogy Ady mindent tudott, évtizedekre, évszázadokra előre is. Örömmel fedeztem fel Papp Viktor vagy Reinitz Béla megzenésített Ady-versei mellett a kortárs énekmondók Ady-dalait. Víg Mihály Adyvers megzenésítéseit rendszeresen hallgatom. *A föltámadás szomorúsága*, a *Ha holtan találkozunk* vagy a *Nem adom vissza* versek dallamai katartikusan hatnak rám, megnyugtatnak. Cseh Tamás *Ady utolsó fényképe* zenéje közben előttem van a fázós, kockás kabátba burkolózó, kalapját fejébe húzó, beteg költő, aki betegségében is óriási gondolati erővel aggódik a magyarság sorsáért. „Demokrácia jöjjön, a demokráciában bízom... Igaz emberség szálljon vissza a földre!” (1918. október 16.)

Kántor Péter

HA FELTÁMADNA

ADY 100

Mit mondana, ha feltámadna?

Emlékezek vagy csak fájok?

Mit mondana, ha feltámadna?

*Milyen jó volna máshol élni,
máskor s tán máshol*

Mit mondana, ha feltámadna?

*Dermedett álmunk minden tettünk
S minden álmunk egy dermedett tett*

Mit mondana, ha feltámadna?

*Máskor se volt itt élni jó dolog,
De viharok sűrűbben jöttek
és többen voltak zúgó bátorok.*

Mit mondana, ha feltámadna?

*Most már a reménytelen Mindegy
Túlságosan meggyőzött minket.*

Mit mondana, ha feltámadna?

Gyertek, menjünk a Mindegy ellen.

Mit mondana, ha feltámadna?

*Sötét világ, kell tűz, ha lobnyi,
Kell a gyújtáshoz mindég fogni.*

Mit mondana, ha feltámadna?

*S akik még vagytok őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.*

Mit mondana, ha feltámadna?

Jönnék majd jobb napok is

Mit mondana, ha feltámadna?

Kínlódtam s nem hagyom abba

Karácsonyi Zsolt

EGY KISDEDRE. VÁGÁNS DALLAM

Megszületett Ady End',
Érnek szentje, kincse –
Miserere Domine,
Miserere Christe.

Égi titok kocsiján
Semmibe tekint:
Lírikusi voilá
Tört így a felszínre.

Fehér lett a zongora,
Belenyúlt a lisztbe –
Miserere Domine,
Miserere Christe.

Dada dalol: „adomány
kicsi foga, tincse”.
Tartja fényköd, a homály
vérarany bilincse.

Bili borul. Egyedül.
Sárarany a szentem.
Kicsi mama szigorát
megérezzi menten.

Ha ideje betelik:
dallam lesz a léte.
Miserere Domine,
Miserere Christe.

A BÁL: IDEGEN NYELVŰ ÁLOM

Hódolat Ady Endrének

nehéz füst, bohócálcok és asszonyok férfi-
álarccal félarcukon, kicsípett férfiak,
merevek, mint valami parádén, a zene nyiszorog,
a lárma majd szétveri a házat, sápadtan belépek,
arcom élettelen, vidám vagyok, és a legkevésbé
sem mesterkéltnél zavarban lépkedek az est hullámain,
a párok szétrebbenek, rémület látszik az álarcon,
nincsenek megszokva a bolondozással,
én csak megyek előre közöttük, papírszirmokat
szórok szét, és a páromat keresem, akivel táncolhatnék;
dobrij vecser, dobrij vecser, mosolyogva köszönök mindenkinek,
de senki nem viszonzza, mindenki úgy tesz, mintha
nem venne észre,

keresztülnéznék rajtam, elhúzódnak
Dosztojevszkij, Raszputyin, Jeszenyin, Chagall, Ahmatova
nyelvétől,

dobrij vecser, ismétlem őszinte tisztelettel,
minden lépésem egy meghajlás, de akik itt vannak,
mindannyian
vagy süketek és vakok, vagy úgy érzik, provokálni akarom őket,
kismillió találós kérdést és szójátékot tudok, amely
felvidítja a mulatni vágyó sokaságot,

ám hirtelen belém csap a felismerés,
hogyan a nyelvet és az évszázadot egyaránt félreismertem;

úgy elhagyta őket a mosoly, mintha maga Rettenetes Iván
fojtogatná őket belülről, gondolom gúnyosan,
az ádámcsutkájuk úgy jár fel-le, mint egy ágyúgolyó
egy ágyúcsőben, melyben nincs puskapor,

Istenem, hogy megijesztettem őket az idegen nyelvű álmommal,
dászvidánijá, dászvidánijá, kiáltom még gyorsan,
aztán eltűnök egy ajtón, mely közvetlenül
a napsütéses reggelbe visz a szürke, mindennapi, éppilyen
valós életben.

DEMÉNY PÉTER fordítása

ADY CSÓKJA

A járásom is megváltozott, amikor feltettem az Ady-kalapot.

Orsikával kellett aznap találkoznom, laza próba volt tervben, nála otthon, ebéddel és túrós sütivel. Ő játszotta Csinszkát, egy kicsit hasonlított is hozzá: szőke haj, világító kék szem, és bár felettem járt egy évvel, alacsonyabb volt nálam. Ez talált, mármint, hogy magasabb vagyok, és az is, hogy sötét színű nagy szemem van, mint Adynak. Igaz, hogy Csinszkanak zöld szeme volt, de Orsikának is kerekre nyílt szemei voltak, és a *Nagy szemed én nagy szememre terül* sor egészen jól illett hozzánk. Három hónapig készültünk az előadásra, és ezalatt senkinek nem volt gondja azzal, hogy Ady férfi volt, én meg lányként voltam Ady. Nagy szerelmes, felvágós, beképzelt, macsó szerető, a versekből kirajzolódott kép szerint ilyennek kellett volna lennem. A vérbajos, idegbeteg, depresszív és agresszív Adyról akkoriban nem sokat tudtunk, a szenvedélyről annál többet. Léda-szerelem is volt az előadásban, Tekla volt Léda, a vele való jeleneteket gond nélkül próbáltuk. Szeretlek, kirúglak, menj a francba, gyere vissza, ne me quitte pas, gyűlöllek, nem tudok nélküled élni – ezt a szerelemmintát láttuk otthon, ez hallatszott át a szomszédoktól a mi blokkunkban és az Orsikáékéban is, meg a Tekláék tömbházában is. Orsikáék ici-pici lakásban laktak a régi tisztviselőtelepen, sötét színű bútorokkal volt telezsúfolva a két egymásból nyíló szoba, a túrós meleg illata mindent belengett. Szalvétáról majszolgattuk a sütitet, és nem tudtuk, hova tegyük ezt az Ady–Csinszka szerelmet, ezt a rajongást. Teklával még verekedtünk is a színpadon, mert Lédának ez jól állt, és nekem is jól ment a ráncigálás.

De Orsikával hogy legyen? Simogassam meg az arcát, vagy térdeljen le ő a lábam elé? Ez a fajta szerelem ismeretlen volt mindkettőnk számára. Orsika rengeteget beszélt, egyik témáról szökkent át a másikra, mintha levegővétel nélkül tudna beszélni, és közben még evett is, a túrós felét egy szuszra felfalta. Az tetszett, hogy Csinszka ilyen dumás, Ady pedig csak ül a csucsai fehér ház előtti kis padon, nézi a lengedező fákat, közben Csinszka mond-mond, Ady belealszik, beleébred, közben fogják egymás kezét. Csucsán szép a kilátás, jövőt lehet bele álmodni, romantikus közös halált, középiskolás illúziókat. Néztem Orsikát, hogy bele kellene szeretnem annyira, hogy ne tudjak nélküle élni, hogy ne akarjam egy pillanatig sem szem elől

téveszteni. Azt gondoltam, csak a férfiak tudnak ilyen birtoklási vágyat érezni. Ki akartam próbálni, mit érezhetnek a férfiak, pontosabban mit érezhetett Ady. Olvastam a csinszkás verseket, de azok nem nagyon segítettek. Az én Ady-képemben nem volt benne a mocsok és a vér szaga, nem volt benne a félelem, csak az öregség, de az nem ijesztő, inkább természetes. Adyról azt tanultuk, hogy csodálni való Don Juan, egy igazi magyar férfi, akinek sok-sok nője volt, és a nőkön túl az ország problémái is fontosak voltak számára, de főként a nők voltak azok. És ha valakinek fontosak a nők, az csakis jó férfi lehet. Jó sok hülyeséget elképzelt az ember, amikor középiskolás. Mindketten ezt képzeltük Orsikával, a túrós legvégén pedig arra jutottunk, hogy Adynak meg Csinszkának csókolóznia kell.

Szatmáron volt az adys előadások versenye, a megérkezés napján pedig az Adyk egy kocsmateraszon találkoztak a város központjában, a katolikus templommal szembeni oldalon. Többen is viseltük az Ady-kalapot, az egyik „Ady” neve ráadásul Endre volt, nem is maradhatott el a vicces bemutatkozásunk: Ady vagyok, mondtam mosolyogva. Én is Ady – jött a válasz –, Ady Endre. A fiú Adyknak egytől egyig volt sétabotjuk, az egyedüli lány Ady-nak, nekem nem volt. Felmértük egymás között, hogy ki milyen Ady, patrióta, ellenzéki vagy nyugatos. Az egyedüli Ady voltam, aki nem foglalkozott a magyar ugarral meg a lázadással, csak a szerelemmel, vagyis a nőekkel. Együtt kocsmázni fontosabb volt, mint egymás ellen versenyezni, de érezhető volt, hogy a fiúcsapat nem lát képesnek arra, hogy labdába rúgok majd egy ilyen Adyval. Beleváló tanárnőnk volt, nem akart semmiféle Ady-képet ránk erőltetni, ha minket a szerelem érdekel, hát arról csináljunk előadást. Arról sem beszéltünk vele, hogy ez versenyre fog kelni más Ady-előadásokkal és -konceptiókkal. Mi csak dolgozzunk, gondolkodjunk, erre biztatott, és mindegyik próba végén őszintén tapsolt a díszterem nézőtérén, miután bemutattuk neki a legújabb fejleményeket.

A szatmáriak Adyja közelítette meg a valós Ady-képet a leginkább. Zseniként viselkedő nagyokos, aki nagyon jó verseket tud írni, ugyanakkor szenvedélyes és elszánt, lenézi a nőket, de nem tud nélkülük létezni, megtisztulni vágyó, de pont erre képtelen hangoskodó költő. A nagykárolyiak éltebb bölcsekedőt mutattak be, társaságban jól szereplő, bohóckodó férfit, aki elragadó, és mindenkit a kisujja köré csavar. Száraz, tankönyvízű Adyk is voltak. Azt tudom, hogy mit képzelt Adyról egy kamasz lány, de hogy mit képzelt egy kamasz fiú, ezúttal sem tudtam meg.

Orsika kis csipkés, kék ruhába öltözött, puha orrú, barna cipőt és átlátó harisnyát vett fel, hosszú szőke haját fürtökbe bodorította. Tizenegyedi-

kes létére is kislányosan nézett ki, és ebben a jelmezben még inkább. Hosszú volt a jelenetünk, legalább tízperces, ez zárta az előadást. A végén megfogjuk egymás kezét, egymás szemébe nézünk, és ha egy mód van rá, sírunk, és lassan lemennek majd a fények.

A püspöki palota díszterme megtelt, a fehér falak és aranyos díszítések tökéletesen illettek a szerelmi történetünkhöz. »Ujságos izével a vágynak / Pirulón és reszketegen / Hajtom megérkezett, megérett / Drága öledbe a fejem« – mondtam. Abban a pillanatban sem Orsika, sem Csinszka, sem Ady, sem aki voltam, nem volt ismerős számomra. Minden, amiről azt hittem, hogy szerelem volt vagy szerelem lehet, minden, ami a testben az egyé olvadást várja, össze volt sűrítve abban a pillanatban. Magamhoz húztam a Csinszkának öltözött Orsikát, és megcsókoltam. Hosszan, hosszan behunyt szemmel, gyönyörű csók volt. A teremben a diákok elkezdtek tapsolni, a hangos tetszésnyilvánítás visszaröpített az előadás világába, Adyként hajoltam már meg. A nézőtéri tömeg a vágyak tere lett, és mielőtt elnyelt volna minket, azt kívántam, bárcsak egyszer, egyetlenegyszer lehessen olyan szerelmes, hogy mindenestül átadhassam magam, elfelejtve, ki vagyok, ki nek kellene lennem, hogy megfélelkezzem a levés mindenfajta módozatáról.

Elsők lettünk, mi nyertünk, aztán a hivatalos díjkiosztón mégis a szatmáriak léptek a dobogóra, mert a zsűri szerint Ady nem nő volt, hanem férfi, és egy ilyen megjelenítéssel megszenteltelenítjük az Ady-évforduló ünnepélyességét.

A kalapomat még három évig viseltem, abban vártam a szerelmet.

Lackfi János

ADY VS KOSZTOLÁNYI

(KETRECHARCOSOK KLUBJA)

ADY

Sötétebb vagy, Dezső, mint a fa odva!
Belerúgni egy még ki sem hült halottba?

KOSZTOLÁNYI

Bandi, a rólad szóló kritikámra gondolsz?
Megérdemelte sok imitátor takonypóc!

ADY

Azt hitted, haver, ezt simán lenyelem?

KOSZTOLÁNYI

Sokadik helyezett lennél egy Ady-hasonmásversenyen.

ADY

Te szívatsz engem? Nálad a szentimentál
Büdösebb, mint a sajtok közt Ementál...

KOSZTOLÁNYI

De nem olyan gáz, mint a lángoló vátesz,
Ki megmondja a tutit, és mindenkit lóvá tesz.

ADY

Én láttam a jövőt, veled ellentétben!

KOSZTOLÁNYI

Meteorológus költő! Hoppá, ezt benéztem!
Ne haragudj, de mindenem viszket,
Mikor írod: „majd a vérhajók visznek”.

ADY

Legalább nem tocsogtam
Kölniben, csak mocsokban.

KOSZTOLÁNYI

Vagy vegyük ezt a gyagyásat itt:
„Úgy kellenek meghagyásaid”!
Kardomba dőlök én,
Zsenikém!

ADY

Sejtem, mert inkább kell neked
„Szagos, virágos fergeteg”.
Nem veszi be gyomrom az édességet.
Se téged!

KOSZTOLÁNYI

Ne nézz oly marconán,
Jöjjön a harc, komám!

ADY

Lássuk, kinek az ökle keményebb!

KOSZTOLÁNYI

Akinek jobb a ríme: semmi reményed...

ADY

„Útra kelünk, megyünk az őszbe,
Vijjogva, sírva, kergetőzve.”

KOSZTOLÁNYI

„Kellesz te még, vijjogni, mint a vércse,
Nem kímélni a könnyet és a vért se.”

ADY

„Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban.”

KOSZTOLÁNYI

„Álmodtam én egy rémeset,
ami valóban rém-eset,
ettem egy málnás krémeset,
és rám esett.”

ADY

Na jó, ne menjünk le kutyába!
Vesszen, ki gyáva!
A téma, amely mindig elevenbe talál:
A halál!

KOSZTOLÁNYI

„Játékban élni, mely valóra vált...
Akarsz, akarsz-e játszani halált?”

ADY

„Égtek lelkemben kis rőzsedalok,
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok”

KOSZTOLÁNYI

„Nekem jutalmat hát ki adhat?...
Halál, fogadj el a fiadnak!”

ADY

„Téli orkán vad szele dobban...
S futunk fehérén és halottan.”

KOSZTOLÁNYI

Oké, ez mind megáll.
Asszem, eddig egál!

ADY

Ha szerelem jön, tuti én vezetek!
„Már vénülő kezemmel fogom meg a kezedet.”

KOSZTOLÁNYI

„Lankatag
angyalok
aléló
sikolya,
Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona!”

ADY

„Mit bánom én, ha utcasarkok rongya,
De elkísérjen egész a síromba.”

KOSZTOLÁNYI

„Én úgy szeretlek. A cigarettához
És a szalonkabáthoz te vagy a hit.”

ADY

Ásíthatok picit?
„Mikor a legtüzesebb az ajkam,
Akkor fagyjon meg a tied,
Rúgj és taposs kacagva rajtam!”

KOSZTOLÁNYI

Untat a hiszti!
Nincs nálad whisky?

ADY

Erős anyag kell? Ne keresd!
Nyomjunk pár istenest!

KOSZTOLÁNYI

„A porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégiscsak egy nagy, ismeretlen Úrnak
vendége voltam.”

ADY

„Az ördög a rokonunk,
S ellenségünk az Isten!”

KOSZTOLÁNYI

Nietzschénél szebb semmi nincsen!
„Itthon vagyok itt, e világban,
S már nem vagyok otthon az égben.”

ADY

Értem.
De mi volt akkor a sok kása,
A szegény kisgyermek nyafogása?
„A doktor bácsi áldott aranyember.”

KOSZTOLÁNYI

Bandi, ne élj vissza a türelemmel!
„Tegnap harangoztak, holnap harangoznak,
Holnapután az angyalok gyémánt havat hoznak.”
Igazán cuki-
muki!

ADY

Komoly költő nem lötyög, nem fecseg!
„Fülembé forró ólmot öntsetek!”

KOSZTOLÁNYI

„Megy csendesen, megy hangtalan
Sok millió dollár arany.”

ADY

„Ős, buja földön dudva, muhar...
Ez a magyar Ugar!”

KOSZTOLÁNYI

„Izzóbb a bú itt, és szívig dőf az öröm,
De szép vidám, vad áldomás volt, köszönöm!”

ADY

„Ezerszer Messiások a magyar Messiások!”

KOSZTOLÁNYI

Hú, mindjárt egy sírt ások.

Rajta, tessék,

Jöjjön kis szociális érzékenység:

„A körúton járkál a november,
ez utcaseprő, fáradt, beteg ember.”

ADY

Haha, én Istennel jövök!

Nincs nála rongyosabb kölök:

„Tépetten, fázva fűjt, szaladt...

Valahol Sion-hegy alatt.”

KOSZTOLÁNYI

Utolsó ütés!

Rajta, és...

„Jobb volna élni, ámde túl a fák már
aranykezűkkel intenek nekem.”

ADY

„A szívem egy nagy harangvirág

S finom remegések: az erőm.”

KOSZTOLÁNYI

Na, két hulla közt vérontás úgysem lesz.

Mit szólsz egy döntetlenhez?

ADY

Én, a forradalom dalnoka

Kiegyezzek egy burzsujjal? Soha!

AZ ELTÉVEDT LOVAS

Ady Endre költeményeit többféleképpen osztályozta, csoportosította az értelmező utókor. Sokáig – Földessy Gyula jóvoltából – a motívum-körökre osztás dívott. E szerint voltak Adynak pénz-versei, halál-versei, szerelmes Léda-versei stb., mely felosztás lényegében a költő ciklus-terveire alapozott. Ugyancsak Földessy Gyula szerint a költő szimbolista verseit két csoportra oszthatjuk: vannak „fölfejtett” és „nem fölfejtett” jelképek e költeményekben. Fölfejtett a szimbólum akkor, ha a vers tartalmaz a jelkép jelentésére vonatkozó metakommunikációs utalást: „Havas csúcsával nézi a napot / Daloknak szent hegye: a lelkem.” (*Búgnak a tárnák*) Nem fölfejtett szimbólum az olyan, melynek jelentését versében nem „árulja el” a költő. Ilyen elemzésünk tárgya, az „eltévedt lovas” is, az ő „kiléte” ezért maradt „irodalmi talány” az értelmezők számára. Könnyű belátni, hogy a motívum-körök feltételezése alig több a művekről keveset mondó tematikus csoportosításnál, a „fölfejtettség” pedig legjobb esetben támpontot nyújt nem is a szimbólum jelentésének, hanem legfeljebb a költő ezzel kapcsolatos intencióinak megsejtéséhez.

A motívum-körökkel a teljes életmű vizsgálói közül igazából Király István szakított; ő Ady forradalmiságának válfajai szerint csoportosította és tárgyalta a költeményeket. Nincs itt helye – és értelme sincs – e forradalmiság-válfajok felsorolásának; ezek Király István gondolatmenetében lépcsőzetesen követik egymást, ezáltal fejlődés-vonalat írva le, egészen az „antiimperialista forradalmiságig”. Nem tisztem itt Király István négykötetes munkájának esetleges érdemeit méltatni, elfogulatlanságomat igazolandó; elég itt annyit leszögezni, hogy ez a forradalom-központú szemlélet végső soron éppen az irodalmiságot szorítja háttérbe.

Visszatérve az „eltévedt lovasra”, a motívum-körös előfeltevés szerint a költő „lovas” versei között kellene keresnünk megértés-segítő rokonait, mivel Földessy szerint az egyazon körbe tartozó költemények úgyszólván magyarázzák egymást. Ilyen motívumkört Földessy nem említ rendszerezését összefoglaló munkájában (*Ady minden titkai*, 1962), jóllehet Ady életművében – az európai szimbolizmus történetében egyedülálló jelenség ez – negyven és ötven között van azoknak a verseknek a száma, melyekben a „ló” vagy annak szinonimája, például „csikó” vagy „paripa” szerepel. Csaknem

mindig mitizáló-jelképes értelemben. Például az Apollót és Dionüszoszt egybefoglaló költészet-istent is lóra ülteti: „Bíbor palástban jött Keletről / A rímek ősi hajnalán, / Jött boros kedvvel, paripásan...” (*Az ős Kaján*) De lóháton viszi a halál is az arra kiszemeltek: „Patkótlanul felénk, felénk / Ügetnek a halál-lovak. // Mindig van szabad paripa / S mindig van gazdátlan nyereg. // S aki előtt megállanak, / Elsápad és nyeregbe száll...” (*A halál lovai*) És akárcsak Achilleuszt az *Íliászban*, Ady lírai hőseit is figyelmezteti a lova (mint a népmesék beszélő táltos paripája): „S a rossz úton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam, / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?” (*A ló kérdez*)

A „lovas” versek azonban csak a „ló” és a „lovaglás” jelentéséhez kínálnak párhuzamokat. Éppily fontos az „eltévedés” motívuma is, amely egy olvasmány-élményt idézhet. Dante *Isteni színjátékának* hőse az első énekben (akármilyen keveset olvasott belőle esetleg diákkorában, az első éneket biztosan) sűrű és félelmetes erdőbe téved, ahol három vadállat fenyegeti: párduc, oroszlán és farkas. Ady „eltévedt lovasa” is sűrű bozót és nádas rengetegében bolyong, és reá is rátör három fenevad. Ezek azonban a *couleur locale* szerint változnak a Dante-allegóriához képest (Danténál a vadállatok főbűnök jelképei). Adynál is felbukkan a farkas – ez a magyar puszták és erdők vadja is –, és az ugyancsak „hazai” bölény és medve alkotja vele a „mitikus hármast”. Jelkép-voltuk nem oly világos, mint Dante vadjaié, inkább hangulati; a veszélyt, a nyers erőt és a barbárságot testesítik meg, amely a téveteg lovasat fenyegeti. (Persze elgondolkodhatunk azon is, már ha van bennünk hajlam az abszurdra, hogy az „orsz medve” bevett fordulat máig, és a bölény Moldva címer-állata.) A bozót és a nádas azonban, akárcsak Dante erdeje, a lelki és morális válság úttalan rengetege. Dante hőse is azért téved el, mert letér az „igaz útról”, és valami ilyen úttévesztés fenyegeti Ady lovasát is.

Persze kérdés, hogy olvasta-e Ady az *Isteni színjátékot*. *A moszkvai rekviem* című cikkében olvashatjuk (1905 elején): „Kicsi volt a Dante fantáziája, mert a pokol minden kínjánál több lehet olyan holttesténél állanunk egy elveszített kedvesnek, amilyen mellett Erzsébet nagyhercegnő (...) és a többi bíboros rokonok állnak. Oroszország egy megelevenedett s megnövekedett Dante-pokol.” Azt hiszem, ilyen képzettársítás nem születik valódi olvasmány-élmény nélkül, és ez az élmény visszaköszönhetett jóval későbbi költeményében.

De az eltévedésnek is van előzménye Ady egyik korábbi kötetében, a *Szeretném, ha szeretnének* címűben. *Az elsüllyedt utak* lírai hőse (ezúttal gya-

log és első személyben) egy népmesei, avagy biblikus léthelyzetet villant fel. A fiú nekivág a világnak, szerencsét próbálni (mese), illetve a tékozló fiú elhagyja otthonát a nagyvilág csábítására (Biblia). „Rohantam dalosan s vakultan, / Befogtak új, csodás illatok / S száz út végén nem vettem észre, / Hogy már minden utam elfogyott.” Az úttalanság és a „vakultan” határozó emlékeztet *Az eltévedt lovasra*, akárcsak a tévelygés helyszínének tömör rajza: „Vad bozótok el-elbuktatnak. / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt.” Az úttalanság e versben a hazavezető út hiánya; a mesével és a Bibliával ellentétben e vers hőse sohasem találhat az elhagyott otthonra. A költemény szerintem a nonkonformizmus tragikumát mutatja fel; aki mindenkitől különbözni akar (vagy különbözni kénytelen), az nem talál otthonra és szeretetre, bármennyire vágyik is rájuk.

Kezdetől tudta ezt Ady. Egyik (viszonylag) korai versében, az *Elűzött a földem* címűben – az Antheusz-monda parafrázisában – megírta, hogy a benne élő vers-tervek, verscsírák csak akkor érhetnek műalkotássá, ha a szülőföld ad erőt létrehozásukhoz; ha a hazája várja és kéri e verseket. Befogadás nélkül nincs műalkotás, illetve csak a befogadás ad létjogot „új idők új dalainak”. Érmindszentről szóló verseiben – Ady, a közhiedelemmel ellentétben, több verset írt szülőföldjéről, mint Petőfi –, gyermekkor-nosztalgiába rejtjelezve, újra és újra vallott a visszafogadottság, a szeretet vágyáról. „Vagyok tékozló és eretnek, / De ott engem szánnak, szeretnek, / Engem az én falum vár. // Mintha pendelyben látna újra / S nem elnyűve és megsárgulva, / Látom, hogy mosolyog rám.” (*Hazamegyek a falumba*) Az egyetlen hely ez, ahol a „muszáj Herkules” szerep nem kötelező. E tekintetben a választott és vállalt – és immár elhagyhatatlan – szerep „süllyeszti el” a hazavezető utakat. És ez a tévútra térés teljesedik ki *Az eltévedt lovasban*.

A háború kitörése ugyanis nemcsak katasztrófa-élmény Ady (és valamivel később egész nemzedéke) számára, hanem súlyos világnézeti válság előidézője is. A korszak értelmiségi elitje – bármilyen politikai eszmék híve lett legyen – minden változtató (művészetet, társadalmat, emberi kapcsolatot változtató) szándékát abban a szilárd meggyőződésben vallotta és vállalta, hogy a történelem az emberi haladás története, és a haladást mint egyenes vonalú, egyenletesen gyorsuló mozgást képzelte el. A háború ennek a meggyőződésnek a cáfolata lett, és ez kérdésessé tette minden korábbi „haladás-szolgálatukat”. A meggyőződés persze fenntartható lett volna a szükséges (és bőséges) gondolati korrekciókkal, csakhogy erre még nem jutott idő, és e korrekció előtt el kellett számolniuk maguknak is, közönsé-

güknek is a – látszólag – hiába fecsérelt évekkel és energiával. Sokatmondó az is, hogy a válság e mitikus képe az otthonvesztés jóval korábbi versét idézi. Mintha így kérdezné önmagától a költő, hogy érdemes volt-e egy illúzióért, történelmi káprázatokért feladni otthonosság és szeretet „bölcshelyét”.

Végezetül, Dante és Ady „rokonításáról” szabadjon idéznem a kétségtelenül leghihetőbb tanút, Babits Mihályt. „Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantéban, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba illeszkedésükkel szinte a valósággal egyenértékű szövetet alkotnak.”

Láng Orsolya

ADY ENDRE UTOLSÓ UTÁNI FÉNYKÉPE

(SZŐNYI LAJOS FELVÉTELE, 1919. JANUÁR 27.)

az ápolónő

édes, mint a tej
nézzék
szemét lehunyva álmodik
csíjja csicsíjja
rácsos ágyából kilógó óriásbaba

az orvosnő

csukják be az ablakot, gondolta
hiszen még megfázik itt nekem
nyissák ki, mondta hangosan
hiszen ez egy halottas szoba

a portrérajzoló

nehéz fej, suttogja
nehéz, de szép

az ornyereg fehér
az ajkak fehérek
a szemöldökív fehér
az élő utolsó villanása
az úttestre rajzolt krétakörvonalban

a nézőpont rossz
a papír durva
a ceruza tompa
nincs elég fény

nagy a jövés-menés
földrengéskor célba találni

a II. emeleti 30-as szoba

behajtották az ablakokat:
lecsukták a szemeket
bezárták az ajtót:
felkötötték az állat

az omladozó falakat
többe kerül feltámasztani
mint a földdel egyenlővé tenni

az ápolónő

a tincset levágták
hazavinni a szülőknek
édesanyám, lelkem
mondja majd a hajtincs

a kezelőorvos

az aorta megrepedt
a felszín sima
nyugalmat áraszt
a befelé kitörő vulkán

a fényképész

egyszerre hűlt ki vele a maszk
a halotti báb
majd találgatják, ki volt ez
aki beletörölte arcát a halhatatlanságba
milyen golgotára ment és milyen anyagból volt
hogy ily nyomot hagyott

a hajszálak tövében ott maradt a gipsz

a nővérke

vacsora után elaludt
láza volt
aztán lefeküdtem én is
reggel nehézlégzés
fáj, mi fáj?
válasz helyett sápadás
nem mertem otthagyni egyedül
féltem kiáltani
tapsolni kezdtem
mint a színházban
hangosan
valaki a folyosóról meghallott
orvost küldött
kámfor- és koffeininjekciók
hiába
hörgés
há betű

kicseréltem a virágokat

HE-HE-HE

Bacsó Enikő szólt, hogy nézzem meg. Meglepett, hogy szünetben odajött hozzám, és anélkül, hogy köszönt vagy bemutatkozott volna, azt mondta, menjek el, úgy tudja, érdekel az ilyesmi. Szombat este a Stúdióban, a Lacto nevű főtéri tejesbolt fölött, 11-én, este 7-től. Addig soha senki nem jött oda hozzám. Másfél év alatt, mióta az egyetemre jártam, egyetlen évfolyamtársammal nem beszélgettem három percnél többet, lányokkal meg még annyit sem. Fogalmam sem volt, honnan tudja, hogy érdekel az ilyesmi. Talán látta, hogy szünetekben vagy lyukasórákon olvasni szoktam. A következő szünetben én mentem oda hozzá, hogy részletekről érdeklődjem. Beszélgettünk. Ő cigarettázott, én nem. Azt kérdezte, miért jöttem mérnökre. Azt feleltem, eredetileg csillagász akartam lenni, de olyan szak nincs az egyetemen. Tetszett neki a válaszom. És te?, kérdeztem vissza. A mérnökképzés szocialista görbéjének csúcspontját vagyok hivatott magasabb szintre juttatni, mondta. Úgy emlékszem, egyik metszőfogába picit gyémánt volt beültetve. De lehet, hogy az ilyesmi akkor még nem volt divatban, és csak rizsszemnyi nyálcsepp ragyogott ott kitartóan. Egész lénye a statisztikai görbék érvényességi szakaszán kívülre esett. Cindy Blackmanhez, a világ egyik legjobb dzsesszdobosához hasonlított, bár őt csak sok-sok évvel később láttam egy Lenny Kravitz-videoklipben.

Enikő a Stúdió Színpad társulatában játszott, ott, ahol Dusa Ödön Ady-estjére sor került szombat este 7-től. A műsor lényegében a '77-es Adycentenáriumra készült, de a szokásos akadékoskodás miatt csak egy évvel később, '78-ban lehetett előadni, amikor már mindenki telítődött az Adyünnepségekkel, ráadásul arra az estére kapták a bemutató engedélyét, amikor a Kolozsvári Magyar Operában Simándy József vendégszerepelt a *Bánk bán*ban, és természetesen egész Kolozsvár őt akarta látni.

Dusa Ödinek persze megvolt a maga varázsa. Többször is láttam a kolozsvári utcákon, sokáig azt hittem, Cselényi Béla bátyja, mert hasonlítottak egymásra. Cselényivel ritkábban lehetett az utcán találkozni, de a versei Keszthelyi papa *Igazságában* (ma Szabadság) olykor-olykor megjelenhettek, és a lapból kivágott, négybe tűrt fecniken terjedtek. Szócs meg Egyed verseit is szerettem, de az igazi költő Cselényi Béla volt, a megfoghatatlan, a falakon átlépő, a madárhangú. No de Dusa Ödire visszatérve. Enikő arra is

célzott, hogy különleges estet fogok látni, nem szokványos versműsort. Minden szó félreérthető. A szó látszatok hizlalója. Mindenki szeretne a látszatok mögötti valósághoz jutni. Mert a valóság lüktet, örök, halhatatlan. Nem tudjuk, Adynak miként sikerült a közelébe jutnia. Talán nem a szavakkal szakította át a látszatok burkát. Ezeket Dehel Gábortól idézte Enikő. Ő rendezte Ödi műsorát, de nemcsak rendezte, hanem fel is lép benne. Hetek óta készülnek, folyton részek, nem tudni, mi fog ebből kisülni.

Bánk bán ide, Simándy oda, a Stúdió terme zsúfolásig megtelt. Egyszer csak elaludt a villany, és kisvártatva felment a függöny. A sötétben nem láthattuk, valójában felment-e, esetleg széthúzták, de a nyikorgással társulva az arcunkba csapódó hűvösség jelezte, megnyílt a színpad. Talán egy perc is eltelt, mire felkapcsolták a reflektorokat. A színpad közepén bordó kárpitú, nehéz karosszékben sötét öltönyös, fehér inges, nyakkendő alak ült, és disznófeje volt. Lába, karja néha megmoccan, mellkasa lassú ütemben le-feljár. Akkoriban még nem létezett 3d-s nyomtató, sem gyorsan száradó műanyagpaszta, nem volt könnyű a disznófejet megcsinálni. Valószínűleg Chelu Iván készítette. Vele Dusa máskor is dolgozott már. Chelu is csodabogárnak számított, egyszemélyű magántársulatával járta az országot, amolyan *commedia dell'arte*s bábmutatványos, civil foglalkozására nézve tejkihordó. Dusa Ödi pedig szobafestő.

Megdöbrentő látvány volt. Jutott időnk a bábéskodásra, mert a színpadon semmi nem történt. A *Harc a Nagyúrral*, természetesen mindenki erre az Ady-versre gondolt. Én is elszavaltam magamban, tudtam kívülről nyolcadikos korom óta, amikor elolvastam az ötkötetes Adynkat (két kötet vers, három kötet próza, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1953. Vagy 1958).

Újfent percek teltek el. Amikor a közönség mozgolódni kezdett, bejött valaki. Ő volt Dusa Ödi. Hátulról, a nézőtéri ajtó felől tétován, bizonytalanul, a fal és a széksorok között ment a színpad elé, és meglehetősen idétlenül meghajolt a Disznófejű felé. Az intett neki, lépjen közelebb, fel a színpadra. Valahogy felmászott, annyira ügyetlenül, hogy arra gondoltam, még mindig részeg. A színpad sarkában megállt, félig a közönség felé, félig a Disznófejű felé fordulva. Elbizonytalanodtam, mert nem ismertem fel, meg is kérdeztem volna Enikőtől, ez most Dusa vagy Dehel, de Enikő egészen elől ült a vásárhelyi Színiről hazalátogató harmadéves barátjával. Később megtudhattam volna, de akkor már az efféle kérdéseket könnyű porként elfújta az est tomboló katarzisa.

A Disznófejű intésére a Színész ismét meghajolt, és elkezdte a verset szavalni. Félénken, alig hallhatóan. „Megöl a disznófejű Nagyúr”, szinte csak tátogott, a Disznófejűtől várva az engedélyt, mondhatja-e tovább. Az pedig bólogatott, sőt, türelmetlenül intett, gyerünk, gyerünk, ne játszd itt az ártatlant, ki vele, ami a szíveden, a szádon. A „sertés testét, az undokot” sornál ugyan megrándult az arca, a karfát markoló kezén is megfeszültek az inak, de az ösztökélő bólogatás nem szűnt meg. Később dühödten felpatant, és álljt intett, de akkor már a Színész teljesen belekrenkolta magát a szavalatba, nem lehetett leállítani. Már ő maga sem tudta megfékezni magát, eszementen habzott a szája. Talán a közönségből rákiáltott valaki, mások talán beletapsoltak, néhányan önkéntelenül feljajdultak. Végül a döbbenet mindenkit elnémított. Mert a Disznófejű, miközben a figyelmeztető ujjfelemelés erőteljes mozdulatától kissé hátrább lépett, cipősarkával beleakadt valamibe, és egyensúlyát veszítve, kapálózva visszahuppant a székébe. Annak ellenére, hogy úgy tűnt, megütötte a guta, örülten röhejes volt.

A Színészből kirobbant a nevetés. Nem, igazából nem robbant ki, mert egy darabig sikerült visszafognia. „Nem mehetek, nem mehetek”, itt tartott, amikor az elfojthatatlan nevetetnékje mégis kitört, és a mehetek-ből me-he-he-he lett, hosszan-hosszan, mert nem akarta hagyni, hogy a nevetés megakassza a szavalatát, tovább akarta mondani a verset, és ettől az iszonyú erőfeszítéstől még jobban és görcsösebben he-he-he-zett.

Közben a disznófejű is történt valami. Valószínűleg viaszból készült, és a melegtől megolvadva, kelesztett tészta módjára lassan folyni kezdett, tenyéryi foszlányokban málladozni, mint a gyorsított filmekben a bomló test, lávaszerűen bugyogva, forrongva, félelmetesen. Sokkoló volt a látvány, igazából mégis felemelő. A kiszámíthatatlanság botrányos diadala felszabadítóan hatott rám. A látszat mögött megbújó valóságot soha nem tudtam megfogalmazni, de hogy van a látszat és van a valóság, megint megerősödött bennem.

Váratlanul kialudt minden fény, a beálló sötétben döntések, lábdobogás, sziszegés, szitkozódás, végül valaki kinyitotta a terem ajtaját, ki lehetett menni. Nem emlékszem, hogy kimentünk volna. Mindenki ülve maradt. A nyitott ajtón becsorgó halvány fény, a fejeket súrolva, foltokban kenődött az üres színpadra. A felborult karosszék fölött por szitált. Az első sorban megpillantottam Enikőt, lassú mozdulatokkal smárolt a barátjával. Nem emlékszem, hogy az estéről beszéltünk-e a következő napokban. Őszintén szólva, arra sem emlékszem, hogy később egyszer is találkoztunk. Mintha évekig ültünk volna a sötétben. Teljes csend honolt.

Markó Béla

SZÁZ ÉV HIÁNY

Ha az egyébként nagy tehetségű
Ady Endre valamivel felelősségteljesebb,
és hogy is mondjam, talán
nem feltétlenül kormánypárti, de
józanabb mégis, akkor nyilvánvalóan
sok mindent másképpen látott volna.

Egy ilyen Ady Endre például
nem nevezte volna geszti bolondnak
Tisza Istvánt, és megértette volna, hogy
nem is csak egy nemzet, hanem
egész Európa sorsa nehezedik a vállára.

Egy ilyen Ady Endre
biztató újságcikkekkel segített volna
kormányozni Magyarország hajóját
azon a három tengeren, amelyek
egykor határainkat mosták.

Egy ilyen Ady Endre
tudta volna, hogy a háború az háború,
és a történelem robogó mozdonya elől
nem lehet sohasem félreállni,
hanem fel kell venni a harcot.

Mondanom sem kell, hogy egy ilyen
Ady Endre nem rontotta volna meg
a magyar lányokat és asszonyokat,
mert tisztelte volna bennük a jövőt.

És soha nem állította volna,
hogy nekünk Mohács kell.
Ugyanbizony miért kellene Mohács?
Hát miért rohannánk a pusztulásba?

Egy ilyen Ady Endre
bízott volna a magyar nép vezetőiben,
és miért ne bízhatott volna,
hiszen amikor meghalt,
még nem dőlt el semmi.

Egy ilyen Ady Endre
nem kötött volna bele a kanonok-sorba,
mert egyetértett volna az egyházi
méltóságokkal, hogy nehéz időket élünk,
és aki közbenjár Istennél az érdekünkben,
annak ehhez szüksége van
a megfelelő körülményekre.

Erre az Ady Endrére vártunk.
Ne járjon Lédával a bálba!
Ne nézegesse Szent Mihály útján
a tréfás faleveleket!
Legyen itthon, hogy biztasson,
hogy segítsen, hogy hozzájáruljon!
Ne Párizs legyen az ő Bakonya,
hanem a Bakony legyen az ő Bakonya!

Egy ilyen Ady Endre
ezzel a tehetséggel milyen szép
szerelmes verseket írt volna,
és hogy lelkesítette volna katonáinkat!
Mert ha nem sejtette volna,
talán meg sem történt volna.
Ha nem jósolta volna,
nem lett volna, ami beteljesüljön.

Azt az Ady Endrét természetesen
nem Ady Endrének hívták volna.
Na, hogy hívták volna?
Azt hiszem, mindegy. Szerettem Ady Endrét.
A legjózanabbat közölünk.

Márton László

HUNN, ÚJ IRODALMI KÁNON

„Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja...”

(*Ady Endre: Hunn, új legenda*)

„Attila költői nálunk

csetlenek-botlanak...”

(*Nibelung-ének, 24. kaland*)

Attila költői, sej-haj,
kétféle velszi bárdok.
Azt gondolják magukban:
„Nem használok, nem ártok.”

Attila költői, himm-hümm,
nyomulnak Burgundiába.
Verseiket ott is kiadják,
azt remélik. Hiába.

„Fajtám sorsa hajh beh keserves” –
Attila költői sóhajtják.
Céljuk burgundi csereprogram,
de a hun költőt mindig elhajtják.

Attila költőinek apja
két férfiú: Góg és Magóg.
De a nemzésben közreműködött
egy harmadik személy is: Demagóg.

Attila költői, hej, közvetítők
a Hatalom s a Nép között.
Hú, de nemes a szándék!
Hú, de kár, hogy pofonba ütközött.

Attila költői régi
babona ötágú sípja.
„Átkozott nép!": ezer éve a jelszó.
Ezer éve a szélbe sírja.

Attila költői őszi férgesek
cirpegő hangját utánozzák.
„Hihu! Hihu!" Hihunnia kincse
veretesládában babos zsák.

Bő magyar emlősök: Disznófejű
Nagyúr no meg az Ős Kaján
osztóznak Attila költőivel
erős pián, csípős kaján.

Koreografált korrobori-tánc
és héja-nász az avaron:
Attila költői tempóznak így,
hát persze, istenülni akarón.

Attila költői – jaj, kinek is? –
dóltére lesnek.
A Tökmag Jankók mégsem ők,
mert a pikszisből ki nem esnek.

Száz zsandárunk és katonánk vigyáz... –
Attila költőivel szólva: trükköz.
Új magyar kánonokat ez
nem is közvetve tükröz.

2018. november

Nádasdy Ádám

ADYHOZ 2019

Én félek tőled, Endre, túl sokat iszol.
Nem hagyod szóhoz jutni azt, aki kicsi.
Mindenre azt mondd, hogy vér meg én meg új.
Manapság már a régít, az ezüstöt szeretjük.
Amikor te kerengtél, törni-zúzni mentél,
még volt jövő. A nőket a jövőnek szeretted,
léptél tovább. A csúnya, a rossz szót is leírtad.
Nem venné be a gyomrod, hogy itt finomkodok.
Addig romlott a véred, megláttad az Istent:
arany volt, nem ezüst. Gőzzé változtatott.
Énrajtam csak nevet és kerget körbe-körbe,
hiába, száz év – száz év. Megöregedett.
De még mindig világít ott messze valami.

————— Ozsváth Zsuzsa

FÖLTÁMADÁS AZ ADY INTERCITYN

Lehull a zár, nyílik az ég
Szeretve tán szelíd a vég
Arcom álmos szelek fújják
Álmom jó testvérek súgják

De most még nem, csak zakatol
Egy InterCity, valahol
Nagy sötét golyó gyullad ki
Itt van a város, vagyunk lakói

De ma nem én a Messiás
Közértbe tejért is Tamás
Megy le meg János meg Léda
Ugyanaz a másnap a téma

Mert fut velem egy rossz szekér
Birkózok azzal, mi elér
Ha Dávid vagy ha óriás
Vagy újabb s újabb messiás

Lehetek csend a viharba'
Úgyse jövök még divatba
Hulljon a zár, nyíljon az ég
Szeressen engem is a vég

Így most feltámadás előtt
Bespájzollak, Léda-befőtt
Itt van a város, maradunk
Az Ady IC-n a mi urunk.

ADY ENDRE ZILAHAI KÖLTŐI SZÁRNY- PRÓBÁLGATÁSAI

„Ötödik gimnazista koromban Zilahra kerültem, az ősi kálvinista kollégiumba, melyet ma is igazi alma materemnek tartok. [...] Talán – s ha igen, alaptalanul – katolikus hatásoktól féltettek otthon, mikor az ötödik gimnáziumi osztályra elvittek a vármegyei ősi, kálvinista zilahi »nagyiskolába«, a mai Wesselényi Kollégiumba...”¹ – írta Ady Endre az 1913-ban közzétett önéletrajzában. 1909-es írásában fontosnak tartotta hangsúlyozni azt is: „Okvetlenül más lelkű ember volnék különben, ha már falun ki nem cseréltetik velem a kálvinista iskolát a katolikussal. S ha a katolikus szerzetes gimnázium után ismét rám nem borul egy ellenkező világ a zilahi református kollégiumban...”²

Később így vallott minderről: „Katolikus szellemben nevelt kálvinista voltam. Névben az vagyok most is. Levettem magam erejéből a benevelt szellemnek és a velem született vallásnak is a bilincseit. De a tanulságok megmaradtak...”³

E vallomásig még sok évnek kellett eltelnie, egyelőre még csak az 1892. esztendő őszi iskolakezdésénél tartunk. Benedek István szerint a tizenéves fiút keresztapja, az érmindszenti református pap, nagytiszteletű Török Ferenc tanácsára vette ki a kegyesrendi gimnáziumból anyja, és vitte át Zilahra a református kollégiumba.⁴ Endrével együtt vitték Zilahra Lajos öccsét is, de őt a helyi polgári fiúiskolába írták be.⁵ Majd csak a harmadik osztályban íratják át a kollégiumba különbözeti vizsgával.

Ady Lajos később így ír bátyja zilahi diákéveiről: „A szigorú szerzetesi iskolából e szabadabb világba került Bandinak érthetően igen hamar kedves városává lesz Zilah, s szívéhez nőtt Alma Materévé az ősi kollégium. Itt nem tették szóvá, ha a gimnazista-fiú az akkor még terméskövekből készült zilahi flaszteren leánykákkal el-elsétálgatott, sőt az volt a félhivatalos tanári álláspont: szórakozás céljára való szabad idejét nem is töltheti el jobban a diák, mintha családokhoz eljár, hol művelt nő-társaságban csiszolódhatik. [...] Az új iskola miliójébe gyorsan beilleszkedett: kitűnő latinista

volt, s ezzel osztálytársai s tanárai előtt egyaránt becsületet szerzett.”⁶ Elmondható, hogy Ady zilahi éveinek derűje elsősorban az „ősi Schola” szabadabb szelleméből sugárzott. Az erdélyi református kollégiumok patriarkális-demokratikus légköre különösen szerencsés összhangban érvényesült itt a régi iskolák rendjével, tanulási fegyelmével.

Az iskola szelleme – Szunyoghy Farkas egykori diák visszaemlékezése szerint – erősen magyar és kálvinista volt. Mentés azonban minden felekezeti és nemzetiségi elfogultságtól. „Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, gyermekemlékeim között csak a szeretetteljes barátság él. Soha, sehol egy olyan szót, cselekedetet nem találok, amely arra utalna, hogy tanáraink valaha is olyan magaviseletet tanúsítottak volna, mely legtávolabbról is érintette volna nemzeti mivoltunkat, még kevésbé vallásunkat.”⁷

Egyébként a tanítás délelőtt 8-tól 11-ig vagy 12-ig és délután 2-től 4-ig tartott. A szombat délután szabad volt. A reggeli ájtatosságot, istentiszteletet az iskola oratóriumában Kerekes András tartotta.⁸

A kollégium egy 1830-ból való emeletes épületben volt a város központjában, kis tornyocskával a tetején. Hozzá tartozott még egy udvari emeletes szárny is, hátrább a tornacsarnok és egy földszintes épület az iskolaszolgának és az előkészítő osztálynak. A későbbiekből jól ismert Wesselényi Kollégiumnak a Lechner Ödön által tervezett szecessziós épületét csak 1903-ra építették az utcai frontra, az ottani lebontott iskolaszárny helyébe.

Oroszlánkörmök

„Alig írt verseket utolsó éves diák korában, s e versek sem szerelmesek, hanem hazafiasok, közülük az egyik a *Március 20.* című háromstrófás óda, az ő legelső kinyomtatott munkája. Bár nyolcadikos korában aránylag csak kevés verset írt, már nemcsak a kollégium, hanem a város is poétának tartotta és ismerte. Mint ilyent, őt kérték fel egy vándortársulat tagjai, akikkel a diák-korcsmákban személyes ismeretsége volt, hogy a vidéken akkoriban nagyon kedvelt helyi vonatkozású ének-szövegeket számukra megírja. [...] Ugyancsak a kisvárosi szokásokban leli keletkezésük magyarázatát néhány emlékkönyvi verse” – ahogy azt később könyvében Ady Lajos megörökítette.⁹ Bátyja első kinyomtatott verse a Kincs Gyula által szerkesztett *Szilágy* lap 1896. március 22-i számában jelent meg A. E. aláírással.

Már hatodikos korától eljár az iskola önképzőkörébe. Első önképzőköri szerepléseként, 1893. november 27-én verset ad be bírálatra.¹⁰ Davidovics Sándor bírálta az önképzőkörben, és Adynak a *Nemtőhöz* című versét mind-

össze tudomásulvételre ítélte. Ekkor még Endre diákként különösebben nem jeleskedett a versírással, hatodikban is ez volt az egyetlen próbálkozása. Lehetséges, hogy ennek az első fogadtatásnak a sértettsége ösztönzi később Adyt arra, hogy a VII. és VIII. osztályban maga is könyörtelen és félelmetes kritikus legyen.¹¹ Maga a költő felnőtt fejjel diákkori bírálójelmáról így emlékezett: „Hatodikos koromban főképpen kritikus és balladairó voltam. Mint kritikus gyilkoltam mindenkit, aki a tollam ügyébe esett.”¹²

Fontosnak tartotta később megjegyezni Somogyi Endre lelkes önképzőköri tag, hogy Ady első felszólalásában erősen kikelt egy régi rossz iskolás szokás ellen, miszerint ha valaki verset bírált, először elmondta annak a tartalmát: „Micsoda abszurd és lehetetlen dolog egy lírai vers tartalmát elmondani akarni!?” – dohogott a fiatal poétajelölt.¹³

Ady vetélytársa, Somogyi Kálmán emlékei szerint:

„Későbbi tehetségének semmi különösebb jelét nem adta iskolai évei alatt. Eszes, jó tanuló volt, de senki sem gondolta volna, mivé nő. Verseire nem figyelt fel akkor senki. Feltűnő költői képességei ekkor még nem mutatkoztak meg.”¹⁴

Itteni tevékenységéről Lajos öccse mindössze annyit tudott, hogy az a *Márkó királyról* írt balladával indult, s a véleményezés a legnagyobb kitüntetésre, Albumba való beírásra érdemesítette, de ez az első sikeres fellépés nemigen buzdította, alig adott be verseket „megbírálás” céljából, inkább mások munkáiról mondott kritikát, melyből ősi és alaptermészete: a csúfondároskodás ütközött ki.¹⁵

A *Márkó király* 1894. október 22-én került az önképzőkör elé, az Albumba való beírásának dátuma pedig december 10.¹⁶ Az önképzőkörben érte költői pályájának első nagy csalódása is. Nyolcadikban társai semmiféle önképzőköri tisztségre sem jelölték, miközben a kör ifjúsági elnökének Somogyi Kálmánt választották, aki, mint már említettük, a riválisa volt. Egyik diáktársa, Szunyoghy Farkas szerint Adyt azért nem is jelölték, mert ő, érezvén a közhangulat megoszlását, hogy az esetleges kudarcot elkerülje, nem is vállalta a jelölést. Mint kiváló tanuló, a diákság ismert költőjeként kétségtelenül ő lett volna a legméltóbb az elnöki tisztségre, de részben zárkózottsága, részben csúfondáros természete, támadó modora miatt nem volt általánosan népszerű.¹⁷ Az önképzőkör tanár elnöke, Both István utólag azt állította, hogy Ady arcán kesernyés mosolyt váltott ki ez a sérelem. De volt abban a mosolyban jó adag gúny is, és volt rengeteg önérzet. „Hányszor láttam még azután is egész pályáján ezt a sokféle érzést kifejező mosolyt Ady arcán! Ezzel vette élet a bántalmaknak – emlékezett Both

István. – A lekicsinylő gúnyos mosollyal meg tudta semmisíteni támadóinak, és sokszor méltatlan utánczóinak is, epigon alakjait. De túlradó önérzete gyakran az érdemekben gazdag ellenfeleket sem kímélte a gúnyos lekicsinyléstől.¹⁸

Both István zseniális diáknak tartotta Adyt, de felrótta neki, hogy önképzőkori bírálataival minden társának elvette a kedvét a verseléstől.¹⁹

Ahogy egyik diáktársa is visszaemlékezett: „Az ellenzékben levő Adypárt ura volt az önképzőkori helyzetnek. Tetszése nélkül sem szavalat, sem benyújtott próza, még kevésbé vers nem érvényesülhetett. Ady ilyenkor maró élcelődéssel vágott ellenfelére. Úgy foglalhatom össze, hogy nem ő volt az önképzőkör megválasztott elnöke, de ő volt a diktátora és elismert feje.”²⁰

Ösztönösen megérezte Ady bírálói szerepének jelentőségét Révész Béla, amikor később azt írta: „Az önképzőkörben hallgatja a verset, és gúnyral támad, bírál. [...] amit valahonnan a messziségből a garabonciás ősök valamelyikétől hozott magával; passzív lényének ez az agresszivitása már mozditja a tagadást, mely meg fogja fordítani a magyar líra arculatát. Firtatja, csúfolja, bírálja a nagy diák az önképzőkörben a verset, mert már érzi a verset, írja is azokat, ágáló igyekezettel...”²¹

A valóság az, hogy Ady verseire nem figyeltek fel különösebben sem társai, sem tanárai, kivéve Kincs Gyulát, aki már látta benne a bontakozó zsenit. Ady azonban már érzi a benne érlelődő, feszülő erőket: azt, hogy más, mint a többiek, s különbnek is kell lennie náluk. Egyik önéletrajzi novellájában azt vallja, hogy különös fiú volt, aki a lelke mélyén azt kívánta, hogy vele foglalkozzék mindenki, mialatt: „a pajtásaim az iskolában csaknem mind utáltak. Ez fájt, de büszkévé is tett. Azért utálnak, mert különb vagyok, mint ők.”²²

Az Ady és Somogyi Kálmán közötti versengést csak fokozta, hogy mindketten Friedmann Zsókának udvaroltak, akinek jobban imponált Somogyi, a tehetős dzsentrifíú. Somogyi felnőtt fejjel elismerte, hogy vetélytársak voltak, de azt tagadta, hogy a politika választotta volna el őket, vagy a dzsentri és kurtanemes csemete közötti ellentét feszült volna köztük, amit oly sokan emlegettek – ilyesmit nem engedett volna a kollégium szelleme sem, amely nagyon demokratikus volt, és nem tűrte a származás vagy nemzetiség miatti viszálykodást a diákok között. A kettőjük közötti ellentét okaként Zsókát nevezte meg: „Ezért szervezett Ady ellenem »demokrata-pártot«, és ezért buktattam én őt ki az önképzőkori választáson. Az iskolai pályázatokban is nem annyira a díjakért, hanem Zsóka miatt versengtünk.”²³ Somogyi Kálmán tehát az általánosan elfogadott véleményekkel ellentétben

elismeri, hogy szerepe volt abban, hogy Adyt kiszorították az önképzőkör vezetéséből, de társa mellőzését, akárcsak a többi visszaemlékező, Ady zárkózott, magánakvaló, mogorva természetével, kevésbé vonzó modorával magyarázza: „Kevés fiúval barátkozott, s aki barátjául szegődött, annak tűrnie kellett fölényeskedő modorát, állandó szeszélyeit.”²⁴

Lapcsinálás

„Ötödik osztályos korában néhány barátjával litografiált szépirodalmi lapot indított *Iffúság* címmel” – olvasható Ady Lajos könyvében. – „A lap szerkesztője Albisi Elekes Károly, vezér-poétája pedig Bandi volt. Az 1893. évi 1. számban Muzsaly pseudonym alatt egy 4 strófás vers jelent meg tőle (*Megunt élet* címen).”²⁵ A hitelesség kedvéért megjegyzendő: Ady valójában VI. osztályos tanulóként, 1893 karácsonyától 1894 júniusáig jelentette meg a lapot barátaival. Elekes emlékezése szerint a fiatal Ady sokat írt ebbe a litografiált lapba, de mivel annak bekötött évfolyama elveszett, és mindössze egyetlen száma ismert, Ady Lajos is csak erre az egy versre emlékezett.²⁶ A kis lapba rajzoló Szunyoghy Farkas szerint sokan utólag jelentősebbnek és romantikusabbnak képzelik az *Iffúságot*, mint az valójában volt, bár azt nem vitatja: nagy szerencse, hogy hasábjain fennmaradtak Ady első költői próbálkozásai.²⁷

Az érettségi vizsga

„A két vidám diák-esztendő gyorsan elsuhant, s 1896 júniusában érettségi vizsgálatot tesz. Első maradt ugyan most is a grádusba, azonban nem igazi praematurus: a görög nyelvből és mathezisből csak jó-ja van” – írja könyvében Ady Lajos a bátyjáról.²⁸ Az érettségi szóbeliből és írásbeliből állt. Az írásbeli eredményeként csak harmadik helyen végzett Ady, de a szóbelin színjeles lett, így összességében csak Somogyi Kálmán előzte meg, aki azonban szintén csak „jól” érett lett.²⁹ 1898. július 19-én tartották az iskolában az évfárái ünnepélyt és a bizonyítványosztást. Az érettségi bankett napja után a diáktársak elváltak egymástól. Sokan örökre.

Ady öregdiákként is hálás szeretettel gondolt egykori iskolájára, amit az *Üzenet egykori iskolámba* verse is igazol.

Az érettségit követően Ady a nyarat Érmindszenten, családi körben tölti. Eközben versei jelennek meg a *Szilágyban*, az első már 1896. március 22-én.³⁰

Szeptember elsején bekíséri Lajos öccsét Zilahra, ahol még egy hetet tölt, elbúcsúzik Zsókától is.³¹ Valószínű, hogy ekkor már megszületett a család döntése a nagyfiú jövőjét illetően, s az apa akarata érvényesült, ugyanis ősszel Ady beiratkozott a debreceni református jogakadémiára.

JEGYZETEK

¹ *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok XI.* Sajtó alá rendezte Láng József. Bp., Akadémiai, 1982. 41. – Ady Endre középiskolája helyén napjainkban a Sylvania Nemzeti Kollégium / Colegiul Național Sylvania működik román és magyar nyelven az Unirii utca 1. szám alatt. Az egykori Wesselényi Kollégium jogutódja a magyar nyelvű Zilahi Református Wesselényi Kollégium egy másik, kisebb, de újabb épületben található a Mihai Viteazul utca 59/A. szám alatt.

² Fenyő Miksa: Ady Endre II. In: *Nyugat* 1909, 10–11. sz.

³ Ady Endre: *Életem nyitott könyve.* Fellapozta Kovalovszky Miklós. Bp., Gondolat, 1977, 104. (*Reflexiók egy följelentéshez*) Különös ellentétek kavarghattak a gyermek Adyban – állapította meg Kovalovszky Miklós –, az anyai ág zavaró valláscseréi (édesanyja már katolikusnak született, de nyilván visszatért reformátusnak), az Ady családnak és faluja magyarságának kemény, puritán kálvinizmusa, a katolikus és református iskolák kétszeri cseréje. E „kettős” nevelkedés folytán szinte belülről ismeri, de ugyanakkor kívülről is látja mindkét vallást, s később fölélük emelkedve megszabadul kötöttségeiktől.

Hatásuk semlegesíti egymást, tárgyilagos, bíráló szemléletet alakítva ki. Mindkettőből megtartja azonban azt, amire világnézeti és költői fejlődésének szüksége van: a szellemi szabadság igényét, a „protestálás” szenvedélyét és a meggyőződés szilárdságát; a katolicizmusból pedig vonzza a képzeletet lendítő színes mozgalmasság, az érzelmi áradású költőiség és misztikumának művészi termékenyítő ereje. (Kovalovszky *i. m.*, 1977, 103–104.) És bár Kovalovszky Miklós négy évtizede megfogalmazott megállapításai nem veszítették érvényüket, ma már hangsúlyoznunk lehet és kell is Ady istenhitét: „Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok.” Minderről Hegedüs Lóránt írt igen hitelesen *A költő-vátesz Ady* c. kétkötetes művében.

⁴ Benedek István: *Ady Endre szerelmei és házassága.* Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 72.

⁵ A zilahi kollégium 1892–1893. és 1893–1894. évi értesítőiben nem szerepel Ady Lajos neve, majd csak az 1894–1895-ös tanévben jelenik meg ott a III.

osztályban. Az történt ugyanis, hogy Lajost az első két évben nem a kollégiumba, hanem a polgári fiúiskolába írták be szülei, tehát Endre V–VI. osztályos korában öccse nem volt a gimnázium tanulója. Ady Lajos, mint aki később restelkedett emiatt, könyvében homályosan fogalmazott: „1892-ben már engem is városi iskolába kellett bevinni.” Mivel a polgári e két éve alatt Lajos színjeles volt, harmadik osztályba különbözeti vizsgával átírták a gimnáziumba. Kovalovszky Miklós fejtegetése szerint talán Endre ösztönzésére történt öccse átíratása. Az, hogy eredetileg „csak” polgárba írták a kisebbik fiút, azt jelenthette, hogy csak az elsőszülöttet szánták diplomás embernek, a kisebbik fiukat valamilyen gyakorlati pályára felé szerették volna terelni. A szülők becsvágya kezdetben kisebb lehetett, ami nyilván anyagi és társadalmi helyzetükkel is összefüggött. (Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 322–323.)

⁶ Ady Lajos: *Ady Endre*. Bp., Amicus, 1923, 29–31.

⁷ Emlékezések Ady Endréről. Első kötet. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette Kovalovszky Miklós. Bp., Akadémiai, 1961. In: *Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 5*. Szerk. Diószegi András, Vargha Kálmán. (A továbbiakban Kovalovszky I. 1961) 340, 352.

⁸ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 444.

⁹ Ady L. *i. m.*, 1923, 41–42.

¹⁰ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 626.

¹¹ Uo. 493.

¹² Uó. *i. m.*, 1977, 124. (*Az Ifjúság kora*)

¹³ Uó. *i. m.*, 1961, 543.

¹⁴ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 375.

¹⁵ Ady L. *i. m.*, 1923, 36.

¹⁶ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 322.

¹⁷ Uo. 472.

¹⁸ Uo. 424.

¹⁹ Uo. 400.

²⁰ Uo. 455.

²¹ Révész Béla: *Ady és Léda*. Bp., Dante, 1934, 11; Kovalovszky I. 1961, 475.

²² Uo. 475.

²³ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 518–519.

²⁴ Uo. 518.

²⁵ Ady L. *i. m.*, 1923, 33.

²⁶ Vezér *i. m.*, 1977, 21.

²⁷ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 454.

²⁸ Uo. 522–523. – Ady Endre írásbeli érettségi eredményei: magyar 1-es, latin 2-es, görög 2-es, német 1-es, matematika 3-as, azaz elégséges. A szóbelin sokat javított a gyenge írásbeli eredményen, mind az öt tantárgyból (magyar, latin, történelem, fizika, matematika) jelesre vizsgázott. Az érettségi összesített eredménye: magyar jeles (azaz 1-es), német jeles, latin jeles, görög jó, történelem jeles, matematika jó, fizika jeles. Ezek a jegyek kerültek be az 1896. június 21-én keltezett „Gymnasiumi érettségi bizonyítvány”-ba. A bizonyítványban felsorolták még további öt tantárgyból a gimnázium alatti „előmenetelét”, ezekből a vallás-tan, a földrajz, a természetrajz és a filozófiai propaedeutika jeles volt, mindössze a mértani rajzból csúszott be egy „jó”, azaz 2-es osztályzat.

²⁹ Kovalovszky I. *i. m.*, 1961, 524.

³⁰ Uo. 627.

³¹ Uo.

ADY-ARC (MOZAIK)

Bíbor-palástban jött, igen... hogy honnan? Nem tudom. Gangesszal csak nagyzol... Pece-part, Párizs, Bakony? Az ív egyértelműen az őszbe tart (zenei aláfestés: fekete zongora, mögötte vak mester, tép, cibál, végig forte fortissimo, közben persze néhány dramaturgiailag jól elhelyezett Léda-zsoltár a capella). Mindez, ugye, inkább csak elméleti síkon, hisz az EMKE és a Royal közt is csak bicegve (Bémer tér két oldala), inkább konflison, mint gyalog.

Kunfajta, nagy szemű legény, arca szatír-arc, legutolsó ismert címe: csók palota, szobája harmadik emelet, ott lakik az egész való, amikor épp nem az Isten balján, minden gondolatnak alján.

Pénze nincs. A nagyúrral egyszer összecsap ugyan (tépi, cibálja – szándékos áthallás, pont mint a vak mester a zongorát), de arany csak csörög, nagy nevetés (ez mondjuk crescendo), vére meg hull, hull, egyre hull. Végül természetesen kincs az nincs – lázáros, szomorú – nézheti a drága.

Lovára patkót senki sem veret, így vágat, a halottak élén – hű csapat – végig a magyar ugaron (vágókép: várva pihegő nagy fehér asszonyokról), mígnem aztán a dudva, a muhar és persze a gaz végzi a dolgát.

Megfoghatatlan: alkonyat, délibáb, csorda-népek oltógyomrában százszor is lelegelt szívvirág. Se rokona, se ismerőse senkinek. Dózsa György is csak úgy-ahogy... lidérces, messze fény, lidérces, messze fény.

———— Térey János

LÁTOGATÁS EGY FRONTEMBERNÉL

„Sósabbak itt a könnyek”

Ady

Olyan vagy, mint egy kisvárosi Ryan Gosling-
Hasonmásverseny győztese
A helyi Túlsúly Királynő oldalán.

Jó svádájú csibész, telt magabiztossággal.
Hangod is van. Búzavirágkék szemedbe nézek.
Frontember vagy, nem lehetsz más.

Tele vággyal és kíváncsisággal.
Te vagy a tanúság, hogy vannak vidéki Messiások;
Bárki lehet sztár, csak akarni kell.

Látlak tíz év múlva. Úgy érzed magad,
Mint akin átlépett a sorszám,
És te csak egyre vársz a folyosón.

Te készülő magány! Újabb húsz év telik el.
Karácsonykor, üres panziódban
Rángatod majd a pánikkilincset.

A SZÁZNEGYVENKÉT ÉVES ADY SZONETTJE

Fülembe forró ólmot öntsetek,
Szürke-országnak vagyok a királya,
Bús dalba kezdek, lenézek az árra,
És várok néma, öreg könnyeket.

Egy Irán-szagú szittyá, vad sereg,
Boros kedvvel száll perzsa paripákra,
Bajjal születtek, íme, itt az ára:
Garmadával hullnak, mint levelek.

Egy perc és meghal minden bennetek.
Tobzódik lent a Pokol karneválja,
Parfümjé szálldos csókosan körül.

De asszony, ember lelke föllebeg,
Édes-ernyedten megváltásra várva...
Isten Illésként elvisz és örül.

———— Varga László Edgár

ADY-VÁZLATOK

mottó: „s lennék valakié”

dőltömre tökmag jankók lestek
én lettem az újabb nagy halottja
nagyváradnak budapestnek

kúnfajta nagyszemű legény voltam
(ordítottam toporzékoltam)
lidérces messze fényben

vátesz – ha kell ha nem – vagyok
csak hagynának egy kicsit magamra
a d. tremensi angyalok

száz évet beláttam előre
csontomat az idő megörte
milyen csonka ma a holt

milyen csonka ma a holt
sakálok kutyák tépik széjjel
széthordják testemet szeszéllyel
hogyan lárva-lássanak

megítélésem máma még hibádzik
megcsókolhatjátok a száraz avarom
púderos orrú kosztolányik

nem harcolok többé már Nagyúr
föl-földobott kő ugar
foglalkozásom: bús magyar

dőltömre tökmag jankók... – restek
vak ügetését hallani
szegény muszáj herculesnek

EZER SZÓ

ADY ENDRE LEVELE NIETZSCHÉHEZ – APOKRIF

Drága Frigyesem, ne vedd olybá e szólítást, mintha tér, idő és respektus dolgában nem tudnám az illendőség szerint vezetni soraimat, de azt gondolom, hogy ez elkanászosodott utókorban sokan veszik természetesnek, hogy mi tegeződünk, pedig ez nem az a tegezés, amit pesti bérkocsisok, mocsárlelkű grófok és trágár politikusok maguknak megengednek. Ez valami más. Talán egy verset volna jobb írnom arról, hogy miért tegeződünk mi, és mely nyelven tesszük, amikor te magyarul egyáltalán, én pedig németül a kategóriák boncolásához elégtelenül tudok csupán. Viszont azt gondolom, hogy mi magunk közt vagyunk, ahogy a poéták, akik ismeretlen nyelven társalognak, amit csak ők értenek. Hogy immár örökre, az csak a történelem fintora, mely rútot bánt el velünk, és még azt sem tudom ígérni, hogy ennek már vége, nem olyan idők járnak az utókorra. Ezért kell – úgy érzem – hamarosan visszatérnünk. Mondanám azt is nagy szívem szerint, hogy majd egyszerre, de soknak ítélem mégis a felhajtást, ami járna velünk. Talán Párizs utcáin sétálhatnánk feltűnés nélkül, csak hát azzal meg mire mennénk? Baudelaire is váltig panaszkolt: még csak rá sem ismer senki. Pesten meg nem is tudom, hogy volna. Csudálatos egy város, bár nem oly kifinomult, mint Bécs, Bazel vagy Milánó, viszont nem készült el hozzá az ország, ami nemcsak járt volna neki, hanem tartópillére is lehetne, százmegannyi délceg pillér, ami átvezet utat, hidat, vaspályát innen oda. Európába és a fénybe, a művelt világba, melynek talmi csillogását, önmaga félreértett voltát, ressentiment-ját, beteg morálját oly sokat ostoroztad. Nem is értjük mi ezt egészen, mert nálunk az, amit el kellene bontani, földig volna jó rombolni, hogy kezdődjék végre az új, sosem épült fel, és már nem is fog. Kacatok jönnek, félig sem értett eszmék, mint ódák a nyugati széllel, aztán elakad minden a pusztán és a lápon, füst van, trágyaszag, csattog hátunkon a karikás ostor, régi divat, és új a szerszám. Nálunk, tudod, megint azt tanítják törpelelkű, avított filozopterek, hogy a reakció volt előbb, és a progresszió az a denaturált világ, amelynek áfiuma ellen kormányok, sajtók, egyházak emelik fel odvas hatalmi szavukat, mintha az életnek parancsolni lehetne, mintha a változást lehetséges volna feltartóztatni, de legalábbis fejünk felől el-

téríteni. Fejlődik-e és jobbá lesz-e a világ, vagy rosszabb, azt én megítélni nem tudom, nem is akarom, de hogy a mozgást kikapcsolni nem lehet, azt nem tőled olvastam, egyedül is beláttam, mert mi más az élet, mint lázas futás elérhetetlen nagy cél felé, szörnyű bukások utáni talpra állás, véres maszk alatt egy véres arc. Ezért hát minden olyan tettet, amely a változás ellen szólva megálljt vél parancsolni, ostobának és butának tartok, és nem tudok gyönyörködni a kártékonyság mértékében, hiába világméretű, alantas marad az akkor is, szolgáljellemek műve. Nincs út visszafelé, sosem is volt. Az erő önmagát akarja, mérkőzni akar és kiválni, nem pedig hatalmat bitorolni, ahogy azt rossz tanítványaid értették és gyakorolják. Az életet meg lehet vádolni, hogy rossz, hogy nem élhető, bűnös meg káros, lehet hirdetni valami mást helyette, de hazugság lesz belőle, mert az Élet él, és élni akar, nincs más valóság rajta kívül. Csak aki élni nem mer, az gondolhatja, hogy jobb egy ködlő túlvilág bizonytalan, hamis ígérete, melynek ügyéért gonosz és haszonleső csőcselékfajták szolgálókká leszünk. Én nem szolgállok, barátom, én harcolok magamért, és egyedül, felélem az erőt. Ki hitte volna, hogy ily hatalmas, ami rám volt szabva, alja népek jobban tették volna, ha békén hagynak, de hát ezt ők sem tudták, hibáztak a képzeletük hozzá. Mert az élethez képzelőerő kell, az élet olyan, mint egy asszony, akivel együtt halni volna jó, túl minden földi szennyen, izzó szenvedélyben, ettől van ő, és ettől lehetek én, szünetlen keletkezés. Ember vagyunk, örökre ember, és jó ez így. Isten valójában közülünk az egyik, nagybeteg, a sajnálat öli testét-lelkét, hívei siratják, az örökét prédálják máris, keltik rossz hírét. Az alázatosak, eltiportak és együgyűek szegény, jó istene ő, akinek mégsem ilyen emberre volt volna szüksége, de mi nem értettük, hogy milyenre. Nem felnőni akartunk hozzá, hanem csak hatalmaskodni másokon az Ő nevében. Enni és aludni meg párizni, rettegni, hogy ezért a sajátjaink döfnek hátba, ahogy mi is hátba döftük őket, ha csak alkalom nyílt rá. Szabadok lehettünk volna, de nem akartuk, nem mertük. Talmi szabadságokat nyaralásra költöttünk, kislelkű szökésekre a valóságból, az élet elől futó mámorokra, fájdalom a visszatérés. Mindig valami más kell, mert mindig ugyanaz van. Nem lettünk hát szabadok, és féljük a halált. Ajándékokat viszünk neki, hogy ne bántson, olyan lett mellettünk, mint az Élet kivert kutyája, lábikránkba harap, ha elfordulunk, és csizmástól ráznánk le, de nem enged. Dionüszoszra mondom, csak a bort sajnálom, ha elmegyek e földi létből, és a Nőért fogok visszajönni, mint hatalmas férfiú, ki megtalálja a maga méltó asszonyát. Nekem az igazság valójában kevés, talán mert nem szorul védelemre. Ezért pedig a hamisak halotti ágyán kell vesztegelnem,

látván látva népem, nemzetem, országom hullását a porba. Megölték a gyalázatos Tisza Pistát, ennek sem kellett volna megtörténnie, bár haragom volt ellene és megvettem, de nem így, nem így kellett volna vége legyen. A forradalmat sem így képzeltem, pedig volt hozzá fantáziám éppen elég, omló hegyeket, viharzó tengert, lángözönt láttam eleget hagymázos álmaimban, de a sok kiéhezett, rongyokban vánszorgó, keserű, nyomorult embert Dante sem vízionálhatta, amint királyt éltet aprópénzért, kevéssel utána respublikát üvölt, és választójogért tombol, pedig csak enne és szaggatna. Ez hát a forradalom, kedves barátom. Mi jöhet még? A győztesek és a nyertesek szűkülésbe vékonyuló diadalordítása, ez már így marad örökre, mint ha gramofonlemez forgatna valaki megállás nélkül egy üres bérház udvarán – *da capo al fine*. Nem tragédia ez, barátom, csak dráma és cirkusz, olcsó lelkek mulatságára való komédia. Végleg távoztak azok, akik valami nagyot tudtak, elüldözték őket a törpék, a kiskirályok és a rókák. Ezért kell visszatérnünk, mert mégsem maradhat így a világ, amíg ki nem hül magától, vagy fel nem fő, mint egy gazdátlanul hagyott lakodalmi kondér. Azért jövünk majd vissza, hogy az Élet igazi legyen, mert él, a Halál pedig halál legyen, méltóságos és nagyszerű. Isten majd fát ültet velünk, könyvet ír, és fia születik.

Ő lesz a Messiás, vagy Te, vagy Én.

Ölel a te Zarathustrád.

Wirth Imre

MILY MAGAS A HAJNALI ÉG,

mint örökké lassuló
vonat repedései
csillámló Alföld sártengerén,
menekülök

mennyemet cibálja, zászlódat
roncs keze a feledésnek,
analfabéta Isten,
alvadt vérdarabok szavaid
halálomban

visz a vonat boldog észak fok,
rég eltévedt Magyarország,
sírhatok-e még egyszer
vad pusztádba rohanó vak
szerelemmel

itt gyermekként bánat-avarra
hull a remény – dühös angyal
üveges nagy szememben
elátkozva, mégis, mégis
benneragyog

Ady Endre

(1877–1919)

RENGJ CSAK, FÖLD

Tisza Istvánnak küldöm

Az úr-Hunnia dőzsölt hát megint
Tornaiból bátran lekönyökölve
S csak pribék-hadát intve úszitón,
Bús lázadóit hogy ölje, hadd ölje:
Régi dal, régi dal.

Rázta csöngőjét alkov-ágy-csucsán
(– S lent vad őrjöngéssel ölték a népet,
Ezt a csúffá-tett, örök hajadont –)
A bujtó, új, kan Báthori Erzsébet:
Régi dal, régi dal.

Szorgos munkának magva hulldozott,
Zendült bűnk zaja száz országig zendül
S ülnek atyáik példája szerint,
Mert ő népetlen pusztáikon rend ül:
Régi dal, régi dal.

Orrlikaik már így tágultanak
Ezer éve, vagy több idővel óta.
Járta a bárd és a négyeltetés
S földrengésre lezúgó, úri nóta:
Régi dal, régi dal.

De rengj csak, Föld, mert elvégeztetett,
Ós, buta tornyok bábelien esnek
S, hajhó, majd véres, szép utcák során
Bósz torony-lakók romok alá esnek:
Régi dal, régi dal.

NAGY LOPÁSOK BŰNE

Babits Mihálynak

*Dante ezt, ha jobban is,
valahogyan így írta volna meg.*

»...Ezek itt honuk fórumát földúlták,
Hulla-csarnok ez, ahol se meghalni,
Se föltámadni nem tudnak a hullák.

Vezérük is csupán rosszul szavalni
Tudott a híres magyar becsületről
S hagyta hazáját förtelmeket falni.

Akkoriban a jó magyar szemekből
Riadottan némult ki az igazság,
Hisz lopták a csillagot az egekről.

Honnak atyái honuk veszni hagyták
S itt maradnak, míg felejtik emléküket,
Unokáik, a koldus istenadták.«

NÉVJEGY

Ne Taposzatok rajta magyon,
Ne tiporjatok rajta magyon,
Véi-rontes, szegény, szép [REDACTED]
Ki [REDACTED] színgublatni akar.

Baljóslatú, fűs [REDACTED]
Fővadászalomban áll [REDACTED]
Gyógyítónak [REDACTED]
[REDACTED] megátkózó gatyok.

Tompán zúgnak [REDACTED]
[REDACTED] réssel emétkerők,
Óh, szörnyű [REDACTED]
Ravatal [REDACTED] karatal.

Mi voltunk a földnek bologója,
Elhasznált, szegény [REDACTED]
És most [REDACTED]
Üdvözlét [REDACTED]

Kovács András Ferenc
(KAF)

Lapunk állandó támogatói:

Aranka György Alapítvány, Nemzeti Kulturális Alap,
Communitas Alapítvány, Bethlen Gábor Alap

A szerkesztőség székhelye: Marosvásárhely, Tusnád u. 5. sz.; Postacím: 540027 Târgu Mureș, str. Tușnad 5, vagy Of. P. 1. C. P. 89; Telefon: 0040-(0)265-267091; 0040-(0)365-801946; Telefax és üzenetrögzítő: 0040-(0)265-267091; E-mail: lato@lato.ro; Kiadóhivatal: 540028 Târgu Mureș, str. Primăriei 2. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nyomta az Alutus Rt., Csíkszereda. Igazgató: Hajdú Áron. Belföldi előfizetés egy évre 96, fél évre 48, negyedévre 24 lej. Külföldi olvasóinknak egy évre 35 EURO, tengerentúlra 45 USD. Előfizetéseket a szerkesztőségben veszünk föl.

ISSN 1220-5982